

PROGRAM

Nacionalne konsultacije sa mladima u Srbiji o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj SFRJ (REKOM)

16.04.2009. Vos centar
Beograd, Srbija

Organizator: Fraktal, Srbija

DNEVNI RED

09:30 – 09:40	Otvaranje skupa
Filip Pavlović, predsednik upravnog odbora UG Fraktal
09:40 – 10:00	Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti
Andrej Nosov, Inicijativa mladih za ljudska prava i Koordinacijsko veće
Koalicije za osnivanje REKOM

Osnivanje komisije
Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije
Mandat komisije
Javno slušanje žrtava
Ovlašćenja komisije
Odnos prema počiniocima zločina
Istraga o prisilno nestalim osobama
Reparacije za žrtve ratnih zločina: materijalne i simboličke |
| 10:00 – 10:15 | Istorijat inicijative za osnivanje REKOM
Shukrije Gashi, Partners Kosova i Koordinacijsko veće Koalicije za
osnivanje REKOM |
| 10:15 – 10:30 | Zašto REKOM?
Shukrije Gashi |
| 10:30 – 12:00 | Zašto i kakav REKOM
Diskusija: učesnici
Moderator: Filip Pavlović, Fraktal |
| 12:00 – 12:30 | Pauza za osveženje |

12:30 – 14:00	Projekcija filma <i>Suočavanje sa istinom: Komisije za istinu i društva u tranziciji</i> i diskusija
14:00 – 15:00	Ručak
15:00 – 15:15	Uloga mladih u konsultativnom procesu i zagovaranju REKOM-a Moderator: Filip Pavlović
15:15 – 16:45	Uloga mladih u konsultativnom procesu i zagovaranju REKOM-a (rad u grupama) Uloga i uticaj mladih u procesu suočavanja sa ratnim zločinima Načini angažovanja mladih u konsultativnom procesu za osnivanje REKOM
16:45 – 17:00	Pauza za osveženje
17:00 – 17:30	Prezentacije radnih grupa
17:30 – 18:00	Zaključci Moderator: Filip Pavlović, Fraktal

Učesnici

1. **Ana Batoćanin**, Inicijativa mladih za ljudska prava, Novi Sad
2. **Srđan Vezmar**, Program za dijalog mladih, Novi Sad
3. **Dejan Borić**, Program za dijalog mladih, Novi Sad
4. **Vanja Milanović**, Program za dijalog mladih, Novi Sad
5. **Marko Stojanović**, Građanske inicijative – Program za mlade, Beograd
6. **Jelena Stojanović**, Odbor za građansku inicijativu, Niš
7. **Petar Veljačić**, Vega, Beograd
8. **Jelena Jovanović**, American Councils/Fakultet bezbednosti, Beograd
9. **Jelena Nikolić**, Fakultet političkih nauka, Beograd
10. **Damjan Rehm Bogunović**, Fakultet političkih nauka, Beograd
11. **Ognjen Gogić**, Fakultet političkih nauka, Beograd
12. **Mirko Dautović**, diplomirani student arheologije, Beograd
13. **Emir Bihorac**, Fakultet političkih nauka, Novi Pazar
14. **Ljupka Sibinović**, učenica srednje škole, Niš
15. **Adelina Fazliu**, Preševo/Preshevë
16. **Bojana Lugonja**, Fakultet političkih nauka, Beograd
17. **Katarina Petković**, Ekonomski fakultet, Niš
18. **Mladen Vuksanović**, Fakultet za poslovne studije Megatrend Univerziteta, Beograd
19. **Ema Puljarević**, Filološka gimnazija, Beograd
20. **Nikola Mladenović**, učenik srednje škole, Loznica
21. **Mladen Nikolić** Filozofski fakultet, Odeljenje za sociologiju, Pančevo
22. **Katarina Đorđević**, Filološka gimnazija, Beograd
23. **Maša Milutinović**, učenica srednje škole, Beograd
24. **Ana Brzaković**, učenica gimnazije, Niš
25. **Kristina Đurić**, Filološki fakultet, Beograd
26. **Milan Cakić**, Odbor za građansku inicijativu, Beograd
27. **Martin Novković**, učenik gimnazije, Beograd
28. **Marija Milutinović-Mišković**, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd

Uvodničari i organizatori

29. **Andrej Nosov**, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd
30. **Shukrije Gashi**, Partners Kosova-Center for Conflict Managment, Kosovo
31. **Filip Pavlović**, Fraktal, Beograd
32. **Jelena Grujić**, Fond za humanitarno pravo
33. **Jelena Simić**, Fond za humanitarno pravo
34. **Milica Rodić**, Fraktal
35. **Sonja Skarep**, Fraktal
36. **Ana Ranković**, Fraktal

Posmatrači

37. **Justine Jones**, FHP Intern
38. **Lenneke Sprik**, Centar za civilno-vojne odnose
39. **Lidija Franović**, E-Novine

Otvaranje skupa

Filip Pavlović: Dobro jutro svima. Pre nego što počnemo ja bih vas samo zamolio da isključite mobilne telefone. Pretpostavljam da zbog prevođenja čak i na *silent mode* može remetiti sistem, kao i zbog toga što ćemo raditi audio-video zapis sesije. Ja se izvinjavam samo, Jelena Simić, mi te ovde imamo, da li da čuvamo mesto? Pozvaću našu gošću Shuki da sedne bliže. OK samo ćemo zarotirati, stavićemo gošću... Evo, još jedanput dobro jutro i da zvanično počnemo sa radom. Zaista mi je veliko zadovoljstvo da imam tu čast da otvorim ovaj skup i hvala vam što ste odvojili današnji dan. Ovo je zapravo prva konsultacija koju organizuje nevladina organizacija Fraktal čiji sam ja predsednik Upravnog odbora i zaista ćemo danas imati jednu vrlo interesantnu i bitnu sesiju. Ono što bih želeo da napomenem je da je organizacija Fraktal od prošle godine aktivna članica u regionalnoj Koaliciji, to jest Koaliciji za kreiranje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i ovo je zapravo prvi konkretan događaj koji organizujemo u okviru same inicijative za REKOM. Danas ovde sa nama su takođe i predstavnici nekoliko organizacija koje su pokrenule samu inicijativu, inače od samog su starta, tu je Jelena Simić iz Fonda za humanitarno pravo, dobar dan, dobrodošli; takođe i Andrej Nosov iz Inicijative mladih za ljudska prava koja je takođe jedna od organizacija koje su u samom početku bile u osnivanju ove inicijative. A posebno mi je zadovoljstvo, iako ćemo se naravno svi predstaviti, posebno mi je zadovoljstvo da takođe zaželim dobrodošlicu našoj koleginici iz Prištine/Prishtinë, Shukrije Gashi, koja je takođe došla da podeli iskustva rada na pitanju uspostavljanja REKOM ali iz jedne druge perspektive, znači iz perspektive aktivistkinje koja dolazi iz Prištine/Prishtinë, sa Kosova. Ja bih predložio za početak, a to je da kažem i tradicija na svim dosadašnjim sesijama da negde prodemo krug i da se predstavimo, vrlo jednostavno, ime, prezime, odakle dolazite i da možda sa tim otvorimo ovu sesiju. Evo, ja bih predložio možda sa ove strane.

Kristina Đurić: Kristina Đurić, dolazim iz Beograda, tačnije iz Zemuna. Studiram trenutno engleski ali od sledeće godine idem u Ameriku da studiram. To sam saznala prošle nedelje, tako da eto... toliko o tome.

Jelena Jovanović: Jelena Jovanović iz Beograda, studiram bezbednost i radim za Američki savet, American Council, kao alumni koordinator.

Vanja Milanović: Moje ime je Vanja Milanović, iz Novog Sada, iz Programa za dijalog mladih.

Ognjen Gogić: Ja sam Ognjen Gogić, student Fakulteta političkih nauka.

Jelena Stojanović: Ja sam Jelena Stojanović, dolazim iz Niša, apsolvent sociologije, dolazim ispred Odbora za građanske inicijative.

Milan Cakić: Moje ime je Milan Cakić, sociolog, inače sad sam trenutno na prvoj godini doktorskih studija sociologije.

Ana Batoćanin: Ana Batoćanin, Inicijativa mladih za ljudska prava Novi Sad.

Dejan Borić: Dejan Borić iz Novog Sada, Program za dijalog mladih.

Ana Brzaković: Ana Brzaković, iz Niša.

Ema Puljarević: Ema Puljarević iz Beograda, učenica Filološke gimnazije.

Ljupka Sibinović: Ljupka Sibinović, iz Niša.

Katarina Petković: Katarina Petković iz Niša, student ekonomije.

Maša Milutinović: Maša Milutinović, učenica IV razreda srednje škole, inače Pokret Moja inicijativa.

Emir Bihorac: Emir Bihorac iz Novog Pazara, student Fakulteta političkih nauka.

Jelena Simić: Jelena Simić, Fond za humanitarno pravo.

Andrej Nosov: Andrej Nosov, Inicijativa mladih za ljudska prava.

Filip Pavlović: Filip Pavlović Fraktal.

Shukrije Gashi: Shukrije Gashi, Partners Kosova.

Isa Buzolli: Isa Buzolli, prevodilac.

Adelina Fazliu: Adelina Fazliu, iz Preševa.

Nikola Mladenović: Mladenović Nikola, iz Loznice.

Bojana Lugonja: Bojana Lugonja iz Beograda, student Fakulteta političkih nauka.

Srđan Vezmar: Ja sam Srđan Vezmar iz Programa mladih iz Novog Sada.

Mladen Nikolić: Nikolić Mladen iz Pančeva, student sociologije.

Damjan Rehn Bogunović: Damjan Rehn Bogunović, dobro jutro, Fakultet političkih nauka.

Jelena Nikolić: Jelena Nikolić, Fakultet političkih nauka i član Koalicije za REKOM.

Petar Veljačić: Petar Veljačić, diplomirani antropolog. Radim u VEG Omladinskom centru iz Beograda.

Katarina Đorđević: Katarina Đorđević iz Beograda, učenica Filološke gimnazije.

Martin Novković: Martin Novković iz Beograda, učenik IV razreda gimnazije.

Marija Dimitrijević Mišković: Marija Dimitrijević Mišković, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd.

Filip Pavlović: Hvala vam svima na predstavljanju. Ja bih zamolio ljude koji ne sede direktno za stolom, za panelom, da se predstave, ja pretpostavljam da imamo jedan mikrofona, bežični ako se ne varam.

Miloš Milovanović: Miloš Milovanović, Udruženje građana Fraktal, Beograd.

Ana Ranković: Dobro dan svima, Ana Ranković, takođe iz Fraktala.

Milica Rodić: Milica Rodić, Fraktal, i još da kažem, student sociologije.

Jelena Grujić: Jelena Grujić, Fond za humanitarno pravo.

Ivana Stojanović: Ivana Stojanović, Fraktal.

Justine Jones: Justine Jones, intern u Fondu za humanitarno pravo.

Suzana Vidović: Suzana Vidović, Fond za humanitarno pravo.

Filip Pavlović: I tu su kolege koje se bave snimanjem i koje će praviti video zapis. Znači još jedanput hvala vam na kratkom predstavljanju, ja se iskreno nadam da će i današnji dan ponuditi mogućnost da se svi bolje upoznamo i da ne samo da se upoznamo nego i da uložimo jedan zajednički napor u, da kažem promišljanju i razmišljanju na koji način zapravo građani, a pogotovo mladi, zbog toga jer su ove konsultacije organizovane upravo sa vama, na koji način možemo da damo aktivan doprinos kako formiranju REKOM tako i daljeg rada same Regionalne komisije o kojoj ćemo danas pričati. Ja bih pre nego otvorimo samu temu želeo da napomenem zbog čega se sve ovo snima i zašto se pravi video zapis. Mi zaista želimo da iskoristimo sve ideje koje će nadamo se, u stvari sigurni smo da će kroz ovu sesiju negde doći i sa vaše strane i da pokušamo da na neki način te ideje zaista iskoristimo kao određene vrlo korisne informacije i vodilje za dalji rad same Koalicije. Takođe se negde nadamo da će ovo biti jedan od prvih koraka ka aktivnijem uključivanju svih vas zato što, videćete uostalom i sami, da je sama tema kojom se bavimo vrlo široka i zahteva onako prilično dobro koordinisan i širok napor, da kažem svih aktera u civilnom društvu. Zbog čega mladi, zbog čega je Fraktal odlučio da prvenstveno započne svoj angažman u inicijativi za REKOM sa mladima? Iz nekoliko razloga. Jedan razlog je vrlo očigledan, to je zato što inače naša organizacija dosta radi sa mladima, a drugi razlog koji je možda i bitniji zbog koga smatramo da sama inicijativa kreiranja Regionalne komisije jako puno zavisi upravo od vas. I vaša uloga i vaše aktivno učešće, ja sam tog dubokog uverenja, će biti zapravo od ključne važnosti za uopšte uspeh same inicijative. Pogotovo mislim da ne govorimo o nečemu što se treba desiti sutra ili da pričamo o nekoj kampanji koja treba da se uradi za nedelju ili mesec, pričamo ipak o jednom dužem procesu tako da takođe pravovremeno uključivanje mladih i aktivnih građana je po našem mišljenju od izuzetnog značaja. Ja bih ovde stao, mi ćemo se naravno vratiti na konkretnija pitanja uključivanja mladih i građana ali ovde bih želeo da dam reč gospodinu Andreju Nosovu koji je od samog početka u inicijativi, takođe i član Koordinacijskog veća i mislim da možemo dobiti onako bitne ulazne informacije da bismo mogli

dalje da vodimo ovaj razgovor i ovu sesiju u pravom smeru. Ima dosta informacija, nemojte se zaista uplašiti ako na neki način dobijete možda i više informacija, oni koji su prvi put u kontaktu sa ovom inicijativom, već zaista pokušajte da negde vrlo aktivno i kritički razmišljate o onom što ćete čuti i zaista želimo da date vaš aktivan doprinos. S te strane sesija je vrlo otvorena. Andrej, izvoli.

Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Andrej Nosov, Inicijativa mladih za ljudska prava i Koordinacijsko veće Koalicije za REKOM

Andrej Nosov: Hvala. Dakle još jednom dobro jutro svima. Ja ću probati vrlo kratko da napravim jedan mali uvod koji će pomoći tokom današnjeg dana pogotovo tokom popodneve sesije, u razumevanju onoga šta mi zapravo zagovaramo, koju vrstu mehanizma za suočavanje sa prošlošću odnosno mehanizma tranzicije pravde. Najpre da napravimo nekoliko ograda. Inicijativa za utvrđivanje činjenica, odnosno za osnivanje REKOM je potpuno specifična u odnosu na sva druga iskustva. Ne postoji ni jedan primer ni jedne komisije za istinu ili bilo kakvog vanskudskog tela koje je na regionalnom nivou između sedam zemalja utvrđivalo činjenice o oružanim sukobima. Tako da mi zapravo svi sada učestvujemo, što može da bude i dodatna motivacija, u kreiranju jednog potpuno novog, do sada nigde primenjenog modela u kome sedam post-konfliktnih zemalja, naslednica jedne zemlje kreira vanskudsko telo koje bi trebalo da utvrdi činjenice u odnosu na ratnu prošlost. Druga važna stvar je da Komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima, odnosno REKOM ili bilo koja komisija za istinu u današnje vreme nije i ne sme biti zamena za suđenje za ratne zločine. Suđenja za ratne zločine se dešavaju pred međunarodnim, u našem slučaju Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i dešavaju se pred domaćim sudovima za ratne zločine ili internacionalizovanim sudovima na Kosovu i delimično u Bosni i Hercegovini. Ova suđenja za ratne zločine predstavljaju vrlo važnu osnovu za razgovor u jednom društvu i uopšte kao kriterijum za uspostavljanje vladavine prava u post-konfliktnim društvima. Dakle kad govorimo o Komisiji nikako ne treba razmišljati o tome da formiranje ove Komisije, uspostavljanje Komisije, pokretanje inicijative na bilo koji način negira odgovornost, odnosno utvrđivanje činjenica u konkretnom slučaju koji vode... u postupcima koje vode tužilaštva protiv konkretnih počinilaca. Zapravo ako pogledamo neka druga iskustva možemo reći da je ovaj naš region u nečemu napredan, a to je da iza nas stoji veliki broj domaćih suđenja za ratne zločine u čitavoj regiji dok su se recimo komisije za istinu osnivale u mnogim regionima kao jedini način da se post-konfliktne države na neki način obračunaju sa tim teškim nasleđem prošlosti. Što znači da se inicijativa za REKOM i sutrašnje formiranje REKOM, sutrašnje, govorim o nekom narednom periodu, narednih godina dešava u vrlo specifičnim, rekao bih drugačijim uslovima u odnosu na neke druge zemlje.

Šta su zapravo komisije za istinu? Komisije za istinu su vanskudska tela koja po mandatu i ovlašćenjima koja dobijaju od svojih osnivača, u različitim zemljama su imale različite mandate, utvrđuju činjenice, uzroke, utvrđuju matricu, negde se govorilo o sistemu, obliku kršenja ljudskih prava u prošlosti i što je veoma važno, obično na kraju objavljuju finalne izveštaje o radu komisije koji predstavljaju osnov za, s jedne strane pamćenje prošlosti odnosno beleženjem tih činjenica sprečavaju nekakav budući revizionizam, a s druge strane obezbeđuju preporuke za reformu društava, post-konfliktnih društava u odnosu na teška kršenja ljudskih prava. Šta znači ta reforma? Ona se pre svega ogleda najpre u odnosu prema žrtvama, odnosno preživelima,

svedocima, članovima porodice žrtava, onima koji su dakle najviše patili tokom oružanih sukoba. U agendi se navodi nekoliko tema koje su značajne za ovu konsultaciju, pa ću probati sada da napravim o svakoj od tema, vrlo kratko, nekoliko komentara koji bi možda svima nama tokom ove diskusije pomogli da razumemo šta to zapravo jeste komisija za istinu i koje su to značajne i specifične teme o kojima treba razgovarati. Hoću još samo da napomenem ovo. Do sada su organizovane konsultacije sa mladima i te konsultacije sa mladima su pokazale da kod novih generacija postoji potreba za razumevanjem prošlosti, za razumevanjem toga šta se dogodilo na prostoru bivše Jugoslavije, tako da je negde ovo iskustvo drugih kao uvodno izlaganje, predviđeno da pomogne da krenemo da razgovaramo o vrlo konkretnim idejama. Dakle šta mi mislimo o tome, kako treba osnovati tu Komisiju, kako država treba da osnuje tu Komisiju ili da razgovaramo o tome koji mandat, koji članovi i na koji način treba izabrati te članove ili kako se suočavati sa reparacijom posle finalnog izveštaja koji bi REKOM uradio.

Dakle **osnivanje komisije**. U nekom, rekao bih istorijskom pregledu, u pregledu iskustava drugih, postoji nekoliko modela kako su do sada osnivane komisije. Najbrži, najefikasniji model je osnivanje komisije od strane predsednika države. To su uglavnom prvi demokratski predsednici posle oružanih sukoba koji svojim odlukama u skladu sa zakonodavstvom u tim zemljama osnivaju komisije. Drugi mehanizam osnivanja komisije je od strane parlamenta. Ovaj mehanizam je veoma značajan i važan zato što kada nešto osnuje predsednik to ima jednu težinu, a kada osnuje parlament to ima potpuno drugačiju težinu i u smislu funkcionisanja, mandata, budžeta, samostalnosti i svih drugih aspekata koje treba da ima ova, pre svega nezavisna institucija. Dakle komisije za istinu, što nisam rekao na početku osniva država i iza nje mora stajati država. Dakle ne govorimo ni o kakvom telu koje osnivaju nevladine organizacije, građani, udruženja žrtava već govorimo o telu koje ustanovljava, uspostavlja država i samo kao takvo, dakle kao zvanični mehanizam za utvrđivanje činjenica ono ima značaj za nas u ovom trenutku jer mi zapravo zagovaramo REKOM kao mehanizam koji bi uspostavljalo sedam država naslednica bivše Jugoslavije. Kada govorimo o tom načinu osnivanja, komisije su, takođe imamo iskustva Nepala gde je komisiju osnovala vlada, zatim su komisiju osnivale oružane grupe, mogu ih osnivati takođe i ministarstva, imamo Ekvadorsku komisiju, kao jedan specifičan primer koja je osnovana od strane jednog ministarstva, a s druge strane veoma veliku ulogu u osnivanju komisija do sada, u tom nekom iskustvu imale su Ujedinjene nacije, da li kao posrednik u različitim mirovnim sporazumima, pa ću vam ja navesti samo jednu značajnu zemlju za nas, jedno iskustvo. To je Sijera Leone gde je zapravo mirovnim sporazumom bilo predviđeno uspostavljanje komisije. Nešto kasnije ću govoriti o njoj kada pričamo o izboru članova jer je to jedan od vrlo zanimljivih mehanizama. I s treće strane to može biti komisija koju osnivaju Ujedinjene nacije bez mirovnog sporazuma, dakle koristeći neka svoja osnovna ovlašćenja, pre svega Komesarijat za zaštitu ljudskih prava, imamo takav primer u Istočnom Timoru. Dakle od načina na koji će po tim iskustvima drugih biti osnovana komisija zavisi od toga kakva je politička volja u tim državama i da li zapravo ima mogućnosti da parlamenti država bivše Jugoslavije, dakle to je tema za razmišljanje u odnosu na osnivanje, imaju prostora da osnuju jednu ovakvu regionalnu komisiju. Kada govorimo o osnivanju komisije veoma je važno da razumemo da ta odluka, zakon, mirovni sporazum kojim se preciziralo osnivanje komisije, mora sadržati, to nam pogotovo kažu iskustva onih komisija koje nisu bile uspešne, mora sadržati što preciznije definicije i mandata, i ovlašćenja, i načina izbora članova zato što se događa da političke elite u određenim trenucima popuste pod pritiscima različitih grupa i da zapravo se sama komisija ili prilikom njenog izbora se suoči sa velikim problemima različite vrste koji mogu ići čak do toga da određene grupacije utiču na izbor samih članova.

Kada govorimo o kriterijumima za izbor članova komisije i **načinu izbora članova komisije** u zavisnosti od toga ko osniva komisiju, naravno da se razlikuju ako pogledamo ta iskustva i načini kako su izabrani ti članovi. Ja ću navesti samo nekoliko, čini mi se vrlo značajnih primera izbora članova komisije. Tu pre svega mislim na taj jedan javni proces. Dakle postoje različite mogućnosti u tim iskustvima drugih ako pogledamo kako su članovi komisije birani. Neke zemlje su se odlučile za jedan potpuno otvoren i transparentan proces. Postavilo se pitanje, na primer u Južnoafričkoj Republici, kako ćemo izabrati članove Komisije kada se može dogoditi da neko ko je učestvovao u sprovođenju aparthejda bude deo te Komisije i da li mi zapravo želimo, dakle u tim širokim konsultacijama koje su vođene sa organizacijama za ljudska prava i uopšte u parlamentarnoj raspravi, oko 300 sati parlamentarne rasprave pre uspostavljanja Južnoafričke komisije, se to postavilo kao pitanje. Veoma je dakle važno da proces izbora komesara, članova komisije, ljudi koji će utvrđivati činjenice, koji će svojim integritetom stajati iza te komisije, bude otvoren i transparentan i da pogotovo u društvima koja nisu reformisala svoje institucije, gde postoji mogućnost da neko ko je učestvovao u kršenju ljudskih prava u prošlosti od strane političkih partija ili, ne znam, različitih aktera, bude predložen, dakle postoji taj proces i mogućnost nekakvog, rekao bih *vettinga*. Južnoafrička komisija je imala jedan, rekao bih, vrlo složen proces imenovanja komesara i po tome se ona razlikuje od drugih komisija koje su birale svoje članove. Imamo i drugi primer kada su Ujedinjene nacije, šta se dakle tu dešava kao mogućnost, u Sijera Leone preuzele na sebe ulogu nekog ko je posle mirovnog sporazuma trebalo da uspostavi komisiju, gde ste imali sedam komesara predviđenih tom prvobitnom odlukom; tri komesara su bili stranci, a četiri komesara su izabrani od strane parlamenta Sijera Leonea, odnosno vlasti u Sijera Leoneu. U tom javnom procesu, dakle selekcije kandidata, vi ste imali sproveden i proces *vettinga* što je nekako ispitivanje lične odgovornosti u prošlosti kroz institucije konkretnih ljudi i zapravo ispitivanje mogućnosti da li oni uopšte mogu učestvovati u radu komisije. Tako da izbor komesara i kad razmišljamo o REKOM, onda nam se sigurno postavlja pitanje pa ko su ti ljudi koji će sedeti u toj Komisiji tih sedam zemalja, koji su to ljudi koji imaju tu vrstu kredibiliteta, dakle moramo samo razmišljati da jasna i dobro utvrđena procedura je kod mnogih komisija zapravo bila važna u kreiranju te javne slike i poverenja pre svega žrtava u rad komisija.

Kada govorimo o radu komisije, drugo značajno pitanje predstavlja **mandat**. Znamo šta mandat može značiti ali mandat u smislu komisija za istinu predstavlja zapravo onaj okvir u kome će komisija delovati u toku svog rada. Dakle komisije su tela koja imaju ograničen vremenski period rada. U nekim iskustvima su radile godinu dana, negde dve, negde tri godine, dakle reč je o jednom telu, *ad hoc* telu koje se formira sa određenim mandatom. Taj mandat o kome pričamo mora vrlo precizno definisati nekoliko značajnih stvari. Kada pogledamo ta iskustva drugih, kod ciljeva mandata svake komisije se obično definišu odnosno preciziraju povrede ljudskih prava koje će komisija istraživati. Ja ću vam navesti samo jedan primer zašto je to važno. Imate Argentinsku komisiju koja do dana današnjeg nije dobila poverenje udruženja majki ljudi koji su prisilno nestajali ili bili žrtve Pinočeovog režima. Dakle do dana današnjeg oni nisu dobili, kao Komisija taj izveštaj, nisu dobili, evo danas ni skoro 20 godina kasnije nemaju podršku tog udruženja, a nisu imali ni podršku od različitih predstavnika civilnog društva zato što nije postojao, rekao bih širi proces konsultacija koji je obezbedio njihovu podršku s jedne strane. S druge strane u samoj definiciji mandata oni su se fokusirali samo na prisilne nestanke koji su se završili smrtnim ishodom. Dakle svi oni koji su preživeli torturu recimo u Argentini, nisu mogli biti na listi žrtava, nisu bili popisani i samim tim to je za udruženje žrtava bilo neprihvatljivo, što znači da mandat mora vrlo precizno definisati povrede ljudskih prava koje će se istraživati.

Takođe mandat mora uključivati tu vremensku odrednicu, da li će komisija raditi godinu, dve, tri, koje je to geografsko područje na kome će komisija imati svoje ingerencije odnosno svoja ovlašćenja, šta je precizan cilj komisije, da li će komisija napraviti izveštaj, imamo sad tu različite primere, dakle kad govorimo o suštini rada komisije odnosno šta je to čime se ona bavila. Različiti su primeri. Neke komisije su bile osnovane kako bi utvrdile uzroke i recimo matricu kršenja ljudskih prava. Neke druge komisije, kao na primer peruanska koja je nama najzanimljivija, su imale zadatak da ispituju konkretne činjenice u vezi sa povredama ljudskih prava. Dakle da na jednom mestu naprave poimenični popis žrtava. Tako da razlika u definiciji mandata ostavlja članovima komisije veliki prostor za tumačenje što nije dobro, onda u tako kratkom mandatu od dve godine oni mogu da se suoče sa određenim problemima, a s druge strane tu postoji ta reka bih druga strana medalje, da vrlo precizno definisan mandat, kao recimo taj argentinski... Znate, članovi komisije nisu imali mogućnost da to promene, da kažu „aha, pa mi smo pogrešili i sad bi trebalo da uključimo i žrtve torture koje su preživele“, to onda ostavlja prostor da određene grupe ne budu obuhvaćene radom komisije i da zapravo ostanu van dometa same komisije. Tako da mandat u nekom svom okviru, ako pogledamo koji je to predmet rada, mora takođe da sadrži i neku osnovu metodologije ili način na koji će sama komisija istraživati, odnosno sprovoditi taj svoj mandat, istraživati činjenice, utvrđivati činjenice ili se baviti uzrocima, posledicama ili matricom kršenja ljudskih prava. Ja ću navesti samo da je jako važno da komisija, i pored toga što postoji veliki broj kršenja ljudskih prava, ima što uži mandat, odnosno da njen mandat bude vrlo fokusiran, vrlo preciziran zato što to onda olakšava u velikoj meri sutrašnjoj komisiji mogućnost rada. Navešću samo primer gvatemalske komisije koja se bavila praktično utvrđivanjem uzroka konflikta koji se godinama dešavao u Gvatemali i ponavljao u nekoliko navrata, koja je zapravo imala toliko širok mandat da su onda članovi Komisije, a i ljudi koji su radili u samoj Komisiji, dakle govorimo o *staff-u*, bili veoma često suočeni sa pitanjima, to nam dakle govori iskustvo, da li će se fokusirati na jednu vrstu povrede ili na drugu vrstu povrede ljudskih prava. I onda dolazimo do pitanja, kad govorimo sada o tom *staff-u*, ako definišemo precizno mandat, ako je telo uspostavljeno, ako pogledamo ta iskustva drugih, a telo je uspostavljeno dakle od strane predsednika ili parlamenta, ostaje pitanje koje su to **ovlašćenja** koje jedna komisija ima i na koji način radi. S obzirom da govorimo o vansudskom telu dosadašnja iskustva pokazala su sa su komisije koje su imale neka od ovlašćenja koje obično pripadaju sudskim organima ili recimo istražnim organima, da su one bile mnogo efikasnije i mnogo bolje sprovodile svoje istrage. Jedno od pitanja na primer, imamo Južnoafričku komisiju, pitanje amnestije odnosno s druge strane pitanje davanja ovlašćenja Komisiji da može na saslušanje privesti nekog svedoka, da može narediti pristup određene osobe samoj Komisiji ili da može narediti otvaranje određenog dokumenta koji je državna tajna, službena tajna, vojna tajna, unutar institucija. Dakle to istražno ovlašćenje koje omogućuje članovima komisije ili samoj komisiji da u potpunosti sprovede istragu predstavlja takođe jedan veoma važan osnov. Ako govorimo o Južnoafričkoj komisiji, ona je do sada bila najkomplikovanija u svojoj organizaciji, imala je različita tela i pododboje i kasnije ćete, neću dugo govoriti o tome, pogledati zapravo film koji govori mnogo više o samoj Komisiji ali u toj svojoj organizaciji ona je na svoje pododboje gde su bili određeni članovi Komisije i neki, nazovimo ih pridruženi članovi, odnosno ljudi koji su pomagali i radili u samoj Komisiji, prepuštala pripremu odluke koja je takve vrste, dakle tu jednu naredbu koju Komisija upućuje. Postoji recimo poseban komitet koji se bavi amnestijom, koji je bio veoma važan, koji je preispitivao ono što je najosetljivije pitanje i kod nas. Recimo kad kažete udruženjima žrtava da će REKOM na bilo koji način imati veze sa amnestijom i da će zagovarati ili uopšte razgovarati

o amnestiji, to je čak i u minimalnim razgovorima koje smo do sada imali, izazvalo velike reakcije. Dakle govorimo o ovlašćenjima koja moraju biti vrlo precizno definisana i koja moraju Komisiji dati određenu moć da se ne bi dogodilo da Komisija do kraja završi svoj rad, a da ne uspe da u potpunosti istraži određene elemente iz svog mandata. I onda dolazimo do žrtava. Kada pogledamo, a verujem da smo svi imali prilike da vidimo na primer Južnoafričku komisiju, mi se samo sećamo te slike u kojoj žrtve, majke i deca, svedoče pred Komisijom, dakle pred članovima Komisije iznose ono što se njima dogodilo. To veoma često bude vrlo emotivno, dakle žrtva govori o, na primer nestanku članova svoje porodice i to predstavlja vrlo značajan momenat. **Javno slušanje žrtava** predstavlja jedan od mehanizama, uopšte slušanje žrtava i uopšte slušanje njihovih svedočenja, kako se prikupljaju činjenice u odnosu na te povrede ljudskih prava. S druge strane, javno slušanje žrtava ima veoma veliki uticaj i na recimo javni rad komisije. Ako pogledamo Južnoafričku komisiju, veliki značaj za veliki broj ljudi koji su svedočili pred tom Komisijom, članove njihovih porodica predstavlja upravo činjenica da su oni javno iznosili to što se njima dogodilo, dakle da ih je neko slušao s jedne strane, a da je s druge strane nacionalni radio prenosio dnevno sva ta svedočenja što je izazvalo kod velikog broja ljudi izvesnu vrstu, nazovimo to osvešćenja, razumevanja, šta se to zapravo događalo njihovim komšijama tokom kršenja ljudskih prava u prošlosti. Tako da prikupljanje podataka o zločinima se ne odnosi samo na one podatke koje mogu da nam daju očevidci, svedoci i žrtve. Govorimo dakle i o arhivama, govorimo i o sudskim presudama... U našem slučaju je to veoma važno, mi imamo veliki broj presuda donetih pred Međunarodnim sudom pravde, Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Hagu kao i domaće presude, neke od domaćih presuda koje su vrlo precizno utvrdile individualnu odgovornost u nekim konkretnim slučajevima počinilaca ali ako pogledate danas neke od tih presuda, one se u nekim momentima ne slažu sa presudama Haškog tribunala ali to je sad već drugo pitanje kojim će se sama Komisija i ljudi koji budu radili na mandatu, baviti. I ono što je takođe važno, to je da razmišljamo kad govorimo o tim iskustvima drugih, o broju žrtava odnosno o broju ljudi koje ćemo moći da javno saslušamo. Ako pogledate Južnoafričku komisiju, nisu pred njom javno svi svedočili. Ako pogledate peruansku komisiju ona je zapravo pristupila velikom broju žrtava ali veoma mali broj ljudi je imao prilike da pred malo većim auditorijumom govori o tome šta im se dogodilo. Dakle često se te istrage, ta slušanja žrtava, uzimanje podataka od njih i od svedoka, dešavaju u tim pripremnim istražnim fazama. Ono što je vrlo važno jeste da žrtve u Komisiji ne vide upravo ono što sam na početku rekao, način na koji će se društvo osloboditi, odnosno amnestirati počinioce teških zločina, njihove individualne krivične odgovornosti. I to je u većini slučajeva, u velikom broju komisija bilo mnogo važno pitanje. Zato su javna slušanja žrtava važna jer sama suđenja nisu neki mehanizam koji obezbeđuje, ako pogledamo suđenja za ratne zločine ovde kod nas i na drugim mestima, žrtvama priliku da govore o onome što se dogodilo. Oni svedoče ali na tom konkretnom suđenju se utvrđuje odgovornost počinioaca. Dakle suđenja nisu posvećena žrtvama i zato je jako važno da kod pristupa žrtvama, uopšte prikupljanja činjenica, odnosno javnog slušanja žrtava mi imamo rekao bih drugačiji pristup koristeći upravo ta iskustva drugih, a to je da žrtve imaju prilike da javno svedoče, da govore o tome šta im se dogodilo jer dosadašnje iskustvo ako hoćete, pokazuje da je to jako važno. Kada govorimo o tim javnim svedočenjima onda opet dolazimo do pitanja ovlašćenja komisije o kojima smo nešto maločas govorili ali ja bih tu izdvojio jedno posebno važno ovlašćenje, a to je ovlašćenje koje se tiče zaštite svedoka. Dakle moramo da razmišljamo i o tome da oni ljudi koji bi recimo svedočili pred komisijom, kad se vrate u svoju zajednicu, pogotovo ako govorimo na primer o Bosni i Hercegovini u kojoj još uvek imamo podeljene zajednice i u mnogim drugim mestima, kad se vrate u svoju zajednicu oni

mogu biti izloženi različitim vrstama pritisaka. To se dešava i sa suđenjima za ratne zločine tako da je program zaštite žrtava odnosno zaštite svedoka i uopšte mogućnost komisije da se time bavi veoma važna jer se pokazalo da to takođe gradi poverenje svih zajednica u rad komisije i samih žrtava da će nakon svog svedočenja imati adekvatnu zaštitu. Ono što je takođe važno jeste ako svedočenja žrtava budu javna, imamo primer Južnoafričke komisije koji nam kaže da je vrlo važna ta uloga medija. Dakle da praktično u slušanju žrtava i uopšte u iznošenju činjenica javno, mediji imaju veliku ulogu. Pitanje je da nacionalni radio Južnoafričke Republike nije prenosio rad Komisije za istinu, da li bi ta Komisija imala tu vrstu efekta, ako hoćete i da međunarodni mediji nisu o tome izveštavali da li bi mi uopšte na taj način znali išta o radu tih komisija. I sad još samo nekoliko pitanja i završiću pošto imam veoma dugo izlaganje.

Dakle **odnos prema počinocima zločina**. Tu su iskustva različita. Neke komisije, imamo jedan od primera istražne komisije za Srebrenicu koji je odavde iz Bosne, dakle kad je Vlada Republike Srpske uspostavila tu Komisiju, oni su se bavili, pored žrtava same Srebrenice, oni su se takođe bavili i prikupljanjem podataka o počinocima. Prilikom predaje svog izveštaja organima Republike Srpske, oni su takođe napravili listu negde oko 16.000 potencijalnih, oni kažu u tom spisku počinilaca genocida u Srebrenici. Ovaj spisak je bio dostupan, dostupan je i danas, istražnim organima u Republici Srpskoj odnosno Bosni i Hercegovini i predstavlja jedan od načina, dakle taj spisak nije javno objavljen i stalno se otvaralo to pitanje kod različitih komisija šta raditi sa imenima počinilaca, da li to objavljivati ili ne. Organizacije za ljudska prava, neke su smatrale da bi to predstavljalo kršenje ljudskih prava bez jednog suđenja dok s druge strane udruženja žrtava, pa i neke druge organizacije za ljudska prava su stale na stanovište da to nije dobro. Tu imamo najbolji primer argentinskog spiska počinioaca koji je i posle duge rasprave o tome da li je trebao da bude javan ili ne trebalo da bude javan i ne, na kraju završio u javnosti i zapravo se niko nije njime bavio, dakle on je ostao sa strane. Tako da odnos komisije, to nam govori iskustvo drugih, odnos same komisije i počinilaca zločina mora biti vrlo precizno definisan jer u našem slučaju Komisija treba da bude dopuna za rad sudova. To znači da na osnovu istrage i završenog izveštaja Komisije sudovi mogu sutradan pokretati konkretne istrage i voditi postupke protiv počinilaca.

Nestali. Preko 17.000 ljudi kao što verujem da vam je poznato, odnosno 16.252 prema poslednjim podacima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta na prostoru bivše Jugoslavije se posle oružanih sukoba još uvek vodi kao nestalo. Imamo različita iskustva u utvrđivanju sudbine nestalih. Dakle jedan od zadataka za REKOM će svakako biti i istraživanje sudbine nestalih tokom oružanih sukoba i uopšte, pronalaženje istine o tome. To je posebno važno za žrtve. Znae, kad razgovarate sa udruženjima porodica ne samo sa Balkana nego i iz drugih krajeva sveta, a i prosto kad razmišljamo o tome vrlo je važno da ako neko ko vam je drag, a 15 ili 20 godina nestao, da vi saznate šta se s tom osobom dogodilo. Verovanje koje je postojalo ranije da su ti ljudi možda živi, da se nalaze u nekim logorima, rudnicima i tako dalje je nešto što danas čini mi se niko ne veruje u to ali je vrlo važno da se sazna šta se dogodilo. Ako uzmamo te informacije koje su sada poznate ovde kod nas, važno je da razumemo da utvrđivanje sudbine tih preko 16.000 nestalih ljudi sa prostora bivše Jugoslavije mora predstavljati jedan od značajnih osnova za rad REKOM. I sad, šta su to iskustva drugih? Najbolje iskustvo koje ćete danas ako se ne varam, Milice možda ti menjam nešto, gledati je marokansko iskustvo. Marokansko iskustvo je važno iako će nam se činiti vrlo kontraverznim zato što je... da uprostim i to kažem, jedan kralj je oteo, drugi kralj je našao, odnosno kralj-tata je učestvovao u teškim kršenjima ljudskih prava, a kralj-sin je formirao Komisiju i utvrdio za samo godinu dana šta se dogodilo sa velikim brojem nestalih, mislim da je svega nekoliko njih ostalo na tom spisku kao neko čija sudbina nije

rasvetljena. Taj primer, to iskustvo Maroka nam pokazuje da kad postoji politička volja, u ovom slučaju je evidentno postojala, da komisija takođe može vrlo značajno doprineti utvrđivanju sudbine nestalih osoba.

I na kraju, dolazimo do **reparacija**. Kad se spomenu reparacije onda svi pomisle na novac. Ako pogledamo iskustva drugih, ako uopšte pogledamo reparacije moramo odmah da se razjasnimo da reparacije nisu samo novac. Materijalna kompenzacija predstavlja jedan od osnova, jedan od načina na koji se žrtvama, članovima njihovih porodica na neki način nadoknađuje, nadomešćuje ta bol odnosno taj gubitak koji su imali. Nema u tim iskustvima nekih dobrih i kvalitetnih primera reparacija, možda je najbolji primer čileanski koji mi stalno spominjemo, Čile je tu otišao najdalje, do toga da recimo potomci onih koji su bili žrtve kršenja ljudskih prava danas imaju besplatno obrazovanje, da imaju određena socijalna prava... Moramo o tome da razmišljamo zato što veliki broj žrtava kršenja ljudskih prava i ovde kod nas živi na ivici siromaštva i suočeni su sa velikim problemima. Međutim dolazimo i do tog pitanja simboličnih reparacija. To je pitanje sećanja, to je pitanje spomenika, to je pitanje memorijala, to je pitanje tih Dana sećanja i uopšte podsećanja na ono što se dogodilo i prihvatanje i pristajanje društva da pamti i seća se dakle teških masovnih kršenja ljudskih prava u prošlosti. Ako uzmemo različite primere, različita iskustva drugih, možda nam najbolje o tome govori nemačko iskustvo. Vi danas u velikom broju gradova u Nemačkoj imate različite vrste memorijala, muzeja, spomenika, koji podsećaju na ono što se dogodilo tokom Drugog svetskog rata. Ako uzmete i primer naše zajednice, evo poslednji primer je primer iz Prijepolja gde su lokalne vlasti u saradnji sa nevladinim organizacijama podigle spomenik za žrtve iz Štrpca ali tu takođe postoji i jedna manjkavost tog spomenika, a to je da nisu sve žrtve navedene već samo žrtve koje su građani opštine Prijepolje, tako da oni koji nisu bili građani opštine Prijepolje se ne nalaze na tom spomeniku što opet pokazuje odnos, u konkretnom slučaju lokalnih vlasti prema zločinu koji je počinjen. Dakle ta vrsta sećanja na ono što se dogodilo, dakle pamćenje i s druge strane pružanje simbolične nadoknade u smislu priznanja, u smislu izvinjenja, u smislu prihvatanja činjenica od strane institucija i pre svega političkih institucija ali i samih društava i ako hoćete društvene zajednice u kojoj svi mi živimo, predstavlja jednu, rekao bih vrlo važnu osnovu za rad svake komisije.

I poslednja stvar o kojoj ću da kažem nešto je **finalni izveštaj**. Finalni izveštaj je vrlo važan, o njemu treba razgovarati kad se definiše mandat, ovlašćenja, kad se izabere komisija, kad ona sprovede svoj rad, kada ima određenu strukturu o kojoj smo maločas govorili (pored tih komesara važno je reći da je veliki broj komisija imao veliki broj zaposlenih ljudi, dakle neko tu treba da sprovodi istrage, da razgovara sa žrtvama, da prikuplja dokumenta, da analizira podatke), jeste finalni izveštaj. Finalni izveštaj komisija objavljuje na kraju svog mandata. On pored utvrđenih činjenica, u određenim slučajevima uzroka, sadrži i konkretne preporuke za reformu odnosno reparaciju žrtava, odnosno sadrži konkretne zaključke u odnosu na teške povrede ljudskih prava u prošlosti. Različite vrste izveštaja smo imali, jedan od primera je gvatemalski izveštaj koji pored nekih utvrđenih podataka i recimo uzroka rata, sadrži i različite statističke preseke, različite informacije koje govori zapravo o kršenjima ljudskih prava iz jedne drugačije perspektive dok s druge strane imate taj izveštaj argentinske komisije koji govori o konkretnim sudbinama ljudi kroz različite primere i dokazivanja povreda ljudskih prava. Dakle izveštaj predstavlja, pored toga što je i neka vrsta politike za neku buduću post-konfliktnu vladu, on s druge strane predstavlja rekao bih istorijski dokument koji na kraju treba da ostane deo tog zvaničnog sećanja u okviru jednog društva i na osnovu koga se moraju graditi udžbenici istorije kasnije, a uopšte i razumevanja toga šta se dogodilo u prošlosti. Stajem. Hvala vam.

Filip Pavlović: Hvala Andrej. Iako se možda imao utisak da je duže trajalo izlaganje, ovo je bilo vrlo korisno, vrlo koncizno i jedna u stvari kraća retrospektiva od samog procesa iniciranja do onog momenta kada ćemo se pitati isto, šta uraditi sa izveštajem, sa tim finalnim izveštajem i mislim da je jako značajno sada upravo aktivno promišljati, razmišljati sve ove teme. Mi ćemo se vratiti na neke od tačaka, imaćete prilike i da postavite direktna pitanja kako Andreju tako i našoj sledećoj govornici gospođi Shukrije Gashi. Izvolite Shukrije.

Istorijat inicijative za osnivanje REKOM

Shukrije Gashi, Partners Kosova i Koordinacijsko veće Koalicije za REKOM

Shukrije Gashi: Dobar dan još jednom. Meni je čast da svoje izlaganje iznesem ispred vas studenata i udruženja mladih. Pošto mi je lakše da se izražavam na maternjem jeziku ja ću to da uradim na albanskom. Pored mene se nalazi prevodilac koji će prevoditi sa albanskog na srpski jezik. Organizacija u kojoj radim, Partners Kosova je član Koalicije za osnivanje REKOM. Mnoge informacije koje je Andrej Nosov već pomenuo su deo i moje prezentacije o istorijatu inicijative za osnivanje REKOM. Tri nevladine organizacije za ljudska prava, Fond za humanitarno pravo, Documenta i Istraživačko-dokumentacioni centar, u okviru protokola o saradnji u dokumentovanju ratnih zločina, koji su potpisale 6. aprila 2006. godine, pokrenule su regionalnu raspravu o mehanizmima za uspostavljanje pravde za teške povrede ljudskih prava u neposrednoj prošlosti, na teritoriji nekadašnje SFRJ. Na Prvom regionalnom forumu za tranzicionu pravdu, organizovanom u Sarajevu u maju 2006. godine, preko 250 učesnika (aktivisti za ljudska prava, predstavnici udruženja žrtava, žrtve, sudije, tužioci i međunarodni eksperti za tranzicionu pravdu) diskutovalo je o tome kako odgovoriti na potrebe i očekivanja žrtava, njihovih porodica i društva da se zadovolji pravda za patnju i nepravde koje su pretrpeli, utvrdi odgovornost, kazne počinioci, i spreči ponavljanje zločina u budućnosti. Učesnici su nepodeljeno podržali suđenja za ratne zločine kao najvažniji mehanizam za utvrđivanje krivične odgovornosti ali su ukazali na potrebu potpunijeg zapisa o tome šta se dogodilo u prošlosti. U tom kontekstu, tužioci su ukazali da suđenja za ratne zločine u velikoj meri zavise od saradnje nacionalnih tužilaštava u obezbeđenju i razmeni dokaza, što je pokrenulo raspravu o značaju i potrebi primene regionalnog pristupa u procesu suočavanja sa prošlošću i uspostavljanja tranzicione pravde. U debatama koje su usledile, na regionalnim forumima i konsultacijama u okviru određenih grupa, učesnici su nedvosmisleno dali podršku regionalnoj saradnji u procesuiranju ratnih zločina i primeni regionalnog pristupa u utvrđivanju činjenica o tome šta se desilo u prošlosti. Do kraja 2008. godine, pokretači rasprave o mehanizmima za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima organizovali su još četiri regionalna foruma i 15 konsultacija sa nevladinim organizacijama i profesionalnim grupama: sa organizacijama za ljudska prava i mladima, udruženjima žrtava, umetnicima, piscima, novinarima, istoričarima i veteranima. Učesnici su pružili punu podršku regionalnom pristupu, posebno ukazujući na šansu da rešavanje sudbine nestalih i otkrivanje tajnih masovnih grobnica ima više šansi ukoliko se to postavi kao zajednički, regionalni prioritet. Tokom 2007. i 2008. godine, uporedo sa organizovanjem regionalnih konsultacija i foruma o regionalnom pristupu u utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima, partnerske organizacije, FHP, Documenta i IDC diskutovale su ideju o osnivanju zvanične regionalne komisije za ustanovljenje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji. Dva puta su o tome razgovarali sa Mark Freemanom, ekspertom Međunarodnog centra za

tranzicionu pravdu, ukazujući na nedostatak političke volje i nedovoljan pritisak nevladinih organizacija za ljudska prava da post-konfliktne vlade pokrenu društvenu debatu o prošlosti. Mark Freeman je ohrabrivao partnerske organizacije da konkretizuju svoje ideje i da o njima diskutuju sa učesnicima regionalnih konsultacija. Posle 18. mesečnih diskusija, FHP, Documenta i IDC su se saglasile da pred učesnike regionalnih konsultacija izađu sa inicijativom o osnivanju regionalne komisije. Partnerske organizacije potpuno su se složile da regionalna komisija treba da bude fokusirana na žrtve i da njen prioritet treba da bude utvrđivanje činjenica. U Podgorici, 9. maja 2008. godine, na regionalnim konsultacijama sa predstavnicima udruženja žrtava, žrtvama i veteranima iz post-jugoslovenskih zemalja, tri organizacije predstavile su inicijativu o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, koja bi imala zadatak da utvrdi činjenice o ratnim zločinima i da, u cilju priznanja žrtava i njihove patnje, organizuje javno slušanje žrtava. Učesnici su nepodeljeno podržali inicijativu, iznoseći uverenje da će inicijativa dobiti snažnu podršku žrtava u svim post-jugoslovenskim zemljama ali da bez političke volje i snažne podrške međunarodne zajednice nema oživotvorenja inicijative. Na pomenutim konsultacijama u Podgorici, 9. maja 2008. godine, predstavnici udruženja žrtava i žrtve podržali su inicijativu o osnivanju Regionalne komisije ali i ukazali na potrebu jake i široke podrške učesnika u konsultativnom procesu, i stvaranja Regionalne koalicije. Predstavnici udruženja porodica nestalih su izrazili veliku nadu da bi Regionalna komisija mogla da pomogne porodicama u pronalaženju posmrtnih ostataka svojih najbližih. Učesnici su zatražili od partnerskih organizacija da pripreme predlog Statuta Regionalne koalicije, koji će da definiše obaveze i delovanje Regionalne koalicije u zagovaranju osnivanja Regionalne komisije. Žrtve imaju potrebu da govore o svojim patnjama, nepravdi i traganju za svojim najbližim i da se njihov glas čuje javno. Podržavaju javno slušanje žrtava, predlažu da Regionalna komisija organizuje javnu platformu za glas žrtava. Regionalna komisija treba da bude fokusirana na žrtve ali ne treba da isključi mogućnost saslušanja veterana i počinilaca ratnih zločina koji hoće da priznaju svoje učešće u ratnim zločinima ili da svedoče o pripadnicima policije i vojske koji su činili ratne zločine. Izbor članova Regionalne komisije treba da vrši posebno telo za imenovanje, koje bi činili predstavnici žrtava, organizacija za ljudska prava, mladi, predstavnici nacionalnih vlada, predstavnik Generalnog sekretara UN i predstavnici EU. Regionalna komisija treba da ima lokalne i nacionalne kancelarije, kojima rukovodi centralna kancelarija, koja je odgovorna Regionalnoj komisiji. Jedan od najvažnijih izvora za rad Regionalne komisije je arhiva Haškog tribunala. Osim raspolaganja javnom Haškom arhivom, Regionalna komisija treba da ima uvid i u poverljivu dokumentaciju Haškog tužilaštva. Podrška medija je uslov stvaranja pozitivne klime o potrebi regionalnog utvrđivanja činjenica o ratnim zločinima. Učesnici su svesni da su potrebne posebne strategije za pridobijanje medija i da o tome treba da se brinu eksperti unutar Regionalne koalicije.

U cilju prenošenja nadležnosti za vođenje konsultativnog procesa o inicijativi za osnivanje REKOM na Regionalnu koaliciju, partnerske organizacije su formirale Koordinacijsko veće, u koje su imenovale 5 članova, predstavnika nevladinih organizacija i pojedinaca iz regije. Koordinacijsko veće je na sastanku u Podgorici 10. maja 2008. godine preuzelo obavezu da pripremi Statut Regionalne koalicije.

Četvrti Regionalni forum za tranzicionu pravdu organizovan je u Prištini/Prishtinë 28. i 29. oktobra 2008. godine. Preko 400 učesnika, iz regije i sa Kosova, okupilo se da čuju mišljenje drugih i iznesu svoje o inicijativi za osnivanje Regionalne komisije. Na forum nisu došli predstavnici udruženja žrtava iz Republike Srpske, zbog toga što ne priznaju nezavisno Kosovo. Dvadesetak članova i članica Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji,

koje deluje u Srbiji, učestvovalo je na forumu dok su druga udruženja odbila da dođu u Prištinu/Prishtinë, iz istih razloga kao i udruženja iz Republike Srpske. Zahvaljujući učešću pomenutog udruženja, prvi put se na Kosovu javno čulo svedočenje Srпкиnje iz Peći/Pejë o ubistvu njenog sina i nestanku supruga. Na forumu u Prištini/Prishtinë formalno je osnovana Koalicija za osnivanje Regionalne komisije za ustanovljenje i javno iznošenje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u bivšoj SFRJ. Na dan 29.10.2008. Koaliciju za REKOM činilo je 110 organizacija i 150 pojedinaca. U dvodnevnoj raspravi, udruženja porodica žrtava iz Bosne i Hercegovine i sa Kosova bila su podeljena oko inicijative i pristupanja Koaliciji za REKOM. Tri udruženja porodica žrtava iz Srebrenice i Udruženje Žena žrtva rata iz BiH pozvala su se na zaključak Savetodavnog odbora Instituta BiH za nestala lica da udruženja porodica žrtava ne pristupaju Koaliciji za REKOM. Predstavnici Koordinacionog saveta udruženja porodica žrtava sa Kosova imali su zamerke što među pokretačima inicijative nema organizacija sa Kosova.

Da ne budem preduga u svom izlaganju samo ću još da pomenem organizacije koje se bave konsultacijama. Grupu za koordinaciju konsultacija u BiH čine Helsinški dobor za ljudska prava u Republici Srpskoj, Forum građana Tuzle, Udruženje Prijedorčanki *Izvor*, Inicijativa mladih za ljudska prava u BiH i Centar za građansku suradnju. Helsinški odbor koordinira aktivnosti za organizovanje konsultativnog procesa. Grupu za koordinaciju konsultacija na Kosovu čine Community Building Mitrovica-CBM, FHP Kosovo, Partners Kosova, Udruženje *Shpresimi* i *Integra* i drugi. Grupu za koordinaciju konsultacija u Srbiji čine FHP, Inicijativa mladih za ljudska prava, *Žene u crnom*, *Fraktal*, Građanska akcija Pančevo, Impuls, Odbor za građansku inicijativu i Sandžački odbor za ljudska prava. U Hrvatskoj Grupu za koordinaciju konsultacija čine sve članice Koalicije za REKOM-a iz Hrvatske. Što se tiče operativnog plana, 2009. i 2010. godine Koalicija za REKOM organizovaće najmanje 70 nacionalnih i lokalnih konsultacija, 6 regionalnih konsultacija i 4 regionalna foruma za tranzicionu pravdu. Cilj konsultacija je izgradnja modela REKOM-a koji najviše odgovara potrebama i specifičnostima društava post-jugoslovenskih zemalja. Na osnovu rasprave o sastavu REKOM-a, o činjenicama koje se tiču počinjenih najtežih ratnih zločina, istragama određenih događaja, javnom slušanju žrtava, mapi sećanja i o drugim relevantnim karakteristikama i elementima REKOM-a, Koalicija za REKOM će sačiniti model, koji će zajedno sa prikupljenih 1,000.000 potpisa podrške, krajem 2010. godine, predati predsednicima država naslednicama nekadašnje Jugoslavije.

Filip Pavlović: Hvala vam. Ja imam samo, pre nego što otvorimo sad vreme za diskusiju, što je zaista i poenta, prvo bih se isto zahvalili i Shukrije i prevodiocu. Jedna od karakteristika i sad vi možete da shvatite gde smo trenutno, mi smo na jednoj od konsultacija, što smo naravno naveli u samom pozivu ali ovo što nam je sada Shukrije, pogotovo na kraju napomenula, zapravo mislim da je bitna informacija da bismo dobili jasniju sliku o važnosti današnje konsultacije za kompletan proces konsultacija koje se odvijaju u regionu. Mi smo malo probili vremenski okvir koji smo predvideli, naravno činjenica je da je KoREKOM regionalna inicijativa, jedan od regionalnih izazova je i pitanje jezika, uopšte inače i kvalitetne komunikacije tako da naravno mi u principu uvek i insistiramo, dosadašnje konsultacije su takođe podrazumevale goste iz regiona, a samim tim prevazilaženje jezičkih barijera zahteva vreme tako da jednostavno to je i razlog zbog čega smo malo probili minutažu ali mislim da to neće biti problem. Ja prosto imam potrebu, pre nego što zamolim isto Jelenu da se priključi diskusiji, da da neke možda dodatne informacije koje mogu biti isto značajne za ovo što smo sada čuli, želeo bih samo da napomenem još nekoliko stvari. Jedna je da osim što se radi o regionalnoj inicijativi, inicijativa evo već postoji

nešto duže od tri godine što znači da nije sam početak procesa, jako je značajno da je ovo inicijativa koja dolazi iz građanskog društva iako postoje naravno mnogi i akademski i diplomatski, politički, da kažem centri koji na neki način podržavaju samu inicijativu, kako iz zemalja koje su već prošle kroz slične procese, ovo je zaista jedna kako da kažem najkonkretnijih i najdirektnijih oblika regionalne saradnje civilnog društva. Ovo sad ne govorim kao neko ko aktivno učestvuje u samom radu KoREKOM-a već govorim kao neko ko se bavi pitanjem regionalne saradnje i koji takođe vodi organizaciju koja se bavi takvim aktivnostima i zaista je vrlo teško u sadašnjem političkom miljeu koga smo ja mislim svi vrlo dobro svesni, nije lako plasirati jednu poruku koja možda nije na prvi pogled ili na prvo slušanje jednostavna i laka i prijemčiva ali je izuzetno značajna i mislim da je jako značajna i da tu negde i vidimo zapravo i bitnost uključivanja mladih baš zbog toga što je to takođe pitanje koje nasleđe ćemo ostaviti kako generacijama koje dolaze, takođe i kakvo ćemo nasleđe nositi tokom naših života. Takođe bih želeo da napomenem da ono što je i Andrej napomenuo u prethodnom izlaganju, ovo je regionalna inicijativa, opet podvlačim i to je prvi put u istoriji da se ovakav oblik regionalne inicijative u pravcu iniciranja regionalne komisije čini i zaista negde s jedne strane to... Ono što je takođe Andrej napomenuo jeste možda i motivacija ali je i dodatna odgovornost. Na neki način ovo jeste jedan pionirski proces i zbog toga i ova važnost i na neki način možda i vremenski okvir koji je neophodan da se kvalitetne konsultacije održe, ponekada možda i sporije nego što bismo mi individualno želeli ali mislim da ovde svi moramo ostaviti po strani svoje da kažem individualne želje i kapacitete i da se zaista usmerimo ka jednom zajedničkom procesu koji mora negde proći kroz sve ove etape o kojima smo čuli u jednom koordinisanom i jasno određenom konsultativnom procesu. Takođe ono što ste mogli da čujete isto je pitanje politizacije i mislim da od toga ne treba da bežimo. Evo, čuli smo i od naše kolegice Shuki da je bilo slučajeva kada zbog nekih političkih pitanja asocijacije, organizacije, nisu učestvovala. To nije samo slučaj u ovom regionu, takvih primera možemo videti u nekim drugim slučajevima širom sveta i naravno da pitanje politike, odnosa prema politici, političkog diskursa, javnog diskursa itekako ima veze sa pitanjima kojima ova Koalicija, ova Komisija će se baviti i naravno da ima puno aktera koji će podržati sam proces ali i onih koji će na neki način možda aktivno doprinosti da se on uspori, odloži, razvodni, da na neki način zaista nema onaj finalni rezultat kakav bismo mi makar želeli da vidimo. Takođe ono što je činjenica je da je ovo rastuća Koalicija, da je ovo vrlo impulzivna Koalicija. Ja kada sam rekao da su ovo prve konsultacije koje Fraktal organizuje, kao što ste čuli postoji čitav set konsultacija koje su vodile druge organizacije i zaista smatram da je to jedan od takođe bitnih elemenata same da kažem Koalicije. I na kraju bih samo pomenuo još jednu razliku iako ćete to danas čuti, razliku između same Koalicije za pokretanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i same Regionalne komisije. Ono što vidimo kao našu ulogu, ulogu civilnog društva jeste zapravo sam rad na pokretanju Regionalne komisije ali još jedanput bih naglasio, čisto da tu ne bude zabuna, mi nemamo nikakve iluzije da je to uloga civilnog društva i da je uopšte kapacitet, mandat, kako god želite, civilnog društva da kreira samu Komisiju. Ali smatramo naravno da upravo jeste mandat i odgovornost civilnog društva da svojim konsultativnim procesima zapravo doprinese i dovede do toga da to bude nešto što će i na političkom nivou biti prepoznato kao imperativ i bitan korak u budućnost. Ja bih sada zamolio Jelenu pošto je već i tražila reč, posle toga bih zaista otvorio... ili sam je makar razumeo da je tražila reč... onda zaista otvaramo podijum i do pauze za kafu imaćemo vremena za razgovor, nakon toga ćemo takođe nastaviti. Jelena izvoli.

Jelena Simić: Hvala Filipe. Ja bih želela da naglasim još jednu specifičnost ove inicijative za osnivanje REKOM. Osim toga što je to prva inicijativa koja bi obuhvatila, koja predlaže da se osnuje komisija za istinu između sedam različitih država ona je i prva komisija koja naglašava ulogu mladih. Ulogu mladih u konsultativnom procesu i kasnije u procesu rada same komisije. Do sada je po mojim saznanjima koja su verovatno malo ograničena, pošto je bilo preko 35 komisija za istinu, po mojim saznanjima samo je Komisija za prihvatanje, istinu i pomirenje u Istočnom Timoru naglasila ulogu mladih i čak uključila jednog predstavnika omladinske organizacije koji je bio član te Komisije. Dakle mi smo od samog početka naglasili vašu ulogu i jedan učesnik konsultativnog procesa je kasnije to i sam izrazio zbog čega je važna vaša uloga. On je rekao da je ona važna zbog toga što vi sami treba da se borite za jedan određen odnos prema prošlosti. Dakle, reč je o Marku Veličkoviću iz Niša, on je rekao da mladi nisu odgovorni za ono što je počinjeno u prošlosti ali jesu za odnos prema toj prošlosti. I zaista, vi ćete sutra živeti u ovoj državi, u ovim državama i vi treba da ih gradite. Zbog toga vas pozivam da zaista aktivno učestvujete ne samo u Konsultaciji već i u celom konsultativnom procesu, da predlažete, da se aktivno uključite i kasnije kada budemo došli do te jedne faze kada ćemo prikupljati potpise za osnivanje Komisije, tu se posebno oslanjamo na vas. Sad po cenu da se organizatori naljute na mene, ja bih ipak predložila da mi pauzu imamo sada. Ovo su bila prilično duga izlaganja i mislim da vam je potrebno da sredite malo svoje misli, da razmislite o onome što ste danas čuli i prosto da se pripremite za diskusiju koju ćemo imati posle pauze. Onda vas pozivam, pošto nismo imali vremena da čujemo i *Zašto REKOM*, ja vas pozivam da vi kažete zašto REKOM, zašto vi mislite da je REKOM važan i kako vi mislite da bi on trebalo da izgleda imajući u vidu ove tačke o kojima je danas Andrej govorio. Hvala.

Filip Pavlović: Ja evo, ispred organizatora da kažem da se uopšte ne ljutimo već naprotiv sa zadovoljstvom prihvatamo sugestiju tako da ćemo imati sada jednu pauzu za osveženje.

(Pauza)

Zašto i kakav REKOM

Diskusija: učesnici

Moderator: Filip Pavlović, Fraktal

Filip Pavlović: Evo, nastavljamo sa radom, nadam se da su svi ušli, da su se svi vratili u prostoriju. Ja bih samo zamolio pre nego što nastavimo i otvorimo panel za diskusiju, samo bih zamolio ljude koji su nam se naknadno priključili, više su nego dobrodošli, samo da nam se predstave jer smo imali mogućnosti da to uradimo mi koji smo počeli rad u pola deset.

Mladen Vuksanović: Hvala vam puno moje ime je Mladen Vuksanović, III sam godina za Poslovne studije na Megatrend univerzitetu. Prijavio sam se za ovu konferenciju jer mislim da ću steći neka nova znanja, neke nove vidike o temama kojima se bave i radujem se nastavku konferencije.

Marko Stojanović: Evo ja sam malo kasnije došao, Marko Stojanović iz Građanskih inicijativa, iz Programa za mlade, nama je ovo isto zanimljiva omladinska inicijativa s obzirom da smo mi

kontakt organizacija civilnog društva za pitanje mladih na implementaciji nacionalne strategije za smanjenje siromaštva. Hvala.

Mirko Dautović: Dobar dan svima, ja sam Mirko Dautović, diplomirani arheolog i takođe kandidat za postdiplomske studije na Kembridžu iz međunarodne politike. Budući da ratovi za jugoslovensko nasleđe, kako se nazivaju ratovi u 90-tim su vrlo bitan faktor za buduću spoljnu politiku i regionalnu politiku naše zemlje i svih zemalja, a smatram da ovi sukobi odnosno ratni zločini su srž svega toga i dok se ne razreše puno toga u našim susedskim odnosima će biti zategnuto, smatrao sam da treba da se uključim u ovu inicijativu za stvaranje REKOM-a. Hvala

Filip Pavlović: Hvala vam. Da li ima još nekoga ko je možda propustio predstavljanje? Ne. Hvala još jedanput. Mi smo na neki način možda i kroz ovo dodatno predstavljanje i oživotvorili jedno od pitanja kojim bismo želeli da se sada bavimo, a to je takođe pitanje *zašto REKOM*. Da se vratimo par koraka unazad, mi smo vam predstavili neke stvari koje su se u toku ovog procesa već desile jer su da kažem već prošle kroz određene konsultacije ali ovo je nova grupa, nikada nismo sedeli i razgovarali na ovu temu tako da smatram da je zaista jako bitno, prosto imati tu slobodu i manevarski kapacitet da se na neki način možda vratimo na sam početak i da postavimo sebi pitanje i da jednostavno naglas prodiskutujemo *zašto REKOM* uopšte i koji bi bio razlog da se... Evo ja mogu čisto da bih malo ovako bacio jedan mali podsticaj. Pa zar nije dovoljno, evo posle 10 godina od poslednjih ratova, pa zar nismo dosta pričali o tim ratnim zločinima, eto i vi ste rođeni većinom u godinama koje su već bile ratne ili posleratne ili direktno predratne, nemate neku direktnu vezu sa tim periodom, zbog čega biste vi uopšte bili zainteresovani, zašto ste danas ovde? I takođe bih iskoristio priliku i napomenuo vam da vi iskoristite priliku da postavite dodatna pitanja, a takođe ono što smo imali priliku da čujemo u prepodnevnoj prvoj sesiji, da takođe pitate Andreja Nosova ali takođe i Shukrije Gashi, pošto oni nakon pauze za ručak koju ćemo imati u 2 sata, na žalost neće biti u mogućnosti da ostanu sa nama, tako da jednostavno ovo je pravo vreme. Mi generalno na svim sesijama koje organizujemo nikada ne praktikujemo da govornik samo kaže nešto pa ode, tako da iskoristite tu priliku, a čisto vam napominjemo da neće biti tu u popodnevnoj sesiji tako da postavljate pitanja sada. Ja bih predložio da što se tiče principa samog rada da imamo nekoliko pitanja sa vaše strane ili komentara, potpuno je otvoreno i da potom, ako naravno ima pitanje za ovu stranu stola i panela da jednostavno se na ta pitanja odgovori i da jednostavno sama komunikacija teče što je prirodnije moguće, eto. Ko bi želeo da otvori možda?

Adelina Fazliu: Želim da napomenem da su nama svi pričali o ratovima i zločinima ali niko nam nije govorio kako da to izbegnemo.

Srđan Vezmar: Hvala lepo, ja vas pozdravljam još jednom, moje ime je Srđan Vezmar, zahvaljujem se organizatorima, Fondu za humanitarno pravo i Fraktalu i ostalim partnerskim organizacijama koje učestvuju u realizaciji ovog projekta i ispred mojih saradnika smo hteli da se zahvalimo što ste nas uopšte pozvali da učestvujemo u ovoj inicijativi jer je smatramo izuzetno bitnom. Mi kao organizacija koja se bavi pre svega saradnjom i dijalogom između mladih Srba i Albanaca, nekako vidimo sebe u celoj ovoj priči, u celoj ovoj inicijativi, ne samo u odnosu na Srbiju i Kosovo, već i generalno na ceo region zato što nekako moram da kažem da verujemo da jeste izuzetno bitno da moramo da razgovaramo o svim problemima i svim dešavanjima kojima smo bili svedoci mi ovde u regionu i baš zbog toga što verujemo da treba da razgovaramo o tome

radi naše zajedničke budućnosti koja definitivno mora biti mnogo bolja i da tako kažem da bude okrenuta, da ne zvuči sada kao floskula, evropskim integracijama ali definitivno prihvatanja standarda razvijenih zemalja Evropske unije i Evrope. **Smatramo da je ova inicijativa izuzetno bitna i zato ćemo se mi maksimalno potruditi kao organizacija i kao pojedinci koji su okupljeni oko organizacije da damo svoj doprinos u realizaciji i u postizanju konkretnih rezultata i uspešnosti inicijative. U tom smislu možete apsolutno računati na nas.** Ja bih imao i nekoliko pitanja, dakle imam neka pitanja, neke nedoumice, pa prosto bih voleo ako mogu da dobijem odgovor na to, prosto da bi imali jasniju sliku. Ovo je prvi put da smo na jednom ovakvom skupu iako smo imali prilike da dobijemo izveštaj iz Prištine/Prishtinë i sa ostalih regionalnih skupova. Dakle ja bih imao za gospođu Shukrije jedno pitanje. Ja lično imam nedoumicu... Spomenuli ste i piše u izveštaju da je održana konsultacija, ove koje su bile u oktobru ili novembru, nisam siguran, da su bili prisutni predstavnici, da kažem veterana. E sad ako samo može malo pojašnjenje, kojih veterana, pošto to nisam mogao najjasnije da razumem. I u pogledu organizacije koja učestvuje, pomenuli ste jednu ako sam dobro razumeo, srpsku organizaciju iz reda manjinskih zajednica. E sad, samo me zanima da li postoje prosto neke inicijative, možda ste ih spomenuli, prosto možda mi je promaklo, radi okupljanja da kažem šireg broja organizacija manjinskog društva sa Kosova, dakle goranske, romske, bošnjačke i srpske organizacije. Dakle eto, to je pitanje za vas i hvala vam ako možete da mi odgovorite i imao bih pitanje za ostale, dakle za Filipa, Andreja i gospođicu Jelenu, da li postoje neke projekcije koliko bi ovaj proces mogao dugo da traje vremenski, dakle rad ove Komisije, da li imate neke projekcije? Eto, hvala lepo.

Filip Pavlović: Hvala Srđane. Da li ima... ja bih još jedno pitanje ili komentar recimo sada otvorio, pa bih onda prosto predložio da odgovorimo, da li ima bilo koje pitanje? Samo izvolite.

Bojana Lugonja: Hvala. Imam pitanje vezano za saradnju sa nacionalnim vladama, pošto ste spominjali dosta da treba komisija za istinu da sarađuje sa vladama, međutim niste pomenuli u kojoj meri sarađuje vaša Komisija sa nacionalnim vladama. Interesuje me posebno za Bosnu zato što je Bosna veoma specifična zemlja, pa da li sarađujete sa Bosnom na nivou države ili već na nivou Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine? Hvala.

Filip Pavlović: Tri odlična pitanja za početak, ja mislim da će biti više nego interesantno. Prvo pitanje je bilo za Shuki. Izvolite.

Shukrije Gashi: Ima manjinskih grupa koje su zainteresovane da podrže inicijativu i da budu veoma aktivni. Prvo, postoji jedno srpsko udruženje žena, mreža žena koje su zainteresovane da učestvuju. Pre nekoliko dana susrela sam se sa njima i predstavila im inicijativu i one su izrazile interesovanje da je podrže. Na prethodnom forumu koji je održan u Prištini/Prishtinë 2008. godine one nisu učestvovalе zbog toga što nisu znale da se forum održava. Postoji i udruženje porodica nestalih osoba koji su zainteresovani da učestvuju iako nisu učestvovali na forumu u Prištini/Prishtinë. Tokom foruma u Prištini/Prishtinë bilo je nekoliko pojedinaca i organizacija koje su učestvovalе i prvi pozitivni signal dala je jedna Srпкиnja iz Peći/Pejë koja je učestvovalа na tom forumu. Ona je ispričala svoju priču o tome šta se njoj dogodilo, za šta mislim da je dobar signal zbog toga što će njen slučaj uticati na druge žene i muškarce iz srpske zajednice da se priključe ovoj inicijativi. Takođe želim da naglasim da osim Srba tu su i Goranci, Egipćani, Romi i druge manjine koji su zainteresovani da učestvuju ali pošto nisu imali dovoljno

informacija i još uvek im nije jasna ideja o osnivanju REKOM čini se da trebaju više vremena da bi im to bilo jasnije ali i mi moramo da održavamo kontakt sa njima kako bismo širili ideju i slali poruku zašto je REKOM važan, šta nameravamo da postignemo sa REKOM. Sigurna sam da će tada većina njih podržati inicijativu. I verujem da postoje žrtve i među drugim manjinskim grupama, a ne samo među Srbima. Nisam spomenula da je predsednik Kosova Fatmir Sejdiu učestvovao na Forumu u Prištini/Prishtinë, i ne samo što je učestvovao već je snažno podržao inicijativu. Mislim da je to dobar signal, da će vlada uskoro podržati ovu ideju. Osim predsednika na Forumu je učestvovala i ministarka pravde, koja je takođe podržala inicijativu. Ministarka pravde je i član porodice žrtava, izgubila je supruga i dva sina. Verujem da ćemo uz veliku podršku mladih i drugih organizacija uskoro ubediti vlade da podrže ovu inicijativu. Na organizacijama civilnog društva je da učine ovo mogućim. Ali ako se pitamo da li da se pridružimo inicijativi ili ne bićemo nespretni i nećemo uspeti da ostvarimo ono što želimo i sustignemo druge države u regiji. Što se tiče učešća veterana, ima veterana i veteranskih organizacija koji su zainteresovani da učestvuju. Na Forumu u Prištini/Prishtinë su bili prisutni ali nisu se priključili Koaliciji. Ne zbog toga što ne podržavaju inicijativu već zbog toga što nisu imali jasnu informaciju o tome, i na neki način sve je odrađeno u žurbi. Da bismo bolje organizovali ovakve vrste sastanaka i foruma moramo unapred informisati učesnike i razgovarati sa njima lično, kao što to mi radimo u sesijama medijacije. Nekada je vrlo važno lično razgovarati sa ljudima kako bi što bolje nešto objasnili i bili u stanju da ubedimo ljude da je ova ideja u njihovu korist na prvom mestu. Jer na neki način veterani su i sami žrtve. Lično mislim da ćemo na narednim konsultacijama koje će biti održane 9.05.2009. uspeti da ih okupimo. Ne samo veterane koji dolaze iz albanske zajednice već i veterane i druge žrtve koji dolaze iz manjinskih zajednica. Mi smo već počeli da ih kontaktiramo i prvi signali su pozitivni. Nadam se da je budućnost naša, da pripada ovoj našoj ideji.

Filip Pavlović: Izvoli.

Andrej Nosov: Pa samo oko tog trajanja mandata i samo ovo oko veterana, inače očekuju nas za nekoliko meseci konsultacije sa vetranima, ne samo oko Kosova, mi smo do sada imali i jasnu podršku veterana Bosne i Hercegovine odnosno njihovog udruženja koje učestvuje na forumima i razna udruženja i organizacije su participirale do sada, iz Hrvatske pogotovo. Recimo *Izvor* i tako dalje, kao iz Srbije neka od ovih udruženja koja pre svega rade sa Centrom za nenasilnu akciju na njihovim različitim programima. A što se tiče trajanja mandata Komisije, iskustvo drugih nas uči da mora da bude ograničen. Kad kažem mora da bude ograničen u zavisnosti od mandata i procene koja će biti napravljena kad bude stvoren taj mandat, treba odrediti mandat. Negde do sada, u konsultacijama je kao maksimalni vremenski period navedeno tri godine s obzirom na sedam zemalja, više ratova, više različitih povreda ljudskih prava i tako dalje, da tri godine treba da traje. I samo u odnosu na to koliko će vremenski trajati rad same Komisije treba imati u vidu i period pripreme. Ono što se Koalicije tiče, mi nismo napravili tu razliku, mi nismo formirali Komisiju i mi nismo Komisija i Komisiju treba da formiraju države, sedam država, na nama je da kroz konsultativni proces od organizacija civilnog društva, mladima, vetranima i uz rad jedne ekspertske grupe koja bi radila na kreiranju modela na osnovu feedback-a odnosno povratnih informacija koje mi dajemo na ovim konsultacijama, mi ćemo 10. decembra 2010. godine izaći pred vlade u regiji sa milion potpisa, tim modelom rezultatima ovih konsultacija i tražiti od parlamenata da kako to sada stoje stvari, kakva je sadašnja procena zapravo da formiraju ovu Komisiju. Šta će uraditi parlamenti, kakva će biti reakcija vlada, to još uvek ne

znamo. U konsultativni proces sa civilnim društvom sem tih poznatih reči, generalnih podrški koje smo imali na svim forumima, pa čak i na nekim konsultacijama predstavnika političkih partija, mi još uvek nismo ušli. Dakle mi još nismo razgovarali sa predstavnicima vlada. Za Bosnu i Hercegovinu to pitanje s kojim se vlastima treba komunicirati, naš dosadašnji pristup je bio da mi želimo da komuniciramo sa svim nivoima vlasti, od lokalni, pa to u Bosni i Hercegovini ide na kanton, pa ne Federaciju odnosno entitetske, pa onda nacionalne odnosno državne strukture, u Srbiji će nam takođe biti važno da uključimo i predstavnike lokalnih vlasti i parlamenata i vlade i tako dalje. Tako da svi nivoi vlasti dolaze u obzir i sa svima treba razgovarati. Međutim mi još uvek nismo u toj fazi kada se obraćamo vlastima i sa njima razgovaramo o tome već je zapravo ovo jedan proces konsultacija unutar civilnog društva i... jesam li sve odgovorio, ja mislim da je bilo još jedno...Što se vremenskog okvira tiče, samo da još to dopunim, rada Koalicije, da to bude potpuno jasno. Ima, poslednji podatak Šukrije je da ima oko 150 organizacija u međuvremenu, to se zapravo promenilo sa jučerašnjim danom priključivanjem nekih organizacija i Koalicija iz dana u dan raste tako da će ona biti verovatno jako velika Koalicija. Mi se u ovom trenutku bavimo konsultativnim procesom s jedne strane, a s druge strane izgradnjom Koalicije. Znači, 150 organizacija vrlo različitih i po svom načinu organizovanosti, organizacijskoj kulturi ako hoćete, pa i po tome za šta se zalažu. Neke od organizacija su nekada stajale jedna protiv druge tako da je to čini mi se jedan veoma važan proces dogovora oko neke zajedničke teme što u ovom trenutku predstavlja REKOM tako da je naša ideja praktično da tokom 2009. i 2010. godine, negde do marta sprovedemo ovaj konsultativni proces i onda krenemo u kampanju prikupljanja potpisa odnosno informisanja što većeg broja ljudi, preko medija, preko da kažem rada na ulici odnosno direktne kampanje sa ljudima i prikupljanja tih potpisa i da onda budemo sposobni da tamo negde 10. decembra što je neka okvirna ideja, ja sada iznosim okvirnu ideju, predamo vlastima tih milion potpisa. To je put. Naravno da će nakon toga biti nastavljen rad Koalicije, ne očekujemo da će 11. decembra vlasti uzeti i formirati Komisiju nego očekujemo da tek tad predstoji zapravo veliki angažman organizacija iz ove Koalicije da nateraju vlasti u svih sedam zemalja da formiraju Komisiju.

Filip Pavlović: Da li bi želela možda da još nešto dodaš.

Jelena Simić: Pa samo to vezano za veterane pošto je to pitanje koje se na skoro svim konsultacijama postavlja i skori svi učesnici predlažu njihovo aktivnije uključivanje na šta smo i mi dosta obratili pažnju i potrudili smo se da ih uključimo, pre svega zato što smatramo da ćemo na taj način dobiti podršku većeg broja građana ovih država, a i imajući u vidu to da nisu svi učesnici ratova iliti ratni zločinci tako da i oni imaju dosta interesa da prihvate inicijativu i da je podrže, a i mi kao Koalicija. Uključivanje veterana je bilo različito u različitim državama. Najdalje se odmaklo u Hrvatskoj. Trenutno je takva situacija da veterani, odnosno udruge branitelja ne podržavaju otvoreno inicijativu ali zahtevaju da budu aktivno uključeni u nju odnosno da posećuju konsultacije, da budu prisutni na njima, na konsultacijama i na forumima, da ih prate i da imaju mogućnost da reflektuju, daju neke svoje primedbe, predloge i ostalo. I dalje su kritični, što je negde i razumljivo ali i dobar, dobar znak je to što oni žele da se uključe, što žele da su prisutni u tome i ne žele uopšte da budu isključeni iz toga. U Srbiji su sa druge strane najmanje bili uključeni veterani, a i oni koji su bili uključeni to su neki onako malo napredniji, odnosno veterani koji ne pripadaju *onim* udruženjima boraca ratova i tome slični nego su formirali jedno svoje udruženje, zovu se Veterani za mir iz Vlasotinca i vodi ih jedan divan

čovjek, Novica Kostić ali to je malo udruženje i to uopšte nije reprezentativno tako da tu predstoji jedan onako dosta, dosta težak proces uključivanja veterana.

Filip Pavlović: Ja mislim da je odgovoreno na pitanja koja su svima nama postavljena ali možda Adelina je imala jedno pitanje koje je bilo ovako opštije ali se nismo na njega osvrnuli, a to je pitanje kako ne ponoviti ono o čemu sada pričamo i ja bih samo kratko rekao da je između ostalog moje viđenje da upravo ovaj proces jeste jedan od načina da ne dođemo opet i da zapravo se ne nađemo u istoj situaciji u kakvoj smo bili u skorijoj istoriji i upravo kako je ta refleksija koja se dešava i kroz ove konsultacije, ali što je ključno i kroz sam rad Regionalne komisije kao i ono pitanje koje je postavljeno isto u uvodnom izlaganju, a to je šta će se desiti sa finalnim izveštajem, kakav će biti naš odnos prema finalnom izveštaju. Na žalost smo svedoci da inače u regionu ponekad da kažem i neki vrlo iskreni izveštaji i kvalitetni izveštaji se sastave ali posle par dana padaju u zaborav, ili će postojati određena veza između finalnog izveštaja i onoga što će biti rezultat rada same Regionalne komisije i nečega što se tiče obrazovnog sistema, što se tiče kolektivnog pamćenja, što se tiče pitanja memorijala, pitanje odnosa prema činjenicama koje tek treba da se utvrde. Tako da pričamo o prilično ozbiljnom vremenskom roku, pošto je Andrej napomenuo 10. decembar 2010. godine, to je prilično onako, možda je i daleko ali je prilično kratak rok i tek tada će se zapravo ući u ozbiljniji, zapravo u posao lobiranja, objašnjavanja i pritisaka, što bi rekli *push and pool* prema nacionalnim vladama. Tako da za sada mislim da je još jedan od kvaliteta ove regionalne inicijative to što je prilično realna u procenama same, da kažem dubine i težine procesa. Sledeći krug pitanja.

Emir Bihorac: Pomenuli ste malopre, ne, u stvari pročitao sam negde u tekstu, potraživanje arhive Haškog tribunala za rad Komisije. Da li to podrazumeva da će Komisija biti u bliskoj vezi sa Haškim tribunalom, odnosno koliki će biti stepen saradnje sa Haškim tribunalom u radu Komisije? Hvala.

Filip Pavlović: Evo, podseća me Jelena, molim vas predstavite se iako smo to već uradili ali čisto zbog lakšeg pravljenja zapisnika, stenografa i tako dalje.

Ljupka Sibinović: Ja imam par pitanja. Prvo, koliko je realno da će države, tačnije vlade, prihvatiti osnivanje Komisije, i onda, ako se to ne bude desilo, recimo možda ne budu sve prihvatile, mada je potrebno svih sedam država za osnivanje te Komisije, šta će se onda desiti? Da li se obraćati nekom drugom i tako dalje? Hvala.

Kristina Đurić: Moje ime je Kristina Đurić. Ovako, na koji način će se ostvariti uslovi za tu političku volju? Da li će to biti neke akcije mladih, da li ćemo mi učestvovati u tome i da li je... vi ste pomenuli medije, da li je to dovoljno i da li postoji neki način da svaka država u regionu da kreira neke organizacije mladih koji će biti u kontaktu i zajedno raditi na tim nekim akcijama za stvaranje uslova za REKOM i tokom i pre mislim osnivanja cele Komisije.

Filip Pavlović: Pa ja mislim da možemo još neko pitanje... da bismo možda ubrzali. Izvolite.

Damjan Rehn Bogunović: Damjan Rehn Bogunović. Imam pitanje jer smo ovde dosta pominjali sudove, Haški tribunal i tako dalje. Interesuje me, rekao je Andrej Nosov na početku da ova Komisija ne treba da zameni niti na bilo koji način može da zameni suđenje za ratne zločine

kao najvažniji mehanizam za prevladavanje prošlosti ali me zanima na primer, šta će se desiti i kakva su iskustva iz drugih zemalja kada istraživanja komisije dolaze u sukob sa rezultatima određenih sudskih istraga, kada imate... hajde sada da ne idemo na Haški tribunal, i u Srbiji imamo razloga da sumnjamo da su određena suđenja za ratne zločine dobro izvedena? Šta ćemo sa *Ovčarom* kad se to suđenje vraća na početak, na primer samo? Ima i drugih primera, ima i na međunarodnom nivou naravno, ali šta se dešava u takvim slučajevima?

Filip Pavlović: Dobro idemo još jedno. Ja se izvinjavam ali potpuno ću sada zlopotrebiti mesto predsedavajućeg...

Nikola Mladenović: Ja sam Nikola Mladenović i moje pitanje se odnosi na to kako uopšte obezbediti nezavisnost u radu Komisije i kako izbeći eventualne političke pritiske i političke uticaje ljudi kojima možda nije u interesu da se dođe do istine o zločinima i o žrtvama? Hvala. Kako uopšte izbeći te političke uticaje i šta raditi ako do njih dođe?

Kristina Đurić: Gde bi onda tačno bila osnovana Komisija? Zbog teritorije. Znači da li bi to bilo na nekoj neutralnoj teritoriji nezavisno od ovih sedam država ili bi bilo na teritoriji neke od država i kako bi se to sprovelo? Mislim u uskoj vezi je sa ovim što je Nikola pitao.

Filip Pavlović: Evo da ponovim. Znači teritorijalno pozicioniranje to jest geografsko, fizičko pozicioniranje same Komisije. Ima dosta zaista ozbiljnih pitanja tako da ćemo sada da se skoncentrišemo na odgovore. Ko bi želeo prvi? Andrej.

Andrej Nosov: Pa ovo u vezi Haškog tribunala. Dakle Haški tribunal je, možemo mi da govorimo o njegovim vrlinama i manama, neke zajednice na prostoru bivše Jugoslavije imaju primedbe, druge zajednice imaju primedbe uglavnom na presude koje su donete u odnosu na pripadnike njihove zajednice, odnosno tamo gde misle da su pripadnici njihove zajednice kao žrtve povređeni tom presudom, i ako slušate perspektivu iz različitih država vi ćete čuti slična mišljenja. Arhiva Haškog tribunala...u ovom trenutku je formirana jedna radna grupa koju je formirao generalni sekretar Ujedinjenih nacija koja zapravo ispituje i priprema jedan izveštaj za njega o tome šta će se dogoditi sa arhivom Haškog tribunala. Ono što je sasvim izvesno je to da Komisija mora imati pristup arhivi Haškog tribunala kao što to imaju sudovi, dakle to je vrlo jasno, zato što bi bilo besmisleno da posle toliko izvedenih dokaza pred Haškim tribunalom, Komisija se sada opet bavi istom stvari i uzima iste izjave, to je dakle jedan element, a drugi element je samo pitanje budućnosti te arhive negde stavlja potpuno drugačije svetlo na pristup arhivi. Jer je ideja... u ovom trenutku se iz civilnog društva najčešće čuje da svi glavni gradovi zemalja naslednica bivše Jugoslavije moraju imati kopije, pogotovo istražni organi, svih dokumenata koji se nalaze u arhivu Haškog tribunala, da da ipak, zbog neke sigurnosti i zbog toga da znamo šta se dešava u našem regionu sa arhivama i uopšte sa činjenicama o prošlosti i da se ne bi dogodilo da neko to uništi, da to ipak, ti originali treba da ostanu negde u Evropi. Pa postoje razni predlozi u ovom trenutku, grad Hag razmišlja o tome da to oстане u Hagu, postoji neka inicijativa da se to u jednom posebnom dokumentacijskom centru organizuje u Beču i tako dalje, ali ideja je da originali ostanu van domašaja vlasti zemalja naslednica bivše Jugoslavije, da se prosto ne bi dogodilo da neko ima kreativno tumačenje uništavanja arhiva s jedne strane, a s druge strane je važno da mi ovde, pre svega te javne dokumente suđenja, sad je skoro objavljena baza podataka Haškog tribunala koju imate na sajtu, za sve one koje zanimaju različiti

dokumenti, ima preko 150.000 dokumenata koji se nalaze on line na tom web sajtu, ta javna baza mora biti dostupna javnosti, pa samim tim će biti dostupna i Komisiji, dok kad govorimo o onim zaštićenim podacima kojih ima takođe na stotine hiljada dokumenata, izjava, svedočenja, snimaka, presretnutih razgovora, verovatno i dokumentacije o kojoj mi ni ne sanjamo kako to izgleda, to bi trebalo da bude sve dostupno budućoj Komisiji. I zato je važno ovih milion potpisa i zato je zapravo važna uloga Evropske unije odnosno uloga Ujedinjenih nacija. S obzirom da je Haški tribunal sud koji su formirale Ujedinjene nacije, podrška, nekakvo pokroviteljstvo, uključenost Ujedinjenih nacija, Savet bezbednosti, ako hoćete Komiteta za ljudska prava i drugih tela je veoma važno i važno je isto tako, kad dođemo do onog pitanja političke volje odnosno samostalnosti, to je neko postavio kao pitanje, kako će se obezbediti i za nezavisnost u radu. Vi znate da su se kod nas većina stvari događala pod pritiskom. Da nije bilo Evropske unije i njenog pritiska pitanje je da li bi mi imali suđenja za ratne zločine i pitanje je da li bi imali ovakvu vrstu suđenja za ratne zločine. Ja ću vas samo podsetiti, u Srbiji konkretno je do 2002. godine bilo nekoliko postupaka koji su bilo onako obeleženi skandalima, pre svega u odnosu prema žrtvama, da bi 2002. godine krenuo prvi ozbiljan postupak za Sjeverin odnosno za Podujevo/Podujevë i zločine u Podujevu/Podujevë i da bi sada imali taj Specijalni sud odnosno Veće za ratne zločine. Dakle sve se ti događalo pod određenim pritiskom Evropske unije i Ujedinjenih nacija. I činjenica je da naše političke elite nisu u velikoj meri spremne da se bave pitanjem prošlosti sem onda kada se to postavi kao uslov, kao određeni uslov. Da postoji razumevanje, i dan danas nam kažu zašto treba uhapsiti Mladića – zbog saradnje sa Evropskom unijom. Dakle to je glavni argument, a ne zato što je on možda učestvovao u sprovođenju genocida i seriji ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti i tako dalje i tako dalje. Dakle govorimo o jednoj potpuno specifičnoj situaciji koju ovde, kao u nekim drugim zemljama, nekim drugim iskustvima, mi nemamo taj Mirovni sporazum na žalost, Dejton ili ako hoćete Kumanovski sporazum nije uključio pitanje utvrđivanja činjenica, mi dakle nemamo tu vrstu međunarodnog mehanizma ili mehanizma Ujedinjenih nacija koji možemo da koristimo ali imamo Evropsku uniju. Sve zemlje regije hoće da se priključe Evropskoj uniji, stoga mi u ovom trenutku intenzivno radimo da Evropska unija ovo pitanje i sva druga pitanja koja su važna za suočavanje sa prošlošću, ne samo hapšenja haških optuženika stavi na svoju agendu i da to bude prosto jedan jasan zahtev prema vladama, nećemo vas primiti u Evropsku uniju do onog trenutka dok ne prihvatite odgovornost za zločine u prošlosti jer to je takođe i pitanje za buduće kako da kažem, ustrojavanje Evropske unije, a da i ne govorim da je to pitanje za nas. To je suštinsko pitanje vladavine prava. E sad, što se tiče te političke volje i uopšte te kampanje i stvaranja tih uslova odnosno društvene potrebe, ako pogledamo neka iskustva drugih, u velikom broju slučajeva ove komisije su formirali predsednici, jako brzo su ih formirali, bez širokih konsultacija. Ovaj naš proces je specifičan po tome što ovako široke i velike konsultacije u pripremi jedne komisije nikada niko nije vodio. Dakle veliki broj komisija formiran je samo u okviru nekakvih, rekao bih političkih krugova, eventualno su bile uključene organizacije za ljudska prava dok je, čini mi se, samo Južnoafrička komisija imala onu vrstu debate, parlamentarne recimo, koja bi nama trebala. Pazite, 300 sati debate u trenutku pre formiranja Komisije i usvajanje odluka koje se tiču formiranja Komisije. Zamislite Parlament u Srbiji koji 300 sati raspravlja o Srebrenici. Mislim to iz ove perspektive deluje i to se nastavlja na tvoje pitanje kao nešto što je nemoguće. Ali ako pogledamo šta je bilo nemoguće pre tri godine u ovom društvu i vidimo šta je danas moguće i šta danas čujemo od najviših predstavnika vlasti onda je potpuno jasno da uz jednu koordinisanu akciju civilnog društva nevladinih organizacija, tu akciju na ulici, te kampanje, ti kažeš da država formira te organizacije, ja se plašim kad država formira te organizacije ali mislim u državama da treba

formirati, one već postoje i zato je važno da postoji jedna jaka Koalicija, Koalicija organizacija koja će to zagovarati i koja će stalno podsticati ljude na iskazivanje te potrebe jer postoji potreba, znate često ljudi kažu postoji potreba kod žrtva. Da postoji potreba kod žrtava ali postoji potreba i kod društva, kod građana, kod običnog sveta. Verujem da se svako od vas kad odemo u neku susednu zemlju bar suočio sa pitanjem iz prošlosti i bilo mi je onako, osećao sam se baš bez veze što ja ne znam neke relevantne stvari. Kad se sretnem s nekim, pa on kaže, znaš odem u Sarajevo, pa me pitaju nešto u vezi sa tim. Dakle mi moramo da znamo, mi imamo obavezu kao društvo, mi imamo pravo kao društvo ako hoćete na kraju krajeva da znamo šta se to dogodilo u toj našoj neposrednoj prošlosti i tu jeste velika uloga mladih. Zato što...Jelena je spomenula maločas Istočni Timor ali isto tako kad posmatramo mlade, moramo govoriti o novim generacijama. Gotovo sve komisije su u svom mandatu odnosno u trenutku kad su formirane ili završile izveštaj, to radile zbog budućih generacija. Da obezbede ti garanciju da se zločini više nikada neće ponoviti. Dakle to je jedna od osnovnih garancija, jedno od osnovnih prava koje imaju i žrtve ali i društva postkonfliktog društva. Dakle uloga mladih je upravo u tome, uloga generacija koja danas ovde, i kako to uraditi, to je verovatno za popodne, za tu popodnevnu sesiju šta to sve mladi mogu da urade. Ono kako smi do sada čuli u tom procesu konsultacija, to jeste svakako taj razgovor sa drugima, sa vršnjacima, to jeste svakako učenje o prošlosti, učenje o tim mehanizmima, razumevanje toga ali s druge strane tu jeste jedna čini mi se jako važna uloga, a to je da mi pripadamo generaciji koja je rasla u vreme tih ratova. Dakle to dok se dešavala Srebrenica ja sam imao 10, 11 godina i o tome nisam znao ništa i saznao sam za Srebrenicu 7, 8 ili 6 godina nakon nje. Tako da je vrlo važno da te nove generacije shvate odnosno da naši vršnjaci shvate, što ovako deluje takođe užasno teško, ali da shvate da ako danas ne znam za to šta se dogodilo u Srebrenici, ako ova Komisija, ako ta suđenja, ako nacionalne vlade ne učine dovoljno da mi znamo šta se dogodilo u prošlosti, da kao pogledamo balkansku istoriju, na 50 godina se ponavljaju konflikti. To onda znači da će naša deca za 30 godina ići s puškom u neki rat. I to je nešto što treba da bude motivacija mladima, nekim novim generacijama. To uopšte nije isključeno. Znae kad mi to kažemo, ja sam bio na nekim konsultacijama s mladima i onda su me svi ovako gledali, kažu ma daj, molim te, koji rat, ko će da ide u rat. Kad slušate generacije koje su posle Drugog svetskog rata odrastale, to je bila ista percepcija, ko će da ide u rat! Ali za 30 godina mi ne znamo ko će da ide u rat i zato je jako važno da se tome stane na put. Ovi ratovi su počeli zloupotrebom žrtava iz Jasenovca. Pre neki dan smo ponovo čuli o milionima iz Jasenovca i tako dalje. Zato što nema jasno utvrđenih podataka i to se opet nastavlja na ono pitanje nezavisnosti. Dakle nije bilo nekog kredibilnog tela posle Drugog svetskog rata ili kasnijim godinama, 80-tim godinama ako hoćete, koje bi selo i utvrdilo činjenice, dakle napravilo jedan jasan zapis o prošlosti, činjenični... kako da kažem, tu mora da se limitira od naših tumačenja. To je za istoričare, za ljude koji čitaju da oni tumače. Mi moramo da imamo jedan činjenični zapis, da znamo poimence ko su ljudi koji su stradali, da znamo faktografski kada su se dešavali zločini. Jer kad vi pogledate onda tu sliku, kad su se dešavali zločini, šta se tu događalo, vama je onda potpuno jasno ko je tu prvi počeo, ko je drugi počeo, šta se tu dogodilo ali da bi takva činjenična slika imala rekao bih istorijsku težinu, Komisija mora da bude nezavisna. Iskustvo iz drugih zemalja, iskustva su različita, ali uglavnom ona dolaze pre svega... mi smo smatrali učeći o tim drugim iskustvima da je važno da parlamenti iz zemalja bivše Jugoslavije uspostave tu Komisiju zato što to daje veću nezavisnost. Ako to formira predsednik, pitanje kako i na koji način će se predsednici različitih zemalja odnositi prema istragama koje će voditi ta Komisija. Dakle to mora biti formirano kao potpuno nezavisno telo. Onda dolazimo do pitanja budžeta. Finansiranje, to je ključna stvar. Znae, ako finansiranje

bude dolazilo uz nekakvu mogućnost na primer ministarstava pravde u regiji ili parlamenata ako hoćete, da utiču na te budžete, da utiču na to kad će novac da legne na račun Komisije za istrage, onda će se dogoditi ono što se događa Tužilaštvu za ratne zločine, a to je da ima manje para za istrage nego za plate zaposlenih. Znači, događa se da prosto nema novca za istrage. Dakle to su vrlo važni elementi koji čine čitav ovaj konsultativni proces važnim i mnoga pitanja koja ste posatvili, to koliko treba da traje, kako obezbediti nezavisnost, to su pitanja za nas. Dakle mi kao građani ove zemlje, znajući gde živimo, građani i građanke, izvinjavam se, moramo učiniti sve da damo vrlo konkretne predloge. Hajde da vidimo, ko su ti članovi Komisije, ko su ti ljudi, kako izabrati te ljude jer znate, kod nas u našem javnom mnjenju ja ne znam da li postoje dve ili ti osobe za koje možemo da kažemo da nisu nekad uprljane na bilo koji način. Ne kažem da nema ljudi od kredibiliteta za koje će svako od nas napraviti svoju listu ali ako pogledate taj javni diskurs, vi imate protiv nekih ljudi vrlo velike kampanje koji su možda odlični, imaju veliki kredibilitet u svojoj profesiji. To su neka čini mi se važna pitanja, i pitanje sedišta takođe. To je osetljivo pitanje zato što do sada, u dosadašnjem procesu konsultacija, ti me Jelena ispravi ako tu grešim, uglavnom se govorilo o tome da Komisiju treba organizovati na nacionalnom nivou tako da postoje određene, nazovimo to podkomisije, sekretarijati, nacionalna tela koja to istražuju i nekakva Regionalna komisija koja bi onda na regionalnom nivou bila ta kapa koja bi stajala iznad. Zato je uloga Evropske unije važna jer je pitanje gde će biti sedište te Komisije. Ja lično mislim da treba da bude u Beogradu, Šuki će sada da kaže u Prištini/Prishtinë., a u Sarajevu ćemo čuti da je Sarajevo to najbolje rešenje ali to je otvoreno pitanje. Tu onda zapravo dolazimo do te uloge Evropske unije i dolazimo do uloge Ujedinjenih nacija, dakle šta je najbolje rešenje. Kad dodemo do tih činjenica o kojima je Damjan pitao, ja ću samo kratko da kažem, to se već događalo, Jelena će objasniti Sijera Leone slučaj ali to se već događalo i sa nacionalnim suđenjima i presudama Haškog tribunala. Vi se sećate onog čuvenog spiska, nedavno je jedan naš kolega istraživao po toj bazi podataka Haškog tribunala, onog čuvenog spiska koje su Večernje novosti objavile kad se govorilo o Srebrenici sa 3.500 ubijenih Srba u Bratuncu. I sad se pojavila ta baza podataka i onda je jedan naš kolega, Bogdan Ivanišević, malo istraživao i došao je do tog spiska, inače taj spisak predstavlja zvaničan spisak učesnika ratova, inače pripadnika različitih jedinica koji su stradali tokom sukoba u okolini i oko Bratunca i Žepe. Što znači potvrdilo se tokom objavljivanja te baze podataka sve ono o čemu su govorile organizacije za ljudska prava, da je taj spisak verovatno tačan ali da govorimo o ljudima koji su učesnici ratova, a ne civili koji su stradali u tom reonu. I znate, takvih podataka koji će ne samo rušiti sudske presude nego razumevanje javnosti šta se dogodilo i tu našu stalnu potrebu da balansiramo, će biti mnogo. I ja mislim da je zato jako važan ovaj kredibilitet Komisije, da Komisija bude ta koja će neminovno staviti tačku na ta preispitivanja i utvrditi i napraviti jedan pravi činjenični zapis. Ja lično zato zagovaram Komisiju koja će se baviti činjenicama, zloupotrebljavam svoje pravo koje neće ulaziti u pitanje uzroka, koja se neće baviti time ko je prvi počeo, koja neće ni na koji način praviti istorijsku perspektivu, suviše smo blizu da bi to razumeli, već jedan činjenični pregled, jedan ovako dobar zapis u kome se navode imena i prezimena tih ljudi. Zamislite ako ste vi sutra akademci, istraživači, budući magistri, doktori, kad sednete da pišete svoju tezu ili kad hoćete da istražujete šta se to dogodilo u prošlosti, da vi imate prilike da dođete u jedno mesto, u jedan arhiv i da tu dobijete sve podatke. Ja sam od svoga dede slušao o Drugom svetskom ratu i njegovom selu i šta su tamo radili ljudi, onako, tu priču uveličanu jedno deset puta, pošto sam ja kasnije nešto malo istraživao i shvatio sam da je to njegova priča, njemu ispričana, od njegovog dede, znači nama se stalno prebacuju te priče s kolena na koleno, a nikad nismo imali jedno telo koje kaže, to se dogodilo. I onda nakon toga,

svako ko izađe i u ime nekog zločina koji je počinjen nad nekim narodom, poziva na ubijanje tog drugog naroda što je na Balkanu jedna istorija koja se ponavlja, mi onda obezbeđujemo tu garanciju da se to više nikad neće dogoditi, što ne znači da se neće dogoditi ali ruši osnovni motiv, osnovni argument za te neke buduće rekao bih ratne hušakače, one koji će pozivati na to. I zato je REKOM čini mi se jako važan, Jelena može da dopuni ovo oko iskustva drugih.

Jelena Simić: Pa neću dugo, neću da zloupotrebljavam prostor i vreme. Vidite da se mi stalno pozivamo na ta iskustva drugih. To je zbog toga što je do sada bilo toliko komisija za istinu i komisija za utvrđivanje činjenica, poznatije su kao komisije za istinu, iako mi izbegavamo taj termin, i sve one su nekako polazile od specifičnosti u kojima treba da rade i pozivanjem na iskustva drugim mi ne impliciramo to da mi sada treba da kopiramo određena iskustva već prosto da vidimo kako su to neka druga društva, u kojim uslovima utvrđivala činjenice i u kojim uslovima su radila i da onda pogledamo naše specifičnosti i u kojim uslovima mi treba to da radimo i da prosto prilagodimo te određene mehanizme i izmislimo neke nove kao što smo do sada već izmišljali. Vezano za odnos sa suđenjima, odnosno sa sudskim procesima, to je jako bliska veza i do sada je jedino u Sjevernoj Leoneu paralelno postojala komisija za istinu i odvijali su se sudski procesi. To iskustvo nije bilo tako dobro zato što je između ta dva tela postojao konstantni antagonizam. Sud je sve vreme percipirao Komisiju kao jedno telo koje hoće da preuzme njegove nadležnosti, da radi ono što bi zapravo sud trebalo da radi, dok je Komisija imala taj osećaj da bi ona trebalo da dobije malo više... malo više da sarađuje sa sudovima i da prosto sudovi treba da procesuiraju slučajeve za koje Komisija utvrdi da ima osnova za to. I to je jedno od iskustva na kome treba učiti pogotovo u ovoj našoj situaciji kada mi imamo iza sebe toliko godina procesuiranja ratnih zločina. Negde valjda najbolji princip koji valja slediti jeste da komisija za istinu utvrđuje činjenice o počinjenim zločinima i onda na osnovu tih utvrđenih činjenica, odnosno kada utvrde da postoje dovoljni osnovi za pokretanje sudskog postupka, da ih proslede tužilaštvu koje će dalje postupati u skladu sa svojim nadležnostima. Mi očekujemo da će isto tako biti i kod nas, tako je bilo u Istočnom Timoru, tako je bilo u Argentini i u mnogim drugim zemljama.

Filip Pavlović: Shuki, da li želiš takođe da se nadovežeš na neko od ovih pitanja? Imali smo jedno pitanje koje možda nismo dotakli u odgovorima, a to je vezano za medije. Ja bih samo dodao da su mediji definisani i prepoznati kao jedna od ciljnih grupa u procesu konsultacija i kao što smo isto u uvodnim izlaganjima čuli, potpuno smo svesni i to je onako jedna jasna činjenica da bez aktivne uloge medija koja je do sada često izostajala i osim ako nije neke bombastična vest, moramo priznati da neke možda inicijalna interesovanja osim na nivou individualnih, samih novinara i ljudi koji rade u medijima, za sada još uvek nedostaje. Ali ja mislim da je to jedno od interesantnih pitanja za popodnevnu sesiju, a to je na koji način možemo aktivnije uključiti medije i koja je uopšte uloga organizacije i mladih samih u angažovanijem pristupu medija po ovom pitanju. Shuki? Nemaš ništa. OK, ja sam pitao da li imaš možda nešto da dodaš. I samo bih hteo da dodam još samo jednu stvar, možda i da se nadovežem na ovo što smo čuli. Mislim da je definitivno... zapravo pitanje ovog procesa je direktno vezano sa pitanjem demokratizacije uopšte naših društava i ovih naših prostora, kao i sa pitanjem odnosa prema vladavini prava, znači to nisu potpuno odvojene teme, one su vrlo povezane i ja bih samo rekao da osim što negde sudbina ove inicijative zavisi od nivoa demokratizacije našeg društva, takođe proces demokratizacije društva zavisi od samog ovog procesa. I tu bih možda, vezano za geografsku poziciju, ja se iskreno nadam da ćemo možda doći, ja bih čak rekao, eto i mi koji se ovim bavimo

već neko vreme, ponekad sumnjamo ali zaista je to moja neka želja i nada da neće Ujedinjene nacije odlučiti gde će biti centar niti Evropska unija, već da ćemo možda i kroz proces konsultacija zapravo dostići taj jedan nivo, da kažem zrelosti i da ćemo možda na nivou čitavog regiona sami doneti odluku gde je najbolje zapravo da sama Kancelarija Regionalne komisije bude locirana. I takođe bih napomenuo da to vidim kao jako značajan, zato što vidim kao jedan proces takođe emancipacije na neki način ali mislim da je jedna od manjkavosti ako hoćete i Haškog tribunala jeste što je on ipak kreiran u Njujorku i negde sve zemlje regiona su bile pod određenim političkim pritiskom i ovo što je Andrej rekao tačno je da do sada svi napreci su bili vezani za pitanje ekonomskog, finansijskog, vojnog, političkog pritiska i uticaja spolja, mislim da moramo da napravimo iskorak u tom pravcu, znači iz tog polja i da zapravo zaista dođemo do jedne mnogo odgovornije pozicije gde se zapravo prvenstveno suočavamo sa prošlošću zato što smo svesni da je to nešto što je u našem interesu, u interesu generacija koje dolaze, ako hoćete i da na neki način ipak postoji određen moralni i etički razlog isto za suočavanje sa prošlošću. Sledeće pitanje.

Milan Cakić: Milan Cakić, inače nisam rekao, dolazim iz OGI-ja iz Niša, Odbor za građansku inicijativu. Mene interesuje uloga civilnog društva. Dakle pretpostavimo *best case* scenario, desi se da se završi proces konsultacija, da se prikupe potpisi koliko je potrebno, da se to preda vladama i da vlade krenu u proces formiranja Komisije. Dakle pre svega, koji su mehanizmi nametanja tog modela, pošto se u procesu konsultacija dolazi do jednog određenog modela Komisije i onda kako nametnuti vladama upravo taj model za koji bi se ispostavilo da je verovatno najbolji? I to je moje pitanje, znači da li se tada, kada vlade krenu u formiranje Komisije, da li se tada završava uloga civilnog društva ili se nastavlja?

Filip Pavlović: Hvala. Sledeće pitanje.

Emir Bihorac: Emir Bihorac, student Fakulteta političkih nauka. Ako ta kampanja počinje 2010. godine zvanično, nametanje te Komisije nacionalnim vladama u okruženju, nacionalnim vladama sedam zemalja, šta se dešava ako i posle godinu, dve, tri, neka vlada neke države ne prihvati osnivanje Komisije? Na primer eto, konkretan slučaj Bosne i Hercegovine. Ako Bosna i Hercegovina ne prihvati osnivanje Komisije, da li se i dalje nastavlja ili postoji... da li postoji ta mogućnost da se Komisija osnuje na primer bez učešća, na primer Vlade Bosne i Hercegovine, a da se to upotpuni organizacijama, nevladinim organizacijama iz Bosne i Hercegovine? Hvala.

Filip Pavlović: Hvala i hvala što ste zapravo podsetili, to je bilo jedno od brojnih pitanja iz prethodne runde i jeste značajno pitanje šta se dešava zapravo u slučaju scenarija gde nemamo da kažem ravnomerno iniciranje same Regionalne komisije.

Srdan Vezmar: Ja bih se isto nadovezao na ovo što je Emir rekao, a tiče se učešća. Prvo mislim, dozvolićete mi da iznesem svoj komentar, da ne treba da nam cilj bude nametanje već da uspemo dobijemo saglasnost svih njih kako bi taj proces bio najzdraviji moguć, jel' tako? I kako bismo imali neki održiv rezultat. Pitanje moje se odnosi, dakle slično je što je Emir rekao, a tiče se na koji način, da li postoje nekakvi planovi ili način da se u tu Komisiju uključe predstavnici parlamenta Srbije i parlamenta Kosova pošto je nekako teško, bar iz moje perspektive ili onoga što znam zamisliti da će parlament Srbije pristati da učestvuje u nekoj Komisiji gde imamo zvanično predstavnike parlamenta Kosova. Na to bih se samo nadovezao i da ta ideja da se preko

Evropske unije izvrši neka vrsta političkog pritiska na zemlje, nije sad bitno koje, da uzmu učešća u tom procesu, ja ću samo reći da u okviru Igmanske inicijative postoji, trenutno se razvija jedan projekat čiji će cilj biti, da kažem dijalog region, Brisel. I tu već sada imamo jedan problem koji će najverovatnije biti rešen isključivanjem Kosova iz tog projekta, tako da ćemo imati dijalog, recimo Srbija, Bosna, Crna Gora, Hrvatska, bez Kosova i dakle da li postoje neke... razmotriti neka razmatranja u tom smeru? Hvala.

Filip Pavlović: Hvala. Ja mislim da imamo zaista onako, ozbiljan spisak ali evo, još jedno pitanje ili komentar i... izvolite, da vi.

Katarina Petković: Moje pitanje je vezano za nešto što je možda već rečeno ali sam ja ispustila ako je rečeno. Koji je tačno zadatak Komisije, a koji je nadležnih pravnih organa i institucija? Jer Komisija neće moći da kažnjave zločince i ne znam šta, bez državnih institucija, pravnih i ostalih. Koji je tačno zadatak Komisije, šta radi Komisija, šta rade institucije?

Emir Bihorac: Da li izveštaj te Komisije, ako vlade prihvate taj izveštaj, da li to na neki način može da povuče za sobom i moguću lustraciju? Hvala.

Filip Pavlović: Izvolite. Hvala.

Damjan Rehn Bogunović: Duga sesija pitanja, pa duga sesija odgovora, u kojima se sada tokom odgovora malo i zaboravio koja su pitanja išla, kojim su redom... mislim možda...

Filip Pavlović: Hvala za sugestiju ali... trenutno se odbija, tako da... slobodno nas podsetite, znači uopšte ne kažemo, niti želimo namerno da preskočimo bilo koji odgovor na bilo koje pitanje niti kažemo da ne možemo da zaboravimo ali tu ste da nas posetite ako slučajno propustimo neki odgovor na neko pitanje kao što je bio slučaj recimo vezano za geografsku poziciju ili za ravnomerni razvoj u regionu ali ćemo ipak ovako raditi zato što iz iskustva znamo da je efikasnije i brže.

Andrej Nosov: Dobro. Prvo, izvinjavam se za korišćenje reči nametanje. Naravno da je saglasnost nešto što želimo da postignemo ali pritisak koji dolazi od nevladinih organizacija i tu je zapravo ključna uloga civilnog društva što je ovaj set pitanja, odnosno taj takozvani pritisak odozdo, od građana, preko nevladinih organizacija je čini mi se jedan od najvažnijih mehanizama kako ćemo vlasti u regionu privoleti da uspostave saglasnost o formiranju Regionalne komisije, nadam se da je tako u redu i mislim da je tu veoma važna uloga civilnog društva do trenutka kada mi sa modelom odemo pred vlasti. Onda tek kreće jedna druga, treća, četvrta faza uloge ako gledamo iskustva drugih, imale organizacije za ljudska prava, udruženja žrtava pre svega, pa onda i druge organizacije u radu drugih komisija u pre svega pripremi formiranja komisija, dok sama Komisija radi, dakle dobijanje njihove podrške, spomenuo sam danas taj argentinski primer, mogu takođe da spomenem i primer nekih drugih, primere nekih drugih zemalja, dakle veoma je važno uključivanje organizacija civilnog društva tokom rada Komisije na stvaranju te podrške za rad Komisije s jedne strane, s druge strane mi ovde imamo organizacije za ljudska prava poput Fonda za humanitarno pravo koje poseduju jednu ogromnu bazu podataka, izjava žrtava, svedočenja, u ovom trenutku se završava Kosovska knjiga pamćenja koja zapravo predstavlja jedan činjenični zapis o žrtvama oružanih sukoba na Kosovu,

potom imate Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva koji je uradio taj popis ljudskih gubitaka tako da velika uloga nevladinih organizacija, organizacija za ljudska prava postoji u trenucima kada sama Komisija radi. Da ne govorim o pristupu svedocima, da ne govorim o zaštiti svedoka, da ne govorim o jačanju odnosa između same Komisije kao institucije i onih ljudi koji pripadaju porodicama ili opštoj javnosti ako hoćete, informisanju javnosti o tome šta Komisija radi, način na koji ona radi i funkcionise. Takođe važna uloga nevladinih organizacija i ove Koalicije će biti u trenutku kada Komisija, neka buduće, završi svoj rad odnosno kad dođe do finalnog izveštaja. Šta je sa preporukama? Hoće li vlasti sprovesti preporuke? Naše iskustvo odavde iz regije kaže da imamo super zakone ali da ih niko ne primenjuje. Pa kad se bude uradio taj izveštaj onda će biti jako važno da organizacije za ljudska prava, organizacije civilnog društva prate, učestvuju, vrše pritisak i kako god hoćete nadgledaju sprovođenje preporuka iz izveštaja koji bude uradila Komisija. Da ne govorim nakon toga za 10, 15 godina o različitim programima sećanja, različitim iskustvima koja dolaze na primer, uzmimo primer francusko nemačkog prijateljstva odnosno programa koji francuska i nemačka vlada već godinama rade. Dakle tek tada imamo taj osnov za izgradnju jedne kulture sećanja za buduće generacije o tome šta se dogodilo. I tu, u svakoj od tih faza vi imate jasnu ulogu organizacija za ljudska prava odnosno nevladinih organizacija, posebno čini mi se u ovom našem regionu organizacija mladih imajući u vidu iskustva različitih organizacija u postkonfliktnom povezivanju, u uspostavljanju novih odnosa i tako dalje. Tako da ova Koalicija za REKOM treba da predstavlja taj jedan, recimo skup različitih iskustava koje smo mi već imali ovde u regionu sa jednim vrlo konkretnim ciljem. Šta se dešava ako jedna država neće? Ne znam. Nemamo iskustvo drugih zemalja koje su među državnim sporazumima formirale komisiju, a jedna država je onda odlučila da neće u tome učestvovati. Ono što mi očekujemo jeste da će sve države učestvovati u tome i to je naš zadatak. Da li državu mogu zameniti nevladine organizacije? Moj stav, koji nije stav Koalicije, nismo do njega došli, je ne. Zato što se zna šta je uloga nevladinih organizacija i svaki put kada nevladine organizacije pomisle da su država onda se dese različiti problemi koji stvaraju i produbljuju čini mi se taj loš odnos građana prema nevladinim organizacijama. Tako da mislim da nevladine organizacije treba da budu podrška i pomoć. Postoje te nezvanične inicijative, mislim da u materijalima imate tekst, ako ga nema onda ga ima na sajtu Koalicija za REKOM o različitim nezvaničnim inicijativama. Dakle kad govorimo o mehanizmima za utvrđivanje činjenica imamo te zvanične, gde bi spadala ova naša Komisija i mnoge druge, i nezvanične. To su one inicijative u kojima udruženja žrtava, crkve, nevladine organizacije u nedostatku političke volje u određenom trenutku da pre svega dokumentuju činjenice, formiraju različite vrste rekao bih projekata, programa, komisija ili možemo različitim imenima to da zovemo, inicijativa za dokumentovanje prošlosti. Tako na primer ova Kosovska knjiga pamćenja na kojoj radi Fond za humanitarno pravo ili ovaj projekat ljudskih gubitaka u Bosni i Hercegovini koji je uradio Istraživačko dokumentacioni centar ili ono na čemu rade Dokumenta u Zagrebu, predstavljaju tu nezvanični inicijativu. Ali mi već imamo Igmansku inicijativu, mi već imamo Koaliciju za REKOM, imamo mnoge regionalne organizacije, ja recimo dolazim iz jedne. Dakle već postoji ta vrsta rekao bih regionalnih nevladinih pristupa. Nama ovde treba država, dakle treba nam država da stane iza ovakve jedne ideje i da uspostavi Komisiju. Da samo završim oko Kosova i pitanja uključivanja Kosova. Koalicija ima principijelan stav u odnosu na Kosovo i to je svima jasno kad govorimo o sedam država. Mi u Koaliciji za REKOM smatramo da je jako važno da Srbija i Kosovo učestvuju u ovome na jednakom nivou. Dakle da to što Srbija neće da učestvuje u nečemu ili što će Kosovo sutra dan postaviti neki uslov u odnosu na Srbiju jeste jedan realan izazov s kojim ćemo se mi suočiti ali zato verujemo da se mora napraviti strategija koja u ovom

trenutku ne postoji, dakle opet je odgovor na pitanje 'kako', ne znam, mi stalno razgovaramo o tom pitanju i razgovaramo sa ljudima koji dolaze sa velikim znanjem i iskustvima drugih i to je jedno onako veliko političko pitanje ali smo mi u Koaliciji došli do jednog principijelnog stava u kome ćemo zapravo zahtevati i od Vlade Kosova i od Vlade Srbije da se obavežu na saradnju, odnosno parlamentata. I to je ono što je nama važno i to je stanovište na kome mi stojimo. Šta je razlika između Komisije i suđenja za ratne zločine i gde se ono tu prožimaju. Na suđenjima za ratne zločine bez bilo kakve naše intervencije kao civilnog društva, po ovlašćenjima koje država daje tužilaštvima i sudovima, utvrđuje se individualna odgovornost pojedinaca ili grupe pojedinaca za učestvovanje u sprovođenju... u kršenju zakona, različitih zakona, mogu biti međunarodni, domaći, da ne ulazimo sad u to. Haški tribunal je formiran... jedan od razloga je bio što domaća pravosuđa u bivšoj Jugoslaviji nisu bila spremna da procesuiraju suđenja za ratne zločine. Jer ste 1996. godine imali u Šapcu prvo i čini mi se jedino suđenje koje se odnosilo na Bosnu i Hercegovinu, sudilo se pripadnicima Žutih osa, dakle koji će se kasnije naći pred Većem za ratne zločine u Beogradu. Tek kad su formirane ove demokratske vlasti, tak kad su stvoreni uslovi za prenos nadležnosti, kad su svi u regionu videli, nema više Haškog tribunala, onda su krenuli da stvaraju te mehanizme. Dakle suđenja za ratne zločine ostaju mehanizam koji osuđuje ili oslobađa pojedinca odgovornosti u odnosu na konkretno delo koje je počinjeno u nekom mestu. Sud se ne bavi utvrđivanjem, veoma često, na primer konteksta u kome se zločin dogodio, ne bavi se jako puno ni žrtvama. Mali broj sudija, vi imate jednog fantastičnog sudiju, Biljanu Sinanović koja je na suđenju za Podujevo/Podujevë, posvetila na izvestan način žrtvama i čula njihovo mišljenje i postavila pitanje i razumela zašto su one značajne. Imate brojna suđenja, da ne navodim sad te primere, gde sudije zapravo od, kako ih oni zovu, oštećenih, ne vide u njima... oni su samo svedoci koji su tu došli jer izlažete svoj zahtev prema optuženom, i to je to. Dakle to nije mehanizam koji daje priliku žrtvama. Komisija neće nikog osuđivati. Dakle ona nema mandat i ne sme da ima mandat, to je vanskodsko telo, da kaže Petar Petronijević je kriv za ubistvo tih i tih ljudi. Ali će Komisija dokumentovati činjenice, dokumentovati tu priču žrtava, dati priliku žrtvama da javno govore, što oni nemaju na suđenjima. Suđenja se ne prenose na televiziji sem iz Haškog tribunala, i sem nekih suđenja iz Haškog tribunala. Ne zaboravite da je veliki deo suđenja iz Haškog tribunala daleko od očiju javnosti tako da ta jasna razlika se ogleda pre svega u tome šta je konkretno mandat komisije. Komisija treba da napravi jedan pregled, jedan, ako uzmemo iskustva drugih takođe, da različite komisije su utvrđivale različite stvari ali u većini slučajeva mandat Komisije je da utvrdi, tamo gde su postojala sistematska kršenja ljudskih prava, sistematske povrede, da utvrdi tu matricu tih povreda i da dokumentuje konkretne činjenice, da na jednom mestu činjenično prikaže sve relevantne podatke u odnosu na samo kršenje ljudskih prava. Dakle to je mandat Komisije. Komisija se može baviti, i to je onaj odnos prema počinocima, pravljenjem spiska svih pomenutih počinilaca ali Komisija ne sme i ne može, to bi predstavljalo izvesnu vrstu kršenja ljudskih prava, da sada uzme i da proglasi krivim bilo koga. To može da radi sud. I to je ta jedna jasna razlika koja postoji. Dakle Komisija je mnogo više posvećene žrtvama nego počinocima i stavlja žrtve upravo u prvi plan te je zbog toga važna. Lustarcija svakako da. Mislim da je nama od lustracije prihvatljiviji mehanizam vetting odnosno sistem u kome će se proveravati svaka osoba pre nego što stupi na dužnost i njena uključenost u kršenja ljudskih prava u prošlosti jer da je lustracija sprovedene u Srbiji bilo bi potpuno legalno vratiti Socijalističku partiju Srbije na vlast sada. Prošlo bi tih pet, šest godina od trenutka kada je donet zakon, kako je zakonom već predviđeno i mi bi već danas, 2010. godine mogli slobodno da kažemo, pa oni su lustrirani, to se već završilo. Možda je bolji neki novi, drugačiji sistem koji će obezbediti da prekršioci ljudskih prava što je i cilj, ne budu na

javnim funkcijama odnosno ne sprovode više one poslove koje treba da sprovode. Kod te opstrukcije, i to je poslednja stvar koju ću da kažem, kod te opstrukcija rada komisije... ne treba zaboraviti ni važnu stvar, da oružane snage u zemljama bivše Jugoslavije, pa pogotovo sada ako govorimo o Srbiji, i dalje čine isti oni pojedinci, tu pogotovo kad govorimo o Kosovu i zločinima na Kosovu, koji su učestvovali u sprovođenju tih zločina i koji su učestvovali zapravo u sprovođenju te jedne politike. Naš zadatak sada je da mi pridobijemo te ljude, one časne i poštene ljude koji postoje, pazite, mnoga suđenja za ratne zločine se ne bi dogodila da nije bilo tih časnih ljudi koji su ustali i rekli ja sam video svojim očima, imamo na primer Gorana Stoparića, imamo ovaj primer iz Leskovaca oko koga se podigla čitava javnost, dakle veliki broj rekao bih, ne znam da li je to pristojno da kažem, pristojnih ljudi je ustao i progovorio i rekao šta se dogodilo vrlo iskreno jer ljudi nisu mogli da žive sa tim i to je važno pitanje koje moramo da imamo u vidu. Da će zapravo te od potrebe koje postoje u društvu zavisiti i odnos vlasti. Drugo je pitanje što vlast, oko onog nametanja o čemu je Srđan govorio, o tome šta hoćemo, šta nećemo... problem je u tome i što kad postoji društvena potreba što mi znamo, naši političari ne reaguju na nju. Ako uzmemo samo na primer politiku za mlade, koliko nam je trebalo da dobijemo ministarstvo i onda kada dobijemo ministarstvo da otvorimo pitanje šta sad to ministarstvo radi i kako radi. Pazite, tu postoji jedna realna, objektivna potreba mladih, da ne govorim o Kosovu gde veliki deo stanovništva predstavljaju mladi, a politike za mlade gotovo da nema. Dakle to su onako važna pitanja koja su tek pred nama. Ja sam sad stao. Hvala.

Filip Pavlović: Hvala. Ja sam pitao, Jelena i Shuki nemaju neke posebne komentare da bismo opet imali... jer je Andrej dao vrlo iscrpno i kvalitetno objašnjenje na sva pitanja, da li smo propustili neko pitanje možda?

Srđan Vezmar: Samo da me pogrešno ne shvatite, čisto osećam potrebu... znači ja nemam ništa protiv nametanja, ja pretpostavljam da će se na kraju morati tako desiti, samo kažem da bi proces bio održiv, bilo bi dobro da imamo saglasnost. Znači nemamo, kod nas se sve uvek završavalo tako da smo morali nekom nešto da nametnemo tako, samo da se razumemo.

Filip Pavlović: Evo, pošto su konsultacije, ja ću samo da se ne složim s tobom. Naravno postoje i sasvim različita viđenja u samoj Koaliciji, po onom što smo već mogli da čujemo, mi smo u procesu takođe negde u uspostavljanja stavova, po određenim pitanjima ima dosta otvorenih pitanja. Zbog čega se samo ne slažem, i meni je lično zaparalo uvo, uopšte termin nametanja, zato što možda i sami ponekad imamo deficit vere u to da se stvari mogu dešavati i drugačije nego nametanjem. Ja imam prilično... zbog čega sam protiv nametanja, ne zato što smatram da je takođe i način bitan, a ne samo cilj. Sredstvo je takođe bitno, proces je bitan, i on će ostaviti duboke korene i zato sam i povezao demokratizaciju i ovo jeste pitanje. Imamo društvenu potrebu ali nemamo demokratske mehanizme, nemamo aktivnu građansku participaciju, nemamo neki model participativne demokratije koja postoji da kažem ne samo u Srbiji nego i u regionu, još uvek je to... jednostavno smo tranziciona društva u mnogim segmentima, ne samo u ekonomskom nego i u mnogim drugim, pa i u pitanju tranzicione pravde. Tako da mislim da sa te strane jednostavno bih zaista voleo, sad možda ja imam prevelika očekivanja, ali zaista bih voleo i vidim ovaj proces kao zapravo proces jedne emancipacije, demokratizacije gde zapravo preuzimamo odgovornost. I zato sam i spomenuo onaj *push and pool*, znači pritisci, apsolutno sam siguran da će to biti realnost budućeg procesa, ali se iskreno jako nadam i verujem da ćemo imati dovoljno kapaciteta i snage da generišemo određenu viziju unutar i ja bih napomenuo

KoREKOM je nastao unutar regiona. KoREKOM je nastao unutar regiona i mislim da je to takođe jedna od bitnih činjenica i sa tim u vezi sam napomenuo upravo tu veliku razliku između buduće Regionalne komisije i onoga što smo do sada imali prilike da iskusimo u našem... Imamo sada sledeće pitanje. Jelena, jel' imaš nešto vezano za... izvoli.

Jelena Simić: Ne, ne, samo sam htela da... imamo još pitanja?

Filip Pavlović: Imamo pitanje ako slučajno morate da idete, bilo ko je potpuno slobodan, ja bih samo zamolio i Fond za humanitarno pravo koji je do sada uglavnom radio ove konsultacije, pa prosto možda postoji i mala inercija ali stvarno bih zamolio da ako postoji neka sugestija da nam to dostavite u pisanoj formi i da se na taj način u toku dalje ove sesije ophodimo jedni prema drugima. Zamolio bih... ovde smo imali pet pitanja ako se ne varam, nadam se da ste i vi ostali to dobro čuli tako da imamo ovde jednu listu od pet pitanja, ako ima još pitanja, u svakom slučaju mi smo ostavili poslednjih 45 minuta, unutar našeg organizacionog tima smo o tome već razgovarali tako da za samu projekciju filma nakon koje ćemo imati pauzu za ručak, ja zasita smatram da je jako značajna sama činjenica da i Šukrija i Andrej i Jelena su trenutno ovde jer mogu da vam daju neke informacije koje će vam biti itekako značajne, i nama značajne za dali tok rada. Tako da bih dao reč...

Jelena Stojanović: Jelena Stojanović iz Odbora za građansku inicijativu iz Niša. Prvo pitanje, ovako da krenemo od ovih konkretnih. Osim arhiva Haškog tribunala, koji još izvori dokumentacije mogu da budu korišćeni za rad Komisije? Drugo pitanje, Andrej je već rekao da bi država trebalo da bude ta koja će da dozvoli rad Komisije ali mene interesuje ko još i šta sve treba da dozvoli to jest podrži formiranje i rad Komisije? Treće, da li Komisija podrazumeva neku vrstu imuniteta za svoj rad? Četvrto, da li postoji preimućstvo u donošenju odluka o formiranju Komisije? Ako postoji, ko bi sve imao preimućstvo i u čemu bi se ono ogledalo. To bi bilo četvrto.

Filip Pavlović: Ja se izvinjavam, meni makar nije jasno, preimućstvo vezano za šta?

Jelena Stojanović: Za formiranje i za rad Komisije, za njen rad sam. Ko bi imao prevashodno neki autoritet da tako kažem, da su njihovi predlozi prioriterniji u odnosu na druge? Ne prioriterniji ali... na tako preimućstvo mislim, ko ima neku... kao važniji integritet ili kredibilitet da donosi određene predloge ili neke važnije odluke za sam čin formiranja i rada Komisije. Jel' to jasnije, može tako? I peto, poslednje mislim, osim ovih konsultacija i foruma i sakupljanja potpisa, milion tih potpisa, koji još vidovi aktivnosti mogu da budu prisutni u fazi formiranja Komisije? E, toliko, hvala lepo.

Filip Pavlović: Hvala najlepše. Da li u ovoj poslednjoj rundi ima još pitanja?

Ognjen Gogić: Ja bih prvo hteo da predložim da koristimo termin *podaren REKOM* pošto postoji mogućnost da pre bude podaren nego nametnut. Ovako sada, moje pitanje se odnosi na odnose u samoj Koaliciji. Ispratio sam da je na relaciji Fond za humanitarno pravo i Istraživačko-dokumentacioni centar došlo do nekog nesporazuma. Prosto zanima me, znam da je namera da se uključi što više predstavnika civilnog društva iz svih ovih zemalja, društava, kako god, prosto zanima me da li to na neki način može poremetiti održivost same Koalicije?

Jednostavno znači nama je namera da uspostavimo saglasnost među društvima, među predstavnicima političkih elita ali mislim da bez sinergije civilnog društva je to potpuno iluzorno tako da bih prosto zamolio za komentar.

Filip Pavlović: Hvala najlepše. Da li ima još pitanja? Slobodno, ovo je sad poslednja runda u ovoj fazi. OK, hvala. Andrej, da li bi želeo?

Andrej Nosov: Izvori Komisije. Pa sad ja razmišljam kad ste vi postavili to pitanje, ako uzmemo iskustva drugih, primetićemo da su uglavnom pored prikupljanja izjava od svedoka i članova porodica žrtva, dakle te jedne neposredne istrage o kršenjima ljudskih prava, korišćeni i različiti drugi materijali koji su dokazivali pre svega samo kršenje ljudskih prava, onda taj mehanizam odnosno matricu tog sistematskog kršenja ljudskih prava i kad su korišćeni različiti drugi, ja sad to stavljam u naš kontekst, pa bih odmah rekao, arhiva Bezbednosno informativne agencije, arhiva Vojne bezbednosne agencije, zatim u Haškom tribunalu postoji arhiva brojnih stranih obaveštajnih službi o presretnutim razgovorima među političarima, među ako hoćete među intelektualcima, Dobrica Ćosić je imao seriju razgovora koji su bili dokazi na sudu i tako dalje. To je dakle sve relevantna arhivska građa koja dokumentuje postupanje vlasti tokom, pred i posle određenog događaja. Kad govorimo o arhivi, tu onda ulaze i svi oni značajni podaci koji dokumentuju taj jedan kontekst, a odnose se na podatke koje mogu dati eventualno neki instituti za sociološka istraživanja, mediji, dakle štampa iz tog vremena, zatim televizijski prilozi, dakle video, audio dokumentacija koja postoji u određenim dokumentacijskim centrima ali isto tako i dokumenti koje su objavile organizacije za ljudska prava, arhivi organizacija za ljudska prava, takođe arhivi i baze podataka udruženja žrtava jer gotovo svako udruženje poseduje jednu veliku građu skupljenih materijala o svojim članovima i drugima do kojih su mogli da dođu. U to svakako spadaju, postoji nekoliko primera, nemamo sada puno vremena, veoma zanimljivih, kojima su zapravo, kod nas to nije takav slučaj ali bi trebalo da postoji mogućnost da crkva bude izvestan akter u celom ovom procesu. U velikom broju zemalja, pogotovo južnoameričkih, crkva je bila taj stožer, taj... ne znam koju bih reč upotrebio, pokretač, čuvar nasleđa prošlosti i dokumentovanja činjenica i govorenja u ime žrtava. Iz naše perspektive to izgleda malo nemoguće. Malo nemoguće izgleda da će oni koji su na neki način učestvovali u tom konfliktu, koji su, sećate se onog snimka Škorpiona pred njihov polazak za Bosnu kada sveštenik ili kako se već to kaže, vrši verski obred... i setite sa danas ako pogledate izjave i sve ono što dolazi iz crkve i ne samo iz Srpske pravoslavne crkve već i drugih crkava, dakle šta je ono što dolazi kao poruka ka društvu, vrlo je teško to posmatrati u kontekstu iskustva drugih. Zato što znate, argentinske ili ako hoćete Brazil nunca mas, kao jedan od mehanizama takođe je jedan značajan nezvanični mehanizam za utvrđivanje činjenica o prošlosti se nikad ne bi dogodio da nije bilo jednog hrabrog sveštenika. Dakle crkva je bila taj stožer, neko ko je ljude čuvao. Pa ako hoćete Južnoafrička komisija, ona je napravljena, ona postoji zahvaljujući... da ne govorimo o ljudima koji su bili u samoj Komisiji ali o ljudima koji su podržavali Komisiju, podržavamo ljude da svedoče. Tako da i crkveni arhivi, ako postoje, a verujem da postoje, mogu takođe biti značajan izvor tih podataka. Što se tiče podrške "od koga", ja sam to tako zapisao, pre svega vlasti, parlamenti, institucije, vlade, ali isto tako je važna podrška civilnog društva, važna je podrška strukovnih organizacija, da tako kažem, isto tako značajna i vrlo važna je podrška koja dolazi od generalne javnosti. Filip je spomenuo Haški tribunal i uopšte suđenja za ratne zločine koja se dešavaju daleko od očiju javnosti, čak i ova ovde, u Srbiji, ni ne znamo šta se na njima dešava tako da je podrška medija čini mi se najznačajnija. Spomenuo sam jutros južnoafrički primer.

Pitanje je kakav bi bio rezultat Komisije da ona nije bila prenošena preko tog nacionalnog radija i da nije imala tu vrstu medijske pažnje kao jedan značajan mehanizam. Takođe je važna podrška intelektualne elite, mi znamo koja je bila uloga intelektualne elite takođe u oružanim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije, dakle podrška čitavog društva bih ja prosto rekao. Da li, ako sam dobro razumeo pitanje, članovi Komisije treba da imaju imunitet? Članovi Komisije po mom mišljenju ne bi trebalo da imaju imunitet koji recimo imaju poslanici i tako dalje, pa da gaze ljude na ulicama, da nikad ne odgovaraju za to ali bi trebalo da uživaju određenu vrstu imuniteta da se ne bi dogodilo, imamo sad ovaj primer od pre nekoliko dana, da je novinarka osuđena, juče čini mi se, zato što je objavila deo jedne optužnice. Dakle jednog zvaničnog dokumenta Tužilaštva o određenoj osobi. Dakle za ono što iznesu u vezi sa radom Komisije i istrage koje sprovedu, sasvim sigurno da moraju uživati punu zaštitu. Da se ne dogodi sada da se protiv jednog člana povede 150 postupaka za klevetu. Ali da s druge strane mora postojati ta normalna građanska odgovornost za svaku vrstu kršenja zakona, pa i protiv pušenja recimo, to je jako važno i oko Koalicije će Jelena odgovoriti u odnosu na IDC-a pošto se ja u Koordinacijskom veću bavim u velikoj meri tim jačanjem Koalicije, rekao sam na početku da je ovo jedna vrlo raznolika Koalicija, potpuno novo iskustvo, do sad nismo imali takvu vrstu koalicije u koji s jedne strane imate udruženja žrtava kao veoma specifična udruženja, s druge strane profesionalne nevladine organizacije, s treće strane aktivističke nevladine organizacije, s četvrte strane rekao bih pojedince iza kojih stoje organizacije koje imaju težinu. Dakle to je jedan ovako sklop jako velikog broja ljudi, nas očekuje u Podgorici prva redovna Skupština Koalicije na kojoj ćemo izabrati Koordinacijsko veće, mi smo po sadašnjem stanju stvari takozvani privremeni članovi u Koordinacijskom veću dok nas ne izabere sama Koalicija na svojoj skupštini i s druge strane važna stvar u ovoj Koaliciji je da sve organizacije ulaze sa kapacitetima koje imaju, sa znanjem koje imaju, uz spremnost da rade na promeni i na jačanju sopstvenih kapaciteta. Tako recimo danas imamo manje organizacije koje su preuzele veće stvari, recimo taj Forum u Crnoj Gori se organizuje u saradnji sa Akcijom za ljudska prava iz Podgorice i Centrom za građansko obrazovanje, tako da oni praktično organizuju ceo Forum koji su do sada organizovali Fond za humanitarno pravo uz podršku IDC i Documenta. Tako da Koalicija pored kampanje o kojoj smo govorili, dakle medijskoj i konsultativnog procesa, ovih dana će biti formirano odnosno pred Forum u Podgorici odnosno u Crnoj Gori, Radna grupa za izradu modela koje će činiti eksperti, ne samo iz naše regije, koji će praktično slušati šta dolazi sa konsultacija, dobijati ove transkripte, ove video zapise i onda stvarati taj model koji će takođe biti vraćen nazad u ove iste grupe ili slične grupe na dodatne konsultacije, tako da ćemo onda moći svi zajedno da kažemo, mi stojimo iza tog modela, mi smo dugo vremena razgovarali o njemu i to je zapravo najznačajniji zadatak koji će sada da ima Koalicija. Priprema infrastrukture za pripremanje milion potpisa u periodu od 30 dana je jedan ogroman posao koji će biti pred nama u periodu od septembra do kraja marta, odnosno do kraja juna i s druge strane, kad govorimo o kampanji, moramo da govorimo o značajnim stvarima kao što su, ne samo medijska kampanja već mi verujemo, pošto nam mediji do sada nisu bili saveznici da je taj *face to face door to door* razgovor sa ljudima jako važan i da je zapravo vršnjačka edukacija jako važna tako da tu postoji jedan širok prostor za organizacije da same kažu, mi bi u okviru svojih postojećih aktivnosti govorili o REKOM-u, može li neko da dođe iz Koalicije, ne mora niko, dajte nam samo materijale. Dakle postoji jedan širok prostor za uključivanje u skladu sa kapacitetima koji postoje. Sad sam stvarno završio.

Jelena Simić: Vezano za Istraživačko-dokumentacioni centar, pretpostavljam da ovo nije bio dovoljan odgovor. Andrej je zapravo većinom odgovorio na to pitanje. Dakle Koalicija jeste jedna mreža, sada 150 organizacija, biće ih mnogo više, koje sprovode različite aktivnosti i koje su različite provinijencije. Neke od njih su ekološke grupe, neke od njih su NGO koje se bave utvrđivanjem činjenica o ratnim zločinima i tako dalje i tako dalje. Dakle to je jedna prilično heterogena mreža organizacija pojedinaca u kojoj, kao i u svim ostalim zajednicama često može doći, ne do sukoba, sukobi su nešto što je često konstruktivno, nego prosto do različitih mišljenja. Koalicija je takođe mesto, odnosno telo kojima se priključujete ili priključuju na dobrovoljnoj bazi i iz nje istupate na dobrovoljnoj bazi uz to što se možete priključiti ako zadovoljavate određene kriterijume. Naša ideja sa osnivanjem Koalicije je bila ta da je konsultativni proces previše važan i previše širok da bi ga dalje sprovodile samo tri nevladine organizacije koje su to radile do oktobra 2008. godine, koje to i ne mogu da urade same, niti imaju taj legitimitet da to urade same i zbog toga smo smatrali da je potrebno da se umrežimo u regiji, da stvorimo tu što širu i što jaču mrežu koja će biti snažnija i jača i zahtevati osnivanje REKOM-a. Prosto je različita težina kada osnivanje REKOM-a zahtevaju tri organizacije i kada zahteva 500 organizacija ili pojedinaca, nije ni bitno. IDC se nije našao negde u toj priči, oni su smatrali da je formiranje Koalicije prerano, da pre toga treba da se ostvare određeni uslovi, a mi smo s druge strane verovali da je sada pravo vreme, da smo imali dovoljno godina konsultacija, sada je pravo vreme da pokrenemo Koaliciju, to smo i učinili. U međuvremenu smo pripremili nacrt statuta Koalicije koji reguliše misiju, strukturu, zadatke i koji zapravo odgovora na te prigovore koje određene organizacije imaju da Koalicija nije pripremljena za obavljanje svoje delatnosti, što se pokazalo da nije tako. Statut će biti usvojen na Forumu u Crnoj Gori krajem maja ove godine i time se proces formiranja Koalicije završava i ona može dalje da nastavlja da obavlja svoje delatnosti. Hvala.

Filip Pavlović: Ja se nadam da smo odgovorili na sva pitanja, ako ima neko ko je... moraćemo onda da ga ostavimo za kasnije, pošto imamo taman vremena do ručka da pogledamo dva filma koje smo pripremili, koji su pripremljeni, evo možete videti, prvo ćemo pogledati Južnu Afriku. Ideja neka prvenstvena je bila da nakon filmova odmah imamo diskusiju, pošto smo imali određeno pomeranje same satnice, pogledaćemo filmove, imaćemo ručak i nakon toga ćemo otvoriti sa jednom refleksijom na ono što ćemo sada videti, a kasnije ćemo nastaviti sa razgovorom i zapravo sa odgovorom na ovo pitanje koje je, ja mislim, bilo i poslednje u ovoj sesiji, a to je šta sve može da se uradi osim prikupljanja potpisa. To je nešto što očekujemo od vas, na neki način sugestije i odgovore. Ja bih se ovde zahvalio Shukrije Gashi što je došla iz Prištine/Priştinë., zahvalio bih se Andreju Nosovu, zahvalio bih se Jeleni Simić i evo, puštamo filmove.

[Projekcija filma Suočavanje sa istinom: Komisije za istinu i društva u tranziciji]

Filip Pavlović: Nadam se da ste prošli ove filmove kao interesantne. Ja sam dok smo gledali razmišljao da ipak pustimo Peru da pogledamo zato što je prilično isto interesantan, specifičan kontekst i možda ovako, kao ideja, možda na kraju današnjeg dana, ako nam oстане vremena možemo ga pogledati. U principu svaki od ovih filmova je vrlo interesantan i toplo vam preporučujemo da iskažete interesovanje, pomoći ću vam da dođete do njih ako želite da ih pogledate. Ja bih samo pre pauze za ručak ipak postavio sada jedno kraće pitanje, stvarno bih želeo da imao jednu bržu komunikaciju i razmenu, a to je pitanje, evo, videli smo Južnu Afriku i

videli smo primer Maroka, kako biste ukratko, znači u vrlo kratko, kako biste definisali politički kontekst u kome su se same komisija birale? Da li neko želi... šta ste prvenstveno zapazili vezano za politički kontekst. Evo recimo Južna Afrika, možda prvi primer, prvi film koji smo pogledali.

Mirko Dautović: Pa obe situacija su bile gde ste imali državni terorizam, a to je znači sprovođenje terora same države, samog ustrojstva nad svojim stanovništvom, da li zbog političkih različitih shvatanja ili zbog rase, što je opet političko pitanje ali poenta je bila, ipak, to su bile komisije za rešavanje unutrašnjih problema jednog društva. Mislim da što se tiče samog konteksta, potencijalni REKOM bi bio potpuno drugačiji zato što bi uključivao, nekadašnjeg zajedničkog društva ali ipak u toku ratova bilo bi to mnogo drugačije. Ovde smo imali, u Maroku, ako sam dobro zapamtio i Južnoj Africi u stvari, iz svih krajeva tih zemalja su učestvovali ljudi tako da pretpostavljam da bi bila slična situacija ovde samo što bismo imali sedam zemalja iz različitih krajeva. Voleo bih da postavim jedno pitanje koje mi je sve vreme kolalo u glavi tokom vaše diskusije. Kojih je to tačno sedam zemalja, jel' računamo Sloveniju i Makedoniju, da li računamo Republiku Srpsku kao odvojenu od Bosne i Hercegovine, pa samim tim i bosanskohercegovačku Federaciju, odvojenu od same Bosne i Hercegovine, pa onda koliko će tačno svaka od tih strana dati svojih predstavnika, na kraju koliko će sama Komisija imati članova? Koliko sam video pred ovim panelima ispitivanja vrše ne više od 12 članova komisije. Samo sedam strana ako bismo uzeli, da svaka da po tri predstavnika koje ste vi naveli, akademici, omladina, bila je još jedna treća grupa, to je već 21 član. Logistički pitam koliko bi Komisija imala članova?

Filip Pavlović: Ova pitanja što se tiče... možda sa ovim pitanjima iskoristićemo da započnemo sesiju posle ručka zato što bi zasta sada delovalo, onako brze refleksije dok je još svež film da ovaj, zbog probave ne ispustimo neke stvari koje smo, koje smo videli sada. Da li još ima nekih da kažem refleksija na same filmove, vezano takođe za politički kontekst. Ono što je meni interesantno jeste koje su razlike u vremenskim distancama, recimo u južnoafričkom kontekstu, u marokanskom kontekstu kada govorimo o periodu kada su se desili, ne znam da li ste to uspeali da negde zabeležite ali kada su se desili sami zločini i perioda kada je komisija počela da radi?

Nikola Mladenović: Pa ja mislim da je u oba ova slučaja, i u Južnoj Americi i Maroku najvažnije za rad obe komisije bilo to da je postojala politička volja da se to odradi, pogotovo recimo slučaj Maroka kada je naravno sin samog kralja odlučio da to sprovede u delo i da se dođe do istine, što mislim da je važno za rad i REKOM-a, znači prosto da se dođe do nekog uticaja na vlast i da REKOM svojim uticajem stvori političku atmosferu za otkrivanje istine o zločinima i žrtvama. A što se tiče vremena, mislim da je u Južnoj Africi došlo nakon samih tih zločina, vrlo brzo je došlo do rada Komisije, istovremeno stvaranja suda dok je čini mi se u Maroku to desilo nešto kasnije. Hvala.

Filip Pavlović: Izvolite.

Damjan Rehn Bogunović: Ja bih samo istakao jednu sličnost. Jeste da razlika postoji, imamo sedam naslednica ili šest naslednica bivše Jugoslavije odnosno prostora na kome su se zločini i kršenja ljudskih prava dešavali ali sličnost jeste da u su u oba ova slučaja inicijative sprovedene radi integracije, prosto zdravlja samih tih društva. Dakle to južnoafričko društvo je bilo potpuno razjedinjeno i bila je potrebna komisija da bi ga ujedinila, u Maroku to nije bilo razjedinjeno

društvo ali u svakom slučaju bila je značajna inicijativa, ne znam zašto ali verovatno zbog nekih vrlo konkretnih razloga kako bih ja rekao, društvenog zdravlja iako to malo zvuči onako organicistički. A ono što mi radimo ovde, na prostoru bivše Jugoslavije jeste takođe zdravlje naših društava svakog pojedinačno ali takođe u evropskom kontekstu i u regionalnom kontekstu. Mi smo toliko upućeni jedni na druge, mi skoro svi govorimo isti jezik, mi smo ekonomski strašno povezani, mi ako o evropskom kontekstu mi moramo da tako kažem da uđemo zdravi u tu Evropu kao region i kao susedi tako da je to u svakom slučaju opet jedna integracijska inicijativa pre svega. Eto znači ta razjedinjenost kao ključni problem koji se rešava ovakvim inicijativama.

Filip Pavlović: Hvala. Ja bih se samo nadovezao. U Južnoj Africi je vrlo brzo usledio proces, zbog čega mislite da je to bio slučaj, i da li ste u stvari videli, bilo je vrlo jasno u samom filmu je rečeno zbog čega je Komisija imala veliku važnost, čak za opstanak i budućnost zemlje? Znači Južna Afrika, svi znate, što se tiče same demografije, crna populacija čini većinu kao i druge ne-bele populacije, da ih tako nazovemo, znači tu uključujem i Hindu populaciju i dosta veliku japansku populaciju i tako dalje ali zbog čega je to bilo jako značajno i na koji način je to uticalo na kreiranje same Komisije zato što smo tu došli do nekog limita, videli smo to na samom početku filma. Izvoli.

Ljupka Sibinović: Ja mislim da je to veoma značajno za razvoj ljudskih prava uopšte jer su se kršila osnovna prava samim tim aparthejdom tako da je Komisija dosta uticala na unapređenje ljudskih prava, a i samog, bilo kog aspekta života ljudi u Južnoj Africi, ekonomski, socijalno, kako god, odrazilo se drastično.

Emir Bihorac: Ja mislim da se pre svega odrazilo na nastavak suživota kako Afrikanera tako i ostalih manjina koje su u Južnoj Africi, jer jednostavno moralo je doći do tog. Komisija za utvrđivanje istine je bila esencijalna za moguće pomirenje. Kao što se desilo, nije sada dobar primer pomirenje Francuza i Nemaca posle Drugog svetskog rata, sada i u njihovoj zemlji pomirenje, naravno pomirenje između sedam zemalja u našem regionu i baš zbog toga je bitna ta komisija za utvrđivanje istine, zbog nastavka suživota. Jer neće se desiti da posle, nije se desilo da posle ukidanja aparthejda da su Afrikaneri otišli ili Hindusi da su otišli, oni su ostali tu da žive i moraju da saznaju istinu kao što je rečeno u filmu, oni su sve vreme imali povez na očima, vreme je da se taj povez skine i da oni vide šta je istina i da bi mogli da nastave da žive sa svojim komšijama normalno.

Filip Pavlović: Hvala. Ja bih se upravo nadovezao na onu jednu rečenicu, a to je da je i sama Komisija bila na neki način i produkt pregovora koji su usledili zapravo u toj jednoj tranziciji koja se desila i zaista je pitanje kako bi Južna Afrika danas izgledala i kako bi izgledala, da li bi sve grupe, etničke grupe koje žive i koje su živele u Južnoj Africi i dalje žive da nije postojala Komisija. Tako da je postojao jak politički imperativ, nije ni čudo da je volja ipak bila iskazana dok u slučaju Maroka imamo jednu generacijsku promenu i ono što je meni onako dosta, pri prvom gledanju filma zapravo onako upalo u oči je problem stvoren vremenskom distancom između zločina i rada Komisije. Jer nekih otprilike dvadesetak godina je prošlo tako da jednostavno, ono što je jedan od članova Komisije iskazao je da je bio problem na neki način ta iskrzana pamćenja i zapravo činjenica da su se prosto generacije promenile i da je bilo dosta teško utvrditi činjenice sa te distance. Tako da i tu s jedne strane može nam isto biti jedna od

stvari koje moramo imati na umu zato što je i u našem kontekstu relativno dug vremenski period između peroda kada su se desili i počinili zločini i perioda kada se nadamo da će sama Regionalna komisija da krene sa radom. Ja bih ovde zaista želeo da stanem i da krenemo ka ručku, nastavićemo u 3 sata tačno i neka od pitanja koja su bila, sa njima ćemo otvoriti jednostavno da bi bilo i lakše otvoriti sledeću sesiju.

Uloga mladih u konsultativnom procesu i zagovaranju REKOM-a (rad u grupama)

Uloga i uticaj mladih u procesu suočavanja sa ratnim zločinima

Načini angažovanja mladih u konsultativnom procesu za osnivanje REKOM

Filip Pavlović: OK, ja mislim da možemo da počnemo, da smo svi tu. Jesmo. Nema puno ljudi koji su pobjegli posle ručka. To je dobro, to je dobar znak. Popodnevni deo smo osmislili za nijansu drugačije, ovaj, će biti uopšte forma rada... biće negde, pokušaćemo da bude još više interaktivna i direktno ćete imati mogućnost kroz četiri radionice, u koje ćemo vas podeliti, znači, četiri radne grupe... imaćete mogućnost da date, da kažem, i još veći doprinos nego samo kroz formu pitanja i kraćih komentara. Naša je, zaista, želja da na neki način, kada sam na početku rekao da kritički sagledamo, nisam samo mislio na negativnu kritiku, iako i takve su dobrodošle, već generalno kritiku, jednostavno jednu kritičku analizu. Mi smo vam predstavili neke stvari koje su, jednostavno, rezultat jednog trogodišnjeg procesa, jednog određenog broja aktera, sada već 150 organizacija u Koaliciji, ali to je ipak ograničen broj. Upravo je cilj ovih konsultacija, ne samo radi forme, ne samo radi... mi vas ne vidimo kao transmitere poruke, već vas vidimo kao direktne i aktivne aktere u samom procesu, tako da je to dosta bitna razlika i prosto sa te strane želimo da ne razgovaramo kako da mi sad, generalno, KoREKOM i uopšte ideju o REKOM – u negde plasiramo i da pokušamo da dobijemo širu podršku šireg društva, već želimo da razgovaramo i o tome, o onome o čemu smo isto razgovarali već, a to je, zašto uopšte KoREKOM i, takođe, koja forma, koja je zapravo forma, koja su to pitanja koja smo isto dotakli koja se tiču čak i mandata, koja se tiču čak vremenskog okvira, koja se tiču načina izbora, recimo, ljudi koji će sedeti u toj komisiji sutra i tako dalje... prosto, sada je vreme, iako će rezultati biti verovatno za par godina, godinu, dve, tri zavisno od mnogih stvari, ali mislim da je vreme sad da o tome isto aktivno diskutujemo i da damo svoj doprinos, jednostavno, mislim da će sve sugestije biti mnogo prijemčivije u ovom sad periodu, negoli kasnije kada već sve to stupi i na neku i političku scenu. Ja bih želeo da započnemo negde možda sa pitanjima koja su, na koja nismo odgovorili u prošloj sesiji, a to je bilo, ako se ne varam pitanje sedam zemalja u regionu, to je bilo jedno pitanje i, ako se ne varam, bilo je još jedno pitanje, ako možete da me podsetite samo...

Mirko Dautović: ... povezano je bilo s tim, ako svaka zemlja da po tri... 21...

Filip Pavlović: ... znači, pitanje predstavnika...

Mirko Dautović: Tako je na onim panelima u Južnoj Africi bilo, videli smo, ne više od dvanaestorice, dvanaest ljudi, toliko će biti ovde....

Filip Pavlović: ... pitanje je, zapravo, da li pričamo o sedam komisija koje su međusobno povezane i koje imaju jednu zajedničku kapu, što bi rekli, i koja ih čini zapravo regionalnim... i

ako je jedna komisija koji bi bio broj predstavnika. Ja bih dao reč Jeleni zato što mislim da može da, ako ništa drugo, da nam da informacije koje su značajne za ono... koji su do sada bili, da kažem, dominantni zaključci i ako su ta pitanja i dalje aktuelna, tako da hvala vam na tom pitanju.

Jelena Simić: Hvala. Prvo, sedam država, da uključuju Sloveniju i Makedoniju, naravno i Kosovo. Konsultativni proces do sada se odvijao, međutim, samo u Hrvatskoj, Bosni, Crnoj Gori, Kosovu i u Srbiji, dakle ne i u Makedoniji i Sloveniji, s tim što su na skupovima učestvovali predstavnici iz te dve države, ali tamo još nije pokrenut konsultativni proces dok on, na neki naćni, ne odmakne u ovim drugim državama. Ne zbog toga što smatramo da njihova iskustva nisu važna i njihova mišljenja nisu važna, već zbog toga što vrste kršenja ljudskih prava u te dve države su drugaćije. U Sloveniji to je problem sa, tzv. izbrisanima, u Makedoniji vezano je za oružani sukob, unutrašnji oružani sukob koji je, jeste u kontekstu sukoba na Kosovu, ali je ipak pitanje unutrašnjeg sukoba u Makedoniji, tako da smo to pitanje ostavili negde za malo kasnije s tim, eto, postepenim uključivanjem određenih predstavnika. To su, uglavnom, do sada bili aktivisti nevladinih organizacija, predstavnici udruženja koji okupljaju izbrisane u Sloveniji i predstavnici veteranskih udruženja iz Makedonije, to su, uglavnom ta policijska udruženja. Sad, što se tiće tog... to pitanje strukture regionalne komisije, to pitanje da li će one biti, da li će biti na nacionalnom nivou, pa onda da se okuplja na, da se onda koordiniše ta jedna centralna kancelarija. Mi ovde smatramo da je nacionalni pristup ogranićen. Komisije na nacionalnom nivou ne mogu dati potpuni odgovor na poćinjene zloćine. Uzećemo primer Crne Gore i deportacije Bošnjaka iz Crne Gore. Vi ne možete utvrditi šta se tamo dogodilo ukoliko ne uzmete u obzir i ćinjenice koje možete utvrditi, izjave koje možete prikupiti, podatke koje možete prikupiti iz same Bosne i Hercegovine, jer su oni izbegli iz Bosne i Hercegovine, uhapšeni u Crnoj Gori, vraćeni u Bosnu i Hercegovinu i pogubljeni, odnosno, nestali. Dakle, ono što na nivou Crne Gore možete utvrditi jesu ogranićene ćinjenice i zbog toga je potrebno, potreban taj regionalni pristup. U tom smislu smatramo da je taj regionalni pristup neophodan, ali da on mora uzimati u obzir specifićnosti svake države. Dakle, već smo spominjali tu specifićnost Kosova, da postoje ti neki bilateralni problemi između Kosova i Srbije koji moraju biti prevazićeni, i tako dalje. Imajući sve to u vidu smatramo da je negde najbolji model koji ćemo predložit i da REKOM bude regionalna komisija koja će imati jednu centralnu kancelariju sa poslovnica ili podružnicama, kako god će se one zvati, u državama, dakle u svakoj od država, sad za Sloveniju i Makedoniju nisam baš sigurna, ali ovih pet država svakako. One neće biti potpuno samostalne u svom radu, one će imati nadležnost, recimo, sad ja prejudiciram, ali to je neka ideja koja je naišla na odobravanje učesnika konsultacija, one će biti zadužene za prikupljanje podataka u svojim državama koje će onda centralna kancelarija objedinjavati u centralnu bazu podataka i na osnovu toga, dakle, pripremati taj finalni izveštaj i tako dalje, i tako dalje. Takoće, taj regionalni pristup je važan i to će biti nadležnost centralne kancelarije, to slušanje ųrtava, odnosno, organizovanje tih javnih sesija sa slušanjem ųrtava jer prosto nema smisla ukoliko na Kosovu govore ili se javno saslušavaju ųrtve kršenja ljudskih prava, odnosno, ųrtve masovnih stradanja, incidenata u kojima su stradali Albanci. To se tamo zna, to se zna i u Srbiji, ali se nije priznalo u Srbiji... To je smisao.

Filip Pavlović: Hvala Jelena. Da li smo imali još neko pitanje koje je možda našom greškom, mojom greškom možda izostavljeno? Da li ima možda još neko pitanje koje se nedovezuje? Nešto... da iskoristimo ovo kraće vreme... izvolite...

Adelina Fazliu: Pa, ja imam jedno pitanje za Jelenu. Ona radi za ljudska prava? Zašto niste preuzimali nikakve mere kad su uhapšeni ovi iz Preševa? Deset, koliko ih je bilo... znači, jedan se osobađa, a devet ostaje u zatvoru.

Jelena Simić: Pa mislim da to nije pitanje koje je sad u ovom kontekstu o kojem mi danas govorimo. Prosto, nisam nadležna da dam neki odgovor na to. Mislim da je to sad sve stvar u rukama sudskih istanci, da mi možemo kao organizacija za ljudska prava, da možemo ukazivati na određena kršenja ljudskih prava ali dalje od toga ne možemo ići. Ono što možemo, to je da izdamo saopštenje i da sa tim saopštenjem vršimo pritisak na institucije, ali dalje od toga, nažalost, ne možemo.

Filip Pavlović: Da li ima još možda pitanja koja možemo u ovom delu, pošto ćemo se uskoro razbiti po grupama? Ja se izvinjavam, takođe, imamo još jednu novu učesnicu... samo ću kratko zamoliti da se predstavi.

Lenneke Sprik: Dobar dan, moje ime je Lenneke i ja sam iz Holandije. Ovde sam na internship-u i radim za Centar za studije bezbednosti.

Filip Pavlović: Dobro, ja bih onda predložio da... znači... ideje o nastavku rada sledeće, znači, želimo da se podelimo u četiri radne grupe i radićemo, da kažem, u samim radnim grupama... moje kolege, ja ću ih samo zamoliti da ustanu ako mogu, koje će, takođe, raditi po samim radnim grupama će isto biti podeljene, pomoći će vam oko samog facilitiranja, tj. rada unutar grupe... imaćemo iste teme... mi smo dosta razmišljali o tome da li želimo da nam radne grupe budu podeljene u smislu da imamo različite teme u svakoj od radnih grupa, ali smo negde odlučili da, pošto ipak je ovo prvi sastanak, prva sesija, prve konsultacije sa vama konkretno i zajedničke konsultacije, tako da smo odlučili se za model da istu temu četiri grupe dublje, jednostavno, prodiskutuju unutar sebe i nakon toga ćemo, takođe, imati vreme kada ćemo imati prezentacije samih radnih grupa, tako da isto dobro razmislite... s tim da ja zna da ovde, u ovoj prostoriji trenutno ima dosta iskustva... iako ste mladi, ali ste popriličnoiskusni, tako da, mislim da sa te strane će dosta glato ići... ali je ideja da se to, takođe, prezentuje u ovoj prostoriji, znači na samom *final* delu. Mi ćemo sve sugestije isto sastaviti, em što se sve pravi audio zapis, video zapis, ali ćemo sastaviti, takođe, izveštaj, tako da zaista računajte, mi ne možemo, niti garantujemo, niti smatramo da na osnovu jedne sugestije možemo promeniti čitav proces, ali siguran sam da argumentovane, kvalitetne sugestije će naići na vrlo ozbiljan, da kažem, auditorijum sa druge strane... tako da slobodno iskažite sve što zaista mislite i što mislite da može biti... ili neki stavovi ili čak i neki izazovi i neki možda čak i problemi čak i stavovi koji možda ukazuju na određene probleme i takođe su nam jako dragoceni, zato što, kao što se i za mir kaže da mir, nažalosti, ipak ne gradimo među prijateljima, mir gradimo među grupama, ljudima, zajednicama, državama koje su bile u, na neki način u, određenom neprijateljskom odnosu... tako da, jednostavno, i ovaj proces sigurno će biti pun izazova, tako da što ih bolje uvidimo i unapred ih sagledamo i anticipiramo to će nam biti negde... bićemo pripremljeniji i biće nam negde lakše i bićemo, ja mislim, i uspešniji u onome što želimo da postignemo. Ja ću da podelim četiri radne grupe i to ćemo koristiti četiri različite zemlje, čisto da, eto, možemo da prodemo... Južna Afrika, Maroko, Peru, Argentina.

Izveštaji iz radnih grupa

Filip Pavlović: Nadam se da smo imali produktivno vreme zajedničko u radnim grupama. Imaćemo sad prezentacije samih radnih grupa. Samo pre toga bih želeo da poželim isto dobrodošlicu još jednoj gošći koja dolazi iz holandske ambasade i koja inače podržava i finansijski takođe ovo... podržava sam projekat, i politički, naravno, hvala, Jelena, ali u svakom slučaju i ove konsultacije su podržane od strane holandske ambasade i Ministarstva inostranih poslova Holandije i samo bih hteo da je zamolim da se predstavi.

Janna Van Der Velde: OK. Ja sam Janna, radim u ambasadi Holandije i mi podržavamo ovu inicijativu za osnivanje REKOM i mislim što to je najvažnija inicijativa na zapadnom Balkanu. I hvala vam svima što ste došli danas. Ja sam čula da ste vi dobro radili. Hvala vam i vrlo mi je interesantno da sada pogledamo šta ste radili.

Filip Pavlović: Hvala, Janna. Mislim da možemo da krenemo.

Srdjan Vezmar: Dobro, dakle, mogu da kažem da je u okviru naše grupe, ovako manje-više postojao konsenzus oko većine stvari, s tim da imamo dva predloga oko kojih imamo, da kažem, dva rešenja. Dakle, mi smo pokušali da damo neke odgovore koji se pre svega tiču rada komisije, ali odnose se na predstavnike mladih ljudi, pa evo ja ću krenuti redom. **Dakle, mi bismo želeli da predložimo ili smatramo da bi vremenski okvir koji će obuhvatiti rad ove komisije, dakle istorijski, taj period koji će komisija... čiji će... koji će obuhvatiti, obuhvatiti rad komisije jeste od 1991. godine, dakle, odvajanjem, početkom... proglašenjem nezavisnosti Slovenije do 2008. godine, proglašenjem nezavisnosti Kosova.** Dakle, mi smatramo da se u tom vremenskom periodu, u principu, desilo najviše stvari koje treba da se tiču rada buduće komisije. Ono oko čega smo se složili, takođe, jeste da neki okvirni period, tj. vremenski period kad bi komisija treba da donese neke svoje zaključke i preporuke, ali i da završi ceo ovaj rad, trebao bi da bude od tri do pet godina, i da se u okviru tih tri do pet godina, dakle, završi ceo proces. Zatim, smatramo da predstavnici mladih generacija treba da budu uključeni u ceo proces rada komisije u svim njenim aspektima i od početka rada komisije pa do donošenja zaključaka i preporuka. Mi, takođe, smatramo da bi u okviru ove Koalicije bilo dobro formirati jedan poseban forum mladih koji će svojim aktivnostima pratiti aktivnosti komisije. Dakle, te aktivnosti bi bile implementirane na terenu. Dakle, to bi mogle biti neke aktivističke aktivnosti ili različite vrste projekata i gde bi mi tim aktivnostima u principu pomogli rad komisije i afirmisali ideju ove cele inicijative. Zatim imamo predlog da se prošire ove konsultacije, dakle, ova vrsta konsultacija sa mladim ljudima i da bude još veći broj mladih koji je uključen u rad komisije, tj. Koalicije, je li. Takođe, **imamo predlog da se nakon ovih regionalnih i lokalnih konsultacija sa mladima organizuje jedna konferencija koja će okupiti sve učesnike dotadašnjih konsultacija gde bi se usvojili jedinstveni predlozi. Dakle, pokušali bi da sumiramo sve predloge sa ovih lokalnih i regionalnih konsultacija mladih i da onda pokušamo da usvojimo, dakle, jednu listu jedinstvenih predloga grupe mladih.** I ja bih tu dao reč Jeleni iz Niša pošto bi ona, pretpostavljam da bi želela možda da doda nešto u vezi sa ovom tačkom. Dakle, to organizovanje jedinstvene konferencije gde bi pokušali da usvojimo sve zaključke grupe mladi.

Jelena Stojanović: Da, pa, pričali smo o tome zbog... povodom ovih konsultacija i foruma koji će uslediti da mi... da se, eventualno, održe konsultacije na određeni broj meseci, tako u određenom periodu, ne konkretno jedna, nego par nekih gde bi se samo jedna tačka postavila na dnevni red. Znači, recimo, šest sati rada samo o mandatu komisije, pa onda na drugim konsultacijama šest sati rada o vremenskom periodu, o ovlašćenjima i tako jedno četiri ili pet koliko smo pričali da bi trebalo da ih bude, da samo određene tačke budu, da ne budu sve, jer mislim da je preširoko, a do tada, do tih konsultacija već sami mladi timovi da rade na tome i onda kad se dođe na tim konsultacijama, onda da svi iznesu svoj konkretan rad koji su, već sve konkretne predloge koji su već ustanovljeni i već razmatrane i angažovane i tad da se dođe do jedinstvenih takvih predloga. Eto.

Srdjan Vezmar: Hvala. Dalje, mi smatramo, kao grupa koja je okupljena, grupa ljudi, smatramo da bi trebalo, dakle, generalno u celu ovu inicijativu uključiti i što veći broj ljudi zato što mi smatramo da jednog dana te usvojene preporuke i zaključci neko će prosto morati da implementira ili prosto da se... da bude onaj koji će čuvati vatru, da se tako simbolički izrazim. Jer ako, dakle... prosto ako nemamo snage koje će da rade i koje će da podržavaju tu ideju da živi i nakon komisije, onda prosto ne vidimo, ne vidim svrhu ove Komisije i zato smatramo da bi trebalo uključiti mlade u sve aspekte rada komisije i da ih treba iskoristiti, prosto, i kroz određenu vrstu tehničke i logističke podrške za realizovanje predviđenih aktivnosti. Takođe, mi smo se pozabavili malo i sastavom komisije. Mi konkretno kod ove tačke nismo zauzeli jedinstven stav, imamo dva dosta interesantna predloga. Uglavnom, jedan od predloga jeste da treba komisija da broji sedam članova komisije na osnovu broja zemalja koje, dakle, iz kojih će, je li koje će ova komisija pokrivati. I takođe smatramo da treba da postoji jedna posmatračka grupa pri komisiji, a tu posmatračku grupu činili bi predstavnici svih manjinskih zajednica iz regiona, iz zemalja, dakle, iz kojih... koje obuhvata rad komisije. Drugi predlog je bio da ta komisija treba da broji veći broj, dakle, članova komisije. Evo ja ću opet dati reč Jeleni da ona to dodatno izloži.

Jelena Stojanović: Pa mi smo prevashodno došli do sedam članova, gde sam ja predložila da bi to moglo da bude od četrnaest do dvadeset maksimalno recimo, baš zbog toga, zbog regiona i zbog težine i zločina i svih aktivnosti i samog istraživačkog postupka, da ne bi... da taj rad je možda prevelik za sedam članova samo, da bi trebalo da bude malo više. E sad, konkretno, da li četrnaest ili dvadeset, to već treba da se ustanovi koliko bi, koliko članova bi moglo da raspodeli te sve aktivnosti koje dobiju nakon formiranja komisije adekvatno. Dakle, samo to osnovno...

Srdjan Vezmar: Da, ja bih molio još da se nadovežem da... u vezi sa aktivnim učešćem predstavnika manjinskih zajednica svih regiona. Mi smo nekako diskutovali da bi oni bili najpozvaniji da govore o tim nekim kršenjima prava, jer, dakle, ako analiziramo situaciju u regionu, ako recimo pogledamo Srbiju, dakle, manjinska zajednica je bila... manjinske zajednice su bile te koje su bile izložene različitim vrstama, dakle, kršenja ljudskih prava ili u Hrvatskoj, recimo, Bosni, dakle, uglavnom su manjine bile te koje su trpele određene štetne posledice i zbog toga mislimo da bi njihova uloga bila... trebala da bude veoma značajna u celom ovom procesu, ako ne kao sastavni deo komisije onda bar da imaju neku savetodavnu ulogu. Pored toga, smatramo da bi kao vrstu podrške rada ove komisije trebalo organizovati i uključiti različite savetnike i smatramo da bi to trebali da budu, da bi bilo dobro da imamo predstavnike iz drugih komisija koje su postojale, iz sličnih komisija koje su postojale, dakle, ove komisije smo imali

danas prilike da čujemo, dakle, Južna Afrika, Čile, Peru, Maroko i druge, jer bi oni mogli da učestvuju, svojim savetima da doprinesu kvalitetu samog procesa, a time i rezultata rada komisije. Na kraju što se tiče samog izbora članova komisije, imamo predlog da se putem određenih treninga predsednici svega smanji taj broj kandidata koji bi, potencijalnih kandidata i da na kraju se predloži određeni broj, verovatno, ako bi imali sedam članova onda verovatno neki približno veći broj gde bi se iz tog broja predložili kandidati, a na parlamentima zemalja regiona bilo bi zadatak da potvrde imenovanje tih lica, dakle, da u skladu sa određenim procedurama u skupštini potvrde njihov izbor i smatramo da bi na taj način imali, dali dodatnu snagu celom ovom procesu. Evo, ja ne znam da li bi iz naše grupe još neko hteo da doda nešto, ako sam ja nešto propustio? Pretpostavljam da je to to.

Filip Pavlović: Gospodine Mendela, hvala najlepše. Jedan aplauz za Južnu Afriku. OK, sada idemo na, idemo malo severnije, idemo u Maroko i zamolio bih grupu Maroko da nam predstavi svoju prezentaciju i samo bih zamolio kolege isto možda da pomognu oko *flipcharta*, hvala vam.

Jelena Jovanović: Dakle, naša grupa Maroko, došli smo do tri bitne tačke. To su *zašto REKOM*, karakteristike REKOM i koja je uloga mladih u tome, i kao jednu posebnu tačku koja nije napisana ovde izdvojili smo ulogu medija. *Zašto REKOM*, dakle, šta mi želimo da postignemo time. *Želimo da postignemo*, tj. da sprečimo poricanja zločina koji treba da budu priznati da su se desili, treba da se prizna postojanje povreda ljudskih prava tokom prethodnih godina, želimo da sprečimo manipulisanja brojevima žrtvava, želimo da rešimo sudbinu nestalih, dakle, preko šesnaest hiljada ljudi o kojima se ne zna da li su živi ili nisu, dakle, želimo to da saznamo, želimo da uspostavimo saradnju i prijateljstvo između mladih iz svih ovih, dakle, sedam država, iz svih ovih regiona putem, recimo, kulturne razmene, studentskih putovanja, razmene studenata, razmene učenika, želimo da uspostavimo kulturu vladavine prava i što je povezano sa tim demokratizaciju države, dakle, volje poštovanja zakona, veća uključenost ljudi, naroda u političke procese. Karakteristike REKOM. Dakle, odluka o osnivanju REKOM treba da se donese na nivou svake države posebno, svaka država bi trebala da, znači, postoji procedura da li će doneti, da li će takva komisija biti osnovana ukazom predsednika ili odlukom parlamenta i trebalo bi, dakle, države da se dogovore o tome kako će da osnuju REKOM, ali zadržava se pravo svake države da osnuje to na način na koji ona želi. Treba da se utvrdi koje povrede ljudskih prava komisija treba da ispituje. kao neka odrednica može poslužiti Konvencija o ljudskim pravima, koja ima oko trideset članova, što automatski znači oko trideset kategorija ljudskih prava. Naravno REKOM ne može da se bavi povredama svih tih prava jer su neka, jednostavno, povrede tih ljudskih prava su teže, neke su lakše i treba definisati kojim tačno povredama ljudskih prava REKOM treba da se bavi. Treba da se utvrdi kriterijum za izbor članova koji će biti univerzalan za sve države s tim što će svaka država imati pravo da odabere članove komisije. Članovi komisije bi trebalo da budu pravnici, predstavnici verskih zajednica, psiholozi ili socijalni radnici. Ravnoteža između ljudskih i stručnih kvaliteta, dakle, pravnici bi to posmatrali sa strane prava, dok, recimo, socijalni radnici sa neke strane humanosti i ljudskih osećanja i, na neki način empatije sa žrtvama. Treba utvrditi objektivne činjenice o ratnim zločinima i odgovornosti počinilaca, uključujući odgovornost međunarodne zajednice. Dakle, vrlo objektivno posmatrati kolika je uloga svih etničkih grupa koje su tu učestvovala i uloga međunarodne zajednice u sprečavanju ili u podržavanju tih konflikata. Trebalo bi organizovati javna svedočenja uz eventualnu zaštitu identiteta, dakle, svedoci koji ne žele da otkriju svoj identitet bi trebalo da imaju mogućnost da njihov identitet bude zaštićen. To bi trebalo da ima

medijsku pratnju, kao što su javni servisi, štampa i na taj način bi se, takođe, moglo promovisati osnivanje ove, dakle, osnivanje REKOM. Ovlašćenja, jedno od ovlašćenja trebalo bi da bude pristup tajnim arhivama, s tim što to je potencijalan problem jer države, kao i Tribunal u Hagu možda neće biti voljni u tome da odaju službene ili državne tajne, ali smatram da bi REKOM trebao da ima pristup takvim dokumentima. Što se tiče amnestije, to je jedan... treba biti uređena zakonom. Dakle kako bi se amnestiralo... ako bi REKOM imao ovlašćenja da sprovede amnestiju to bi trebalo utvrditi nekim zakonom i, takođe, to je prilično kontraverzno pitanje da li bi ljude koji pristanu da svedoče o tome da su počinili ratne zločine trebalo osloboditi optužbi, da li bi im trebalo, možda, smanjiti kazne i na koji bi ih način trebalo motivisati da progovore o tome šta se dešavalo. Reparacija za žrtve. Dakle, imamo neke simbolične, ali i materijalne. Simbolične su zajednički dan sećanja za sve žrtve, nezvano za državu To bi trebalo da bude neki neutralan datum, recimo, datum osnivanja REKOM ili neki sasvim drugi datum. Trebalo bi postaviti spomenike na mestima stradanja, na tim spomenicima trebalo bi napisati imena žrtava. Što se tiče materijalne reparacije, osnivanje zajedničkog regionalnog fonda za stipendiranje mladih bi bio dobra ideja. Problem u našem regionu je to što države nemaju dovoljno novca za tako nešto, ali trebalo bi uz pomoć ljudi dobre volje, nekih donacija, čak i pomoći Evropske unije da se takav neki fond napravi kako bi se finansijski pomogli žrtve i njihove porodice. To je to. Uloga mladih, iz moje grupe ko je to trebao da... nije...

Katarina Petković: Dakle, složili smo se svi da je uloga mladih veoma bitna za ovakav jedan projekat. Mladi bi, pre svega, trebalo da deluju kroz udruženja, da li su to nevladine organizacije, da li su to parlamenti ili nekakva druga udruženja mladih, to nije bitno. Bitno je, takođe, povezivanje, međusobno povezivanje između udruženja. Moj i utisak moje grupe je da udruženja mladih nisu dovoljno povezana, to možda nije neophodno za svaki projekat, ali za ovaj jeste, jer ovaj jeste stvar od globalnog interesa, ne globalnog, ali bar regionalnog. Organizacije mladih rade ono, što se kaže, vuku državu za rukav, znači, daju predloge, zatim, povezuju se sa različitim organizacijama mladih ili nekih drugih organizacija iz drugih delova sveta, iz regiona ili možda čak i van regiona. Evo, mi ovde sada smo se povezali sa jednom holanskom organizacijom, skupljaju se njihovi predlozi, njihova iskustva, njihova podrška. Veoma je značajna podrška i ljudi koji nisu iz ovih, iz ovog regiona kada su ovako bitne teme u pitanju. Zatim, dizanje opšte svesti je takođe veoma bitno. Za dizanje opšte svesti su takođe neophodni mediji i veoma organizovane, čak i agresivne medijske kampanje. Takođe, ono što se zove *face to face* pristup, vršnjačka edukacija. Bilo je predloga na razgovoru u okviru naše grupe, recimo, postoje javni, edukativni časovi koji bi se izvodili u školama. Da li bi to dobilo podršku ili ne, nije bitno, ali to jeste jedan od načina. U svakom slučaju, govorili smo o nekih milion potpisa koji su potrebni da bi se napravila jedna ovakva komisija... hiljadu potpisa... milion... jesam li rekla hiljadu ili milion, ne znam, ali milion potpisa je mnogo, jer dvadesetak miliona broji čitav region bivše Jugoslavije, od toga ako odbijemo maloletna lica, dobijamo broj koji tačno ne znam, ali u svakom slučaju skupiti milion potpisa uopšte nije lako, što znači da medijska kampanja mora da bude veoma jaka, da informisanost mora da bude jako dobra, treba ljudima pre svega objasniti zašto je dobro da... zašto je dobro da budemo pravna država. Znači, formiranje ovakve jedne komisije znači da ljudi treba da priznaju da su za nešto krivi. Znači, formiramo komisiju koja nama na neki način ne sudi, ali u glavama ljudi to može tako da izgleda, da nama sada neko treba da sudi za neke naše zločine, prosečan građanin može da se desi da ne pristane na takvu jednu inicijativu, što je realno za očekivati, znači moramo da ljude edukujemo i da im objasnimo zašto je važno da se zna koliko je zločina počinjeno, ko ih je počinio, zašto je važno da više nema

manipulacije, da više nema raznoraznih lažnih podataka i slično. Jedinstvo političke elite je veoma bitno u ovome. Politička elita koje god druge opcije da zastupa ovu opciju bi trebalo da podrži jer je u interesu svih građana bez obzira na koju partiju zastupaju. Crkvena zajednica, bitno je takođe crkvena zajednica da podrži jer je to jedan važan deo društva i crkvena zajednica, ne govorim sada o dominantnoj crkvenoj zajednici kao što je kod nas, recimo, hrišćanska, nego uopšte sve crkvene zajednice bi trebalo da podrže. Medijske ličnosti, takođe, zašto da ne, videli smo da Amerikanci imaju veoma jaku tu kampanju po pitanju podrške kandidatima od strane medijskih ličnosti, to bi sigurno imalo dobar odziv. Zatim, svi ostali, ovaj sve ostalo, svi ostali pristupi reklamiranja, znači, internet, *facebook*, *myspace*, forumi. Javna saslušanja su takođe bila jedan od predloga, javna saslušanja bi se pre svega vodila u toku kampanje, u toku rada komisije kada bi se komisija tek formirala ali mogu da postoje neka, da ih nazovemo preliminarne saslušanja, znači ljudi koji bi pričali svoja iskustva, ovaj, svoja iskustva, svoje tragedije, svoje priče koje su se desile tokom svih ovih godina. Dokumentarni filmovi, snimanje dokumentarnih filmova je takođe jedan od vidova... Dokumentarni filmovi i ova javna saslušanja su bitni baš zbog tog ličnog pristupa, pristupa pojedincu. Znači, kada vi u vestima čujete da je negde ubijeno ili pročitate da je negde ubijeno pet ili deset ili sto hiljada ljudi, to je nekako broj i to svakoga dirne mnogo manje nego kada vidi jednu konkretnu priču, jednu konkretnu ispovest, jedan konkretan, ovaj, znači, jednu konkretnu priču gde čovek priča svoje sopstveno iskustvo, kada vidi suzu, kada vidi strah, kada... to je, ovaj, mnogo, mnogo jače nego kada tako manipulišemo podacima, koliko god da su oni istiniti i provereni. Tako da, eto, ja bih time i završila ovo naše izlaganje.

Filip Pavlović: OK, hvala. Alpaуз, ne, ne, stanite. Da li možda još neko želi iz ove grupe da doda nešto? Ne? Jer nećemo dva puta aplaudirati. Ne? OK, onda aplauз. OK, sada ćemo napraviti... promenićemo par vremenskih zona i idemo na drugi kontinent, prvi je, ja mislim Peru, jel' tako? Onda bih zamolio članove peruanske komisije da preuzmu podijum.

Nikola Mladenović: Evo još jednom ja sam Nikola Mladenović i ja ću vam predstaviti rad grupe Peru. Dakle, prva tačka je **način angažovanja mladih**. Pre svega, treba organizovati kampanje za mobilizaciju mladih kroz medijske kampanje i ulične akcije. U medijske kampanje treba uključiti mlade, aktivne i poznate ličnosti koji će promovisati uopšte šta je to REKOM i zašto je REKOM važan. Takođe, treba organizovati TV diskusije, debate ili gostovanja mladih u TV emisijama. Čak iako to nije moguće uraditi, recimo, na nacionalnoj televiziji RTS, možda zbog velikih troškova, uraditi to bar na lokalnim televizijama. Imam primer u mom gradu Loznici da lokalne televizije imaju, posvećuju jedan određen deo programa mladima i mladi, znači, mogu da dođu i da pričaju o stvarima kojima se oni bave i koja su važna za njih. Takođe, ulične akcije su jako važne, recimo, da bi tim putem moglo da se angažuje veliki broj mladih i da se uopšte kroz ulične akcije dopre, dođe do svesti mladih ljudi. Zatim, angažovati mlade koji će raditi na prikupljanju potpisa. To možemo i mi sami, učesnici konsultacija u REKOM da pričamo svojim prijateljima *face to face*, da govorimo gde smo mi to bili, šta smo radili, na taj način podstaknemo i njih da se uključe u prikupljanje potpisa. Takođe je jako važno uključiti u rad studentske i omladinske organizacije, recimo, omladinske organizacije kao što su Kancelarije za mlade kojih ima sve veći i veći broj u celoj Srbiji i u kojima se skuplja veliki broj mladih ljudi koji imaju višak slobodnog vremena, a hoće da urade nešto korisno za svoje zajednice, pa čak i celu zemlju. I uopšte, najbolji način promovisanja REKOM je takođe kroz predavanja i tribine. Mi bi to radili u školama i fakultetima, čak iako je možda teško dobiti dozvolu, recimo, direktora

škola, onda, povezati se sa đlačkim parlamentima ili unijama đlačkih parlamenata škola u odedenom gradu i sa njima sarađivati u organizaciji predavanja i tribina. Pre nego što predem na sledeću tačku da li ima neko od članova moje grupe ko hoće nešto da doda? Nema ništa, idemo dalje. Dva, **uloga i uticaj mladih u procesu suočavanja sa ratnim zločinima**. Mislimo da mladi imaju najveću ulogu u stvari u promovisanju toga, ustvari angažovanja ostalih mladih. Znači, na mlade najbolje mogu da utiču upravo njihovi vršnjaci, mladi ljudi. Dakle, organizovati *peer to peer* seminare ili predavanja i povezivanje mladih iz regiona. Znači, organizovati neke seminare, konferencije u koje bi se uključili mladi iz svih regiona, uključenih u... iz svih zemalja uključenih u stvaranje REKOM, prosto da bi oni diskutovali o problemima i pričali o nekim svojim iskustvima i prenosili informacije iz svojih zemalja i svojih zajednica. Pod tri, **kakav REKOM**. Dakle, mi se nismo bavili time koliko bi REKOM trebalo da ima članova i samim načinom izbora članova, već u stvari ko to treba da učestvuje u radu. Dakle, mladi, studenti, aktivisti nevladinih organizacija, zatim predstavnici nevladinih organizacija koji se bave ljudskim pravima, kao ljudi koji imaju dosta iskustva u radu sa manjinskim grupama i koje se ustvari bave ljudskim pravima. Zatim, jako je važno uključiti stručnjake pravnike, psihologe i sociologe. Zatim, **takođe smo razgovarali o važnosti uključivanja crkve, odnosno, predstavnika religijskih zajednica**. Njihov uticaj bi trebalo ograničiti, strogo kontrolisati i možda ih ne bi trebalo uključivati u rad same komisije, već prosto uključiti ih tokom konsultacija. Mislimo da su one važne iz razloga što, recimo, prilikom saslušanja žrtava znamo da na Balkanu postoji veliki broj tih ruralnih krajeva, i ljudi koji tamo žive obično imaju možda niži stepen obrazovanja. U tim krajevima crkva ima veliki uticaj na te ljude i mislim da bi te žrtve imale dosta poverenja upravo u crkvu i da bi predstavnici religijskih zajednica mogli da podstaknu te žrtve da izađu i govore o, da govore šta se njima desilo, ali isto tako uključivanje predstavnika religijskih zajednica u samu komisiju možda bi moglo da bude problematično zbog, recimo, žrtava iz ostalih krajeva koji ne bi hteli da svedoče kada su prisutni tu predstavnici religijskih zajednica, a videli smo da su u primeru Južne Afrike bili uključeni predstavnici religijskih zajednica zato mislimo i mi da važno je uključiti ih bar u proces konsultacija. Razmišljali smo i o uključivanju predstavnika političkih partija i zaključili da njih ne bi trebalo uključivati u rad komisije. Mislimo da oni ne bi doprineli ničem drugom sem eventualnoj opstrukciji rada same komisije zato što postavlja se pitanje koje predstavnike političkih partija treba uključiti. I ako uključimo neke predstavnike političkih partija, možda bi neke druge koje nisu uključene se žalile, a opet ako uključimo sve predstavnike svih političkih partija oni bi mogli da stave svoje političke i stranačke interese ispred, u stvari, ciljeva same komisije i na taj način bi, ne bi doprineli ničem drugom osim opstrukciji rada. Zatim, kriterijumi izbora za članove komisije. Najvažniji su kredibilitet, poverenje i neutralnost. Dakle, treba izabrati osobe u regionu koje, kojima bi ljudi mogli da veruju i u koje ljudi imaju poverenja. To bi morale biti neke ličnosti koje... kako da kažem... nisu... nemaju neke... kako da se izrazim... ne vlada neko negativno mišljenje o njima i koji nisu uključeni... koji su nestranačke ličnosti... i naravno, nikad ne može biti jedna osoba savršena. I postoji veliki broj... i svi ljudi su različiti i nikada jedna osoba ne može zadovoljiti mišljenje svih ljudi, ali bi bar trebalo te osobe, izabrane članove komisije bi trebalo da podržava bar, recimo, dve trećine stanovništva. Medijski praćena, nacionalna, odnosno, regionalna saslušanja, to je jako važno, da ta saslušanja dospeju u medije i dopru do svih ljudi iz zemalja uključenih u rad komisije, a pre svega nacionalna saslušanja, ako su moguća i regionalna. Zatim, transparentnost od početka do kraja rada komisije. Ovlašćenja komisije bi bila... komisija bi imala pravo da poziva na saslušanja... kao i... komisiji bi trebalo obezbediti pristup svim dokumentima i arhivama, jer je to jako važno da za njihov uspešan rad. Zatim, mandat. Komisija

ne bi trebalo da se bavi ustvari uzrocima nekih događajima, već više činjenicama, jer upravo su činjenice najvažnije, a kada znamo činjenice onda možemo i sami već da dođemo do nekih zaključaka i da uvidimo ustvari zašto se nešto dogodilo. Što se tiče reparacije, trebalo bi obeležiti sve te dane događaja, znači, dane tih događaja, kao i spomenicima obeležiti mesta zločina i na tim spomenicima bi trebalo da budu ispisana imena svih žrtava, ne samo žrtava iz određenih krajeva kao što smo imali slučaj u Prijepolju. I to bi bilo to od mene, ne znam da li neko od članova moje grupe ima nešto da doda? Pitanja? Hvala.

Filip Pavlović: Ovo je bio više komentar nego pitanje, mislio sam na aplauz. Pozivam poslednju grupu, to je Argentina da nam prezentuje... Argentina da preuzme podijum i da nam prezentaciju i takođe nakon ove poslednje prezentacije ćemo imati isto prilike da eventualno iako pretpostavljam i sami vidimo da su prezentacije... ima dosta, da kažem, dodirnih tačaka pa zato možda i nema nekih pitanja, ali slobodno ako neka pitanja želite da raspravimo nakon poslednje prezentacije, za to ćemo isto imati neki minut.

Dejan Borić: Dobro, ja ću. Dakle, Dejan Borić, grupa Argentina. Pre nego što Maša, ustvari, krene da priča šta smo radili, do kojih zaključaka smo došli nakon rada u grupi, zaista morao bih samo da napomenem par stvari, prosto, da kažem, da prepričam, aj' da kažem, utiske koje smo imali tokom rada. Moram priznati da je zaista prepodnevna, aj' tako da kažem, prepodnevni deo i diskusija koja se dešavala u prvom delu dana bila zaista inspirativna i moram priznati da su se mnoga pitanja javljala tokom rada u grupi, kad je bilo malo manja sredina i kad nije bilo, aj' da kažem, pod navodnicima neki formalan način izlaganja i na neka jesmo dali pitanja, meni je zaista krivo što je sad već kraj dana, pa nećemo imati vremena da ih i vama ovde postavimo i da ih na neki način malo više, aj' da kažem, razradimo ili možda čak da dajemo neke konstruktivnije i možda potpunije odgovore. Takođe, obazirujući se na činjenice, sad je već šest sati i sad su svi manje-više umorni i iscrpljeni, mi smo malo želeli da promenimo formu, u stvari, izlaganja onoga što smo radili u grupi, te stoga Maša kao *group leader* će biti ispred *flipchart*-a i čitati ono što jeste napisano, dok će ostali članovi grupe, kao što je Bojana, potom Marija, Ognjen, tj. ja nju dopunjavati čisto iz nekog razloga dinamike, da postoji, da se možda malo lakše pratimo, jer verujem da su svi zaista umorni, pa smo na taj neki način želeli, eto, da skrenemo pažnju na ono što smo radili, jer ono što zaista mislim da ćemo već videti, ono što je bilo Ok tako da, eto, sad može Maša da krene, a... to je to.

Maša Milutinović: Dakle, kao što je Dejan rekao, stvarno smo imali problema. Skroz smo skočili... u nekim trenucima je to izgledalo onako *offtopic*, u stvari, shvatili smo koliko je ova tema se vezuje za sve pojmove u državi, što za političke stranke, što za crkvu, ono što smo mi izdvojili je bilo u zadnjih pet minuta, pa ću ja sad vama to ovako predstaviti. Dakle, **zašto REKOM**. Često smo se... često se suočavamo s tim medijskim, pre svega, manipulacijama i mislimo da utvrđivanje činjenica je jedan od preduslova da se te manipulacije što medijske, što druge, političke smanje, tj. da ih ne bude uopšte. Smatramo da je REKOM neophodan za poboljšanje odnosa u regionu i da bez REKOM nema te vladavine prava. E sad, bilo ko iz grupe, ako želi da se javi?

Ognjen Gogić: Pa, dakle, i u ovim tekstovima koje smo dobili kao materijal za pripremu se pominje da će jedan od ciljeva REKOM biti identifikovanje institucija koje su svojim činjenjem, odnosno, nečinjenjem doprinele kršenju ljudskih prava. Znači, ja smatram, znači, **naravno tu je ta**

dimenzija međuličnog pomirenja i tako dalje, ali je za građane svake države važno da budu upoznati sa tim da su institucije njihove države koje njima garantuju bezbednost, zapravo, krše ljudska prava i mislim da zapravo bez toga nema normalnog života u bilo kom od ovih društava.

Maša Milutinović: E, hvala, Ognjene. Druga tačka na koju smo se mi osvrnuli jesu, dakle, ti kriterijumi za izbor članova komisije, koga izabrati, a da ga ceo region voli. Izaberite jednog predstavnika iz Srbije, pa će da ga voli i region, a mi nećemo da ga volimo. Iz tog razloga smatramo da treba da budu neki akademski građani, ljudi koji su novi na toj nekoj sceni, da nisu do sada bili iskompromitovani. Jednostavno, smatramo da postoje, kog god političara da izvučete neko ga neće voleti, neko će ga, da kažem, pljuvati... ovako slobodno. Onda, treća... ja se izvinjavam, neko iz grupe?

Dejan Borić: Da, evo ja ću... mogu ovo? Vezano, dakle, za kriterijume za izbor članova komisije jeste jedna zaista bitna stvar oko koje smo baš, moram priznati, dugo pričali, jer sam cilj jeste da se nađe jedna određena ličnost, aj' da kažem, ili ličnosti iz okruženja koje će biti koliko prihvaćene kako u Srbiji, ukoliko se radi o državljaninu Republike Srbije, a potom i Hrvatske, Crne Gore, BiH i tako dalje, te stoga iznašli smo neko rešenje da je najbolje da budu ličnosti koje nužno nisu, ovaj, aj' da kažem, istrošene putem medija, a potom iskompromitovane. Dakle, nije bilo povoda da se one na taj način manipulišu i može se reći da im je određena biografija unazad kao takva čista, da će, aj' da kažem, mnogo bolje pristupiti rešavanju celokupnog problema bez bilo kakvog kreiranja uticaja prošlosti na njih koju oni, ustvari, treba da iznađu tokom rada same komisije.

Maša Milutinović: Hvala. Treća tačka jeste taj mandat. Smatramo da komisija treba da se bavi utvrđivanjem činjenica radi kasnije interpretacije. E, sad, ovo je nešto što meni stvarno nije bilo jasno, pa bih ja zamolila, pre svega, Ognjena da kaže...

Ognjen Gogić: Pa, dakle, ja prvo smatram da, radi opstanka i održavanja ideje REKOM nije jednostavno moguće da se REKOM bavi utvrđivanjem, znači, interpretacijom događaja. Pođimo samo od toga da među predstavnicima civilnog društva u ovim regionima postoji različito viđenje svih tih događaja, tako da je zaista iluzorno očekivati da je tako nešto moguće. Ali ono što REKOM može i što treba da uradi, a to je da zaista utvrdi činjenice, znači, fakte koje će kasnije biti građa za dalju interpretaciju istoričara, sociologa ili već pozvanih naučnih radnika. Ja samo imam potrebu da kažem da mislim da samo utvrđivanje činjenica nije po sebi dovoljna brana, odnosno, prepreka ponavljanju zločina, zbog toga što je u tom isto potrebno identifikovati društvene procese, društvenu klimu koja je dovela do, i politike koja je dovela do zločina. I mislim da samo to... danas je Andrej pomenuo da je Jasenovac... znači, instrumentalizacija, da kažemo, stradanja Srba u NDH je bilo sredstvo za pokretanje, za mobilizaciju masa za rat, ali je tome prethodila, prethodile su, dakle, etnocentrične ideologije... znači, prosto nepoznavanje... znači, samo utvrđivanje činjenica bez razumevanja društvenih procesa ne može da doprinese trajno mir u regionu.

Maša Milutinović: Četvrta tačka jeste to javno saslušanje oko koga nismo mogli da postignemo konsenzus da li na televiziji – ne na televiziji, da li na radiju – ne na radiju. Nešto oko, jedan od stavova koji smo u jednom trenutku izneli jeste radio možda, TV ne. Pričali smo o tome da bi mogla da postoji neka internet stranica kao što ICTY to ima, dakle, gde postoje svi dokumenti, da

li su transkripti u obliku nekog teksta ili snimaka, iskaza svih tih žrtava. Ključni je odnos, dakle, između REKOM i medija, mislim da je to ujedno i smanjenje te neke medijske manipulacije. Zatim, glas žrtava, zašto u stvari je to saslušanje bitno, da se žrtve čuju. Zajedničko izlaganje, došli smo do jednog trenutka... s obzirom da je ovo, jel' te specifičan slučaj i da imamo sedam država, dosta nacija, da ne bude ako jedan Srbin nešto kaže, onda Hrvat da kaže a i meni su to isto, on je Srbin... Čak smo pričali i o tome da se imena ne pominju, jer imena često mogu da kažu više o toj ličnosti, tj. o njenoj nacionalnoj pripadnosti i onda smo došli do tog nekog zajedničkog izlaganja, da sve nacije se... da svi ljudi, istovremeno u istoj prostoriji izlažu svoje tragedije. I... izvini...

Dejan Borić: Da, ja bih samo da prekinem Mašu za sekundu, manje–više je ona rekla, ali ajde na neki način samo da sumiramo njen... Ono što smo u stvari, kroz dijalog, aj' da kažem, konstruktivni, koji smo imali u grupi se videlo da može da postoji određeni... buđenje nekog kontraefekta na osnovu onoga što smo gledali na filmu. Naime, tamo je bilo u pitanju, ovaj, dobro, Južnoafrička republika, potom Maroko, čini mi se da smo gledali, jel' tako? I možemo reći da su to potpuno druga priča u odnosu na ono što se dešava ovde, dakle, ovde su se stvorile neke nove republike, mnogo veći broj onoga nego što se tamo dešavalo. Nije se, dakle, konflikt dešavao na nivou vlasti, tj. naroda, nije postojao taj neki princip hijerarhije, nego se više tiče nekog etničkog, rasnog, dobro ne rasnog, ali etničko–verske pripadnosti. Sem toga, plašili smo se da u slučaju javnog izlaganja, eventualno možda pripadnice hrvatskog, aj' da kažem, dobro, danas već države, al' možda neke hrvatske nacionalnosti, da iskaže određene stvari, pa potom da ljudi koji eventualno žive u BiH, potom i u Srbiji, da to kod njih izazove kontraefekat, u smislu, ako ona kaže ili maltretirao, tukao, šta li je već bilo tamo, da ne spominjem šta je ona žena u Maroku rekla, da može da izazove, u smislu „e pa i tvoj sunarodnik je mog strica to i to isto radio“. Tako da mislimo da to može da izazove određeni kontraefekat, u smislu ne onoga što treba da se postigne samom izlaganjem preko medija, to je ta neka generalna, možda, prevencija. Čega smo se možda najviše plašili, pa smo onda smatrali da treba da izađe ličnost, bez možda spominjanja imena i prezimena, sad da li je to Marko, da li je to Hrvoje, da li je to Fahreta, Dukadi, i tako dalje. Dakle, prosto priča osoba koja jeste trpela tako nešto i da ona kao takva treba da se tiče neke prevencije, a ne nužno retribucije koja se odnosi na datu osobu.

Maša Milutinović: I došli smo do još jednog mogućeg rešenja, jeste da nakon određenog preioda rada same komisije se snimi neki filmić, baš kao jedan od ovih što smo mi gledali i da se kao takav emituje na, nebitno, na RTS, na, dakle, na televiziji. I peta tačka, najveća al' najniža, **uloga mladih**. Dakle ja, stvarno... nadam se da svi vidite da REKOM treba da bude podržan od strane drugih programa koji nemaju toliko veze sa tim suočavanjem sa prošlošću. Dakle, da se mladi povežu oko nekih drugih ideja, da to budu i film i neka druženja, pa da iz toga proistekne ovakav jedan dijalog. Dakle, ovde sad piše laganija pitanja, približavanje... ja se izvinjavam, ja ne vidim ovde ništa... da mladi budu ti koji će biti prenosioci poruke. **Dakle, mi smo se danas sastali ovde, pričali o nečemu, ja ću sutra da odem u moju školu i da kažem „e znate ljudi juče sam bila tamo i tamo, da vam ja kažem šta imam i šta se dešava i bilo bi odlično kad bi do 2010. uspeali da skupimo tih milion potpisa“.** I onda moji prijatelji da nastave da šire tu neku poruku. Da, pričali smo, dakle, o tim nekim umetničkim, scenskim... da li će to biti neke grupe, neki bendovi, film, strip i... ja ne vidim... Ohrabrivati omladinski aktivizam, da li to kroz nevladine organizacije, da li jednostavno obično grupisanje nekih ljudi i tako mlade usmeriti ka REKOM.

Eto, to je toliko, sa bih samo zamolila još članove grupe ako imaju šta da dodaju, ako sam ja nešto propustila... ne? Hvala vam svima najlepše, prijatno.

Filip Pavlović: Šest i dvadeset. U najboljem stilu Fraktala uvek probijemo satnicu, al' to nam je drago, zato što to znači da postoji dovoljna motivacija da i, da i među vama da na neki način nastavimo ovaj razgovor. Ovo uostalom nije kraj i, mislim jeste današnje sesije, ali nije kraj procesa, nije kraj puta. I u principu želeo bih i da najavim i veliko mislim je zadovoljstvo da su, takođe, ovde sa nama bili predstavnici Omladinskog dijaloga iz Novog Sada, želeo bih da najavim da će takođe biti organizovane one konsultacije na nivou pokrajine Vojvodina i da ćemo, takođe, nastaviti ovaj proces kroz te konsultacije, ali takođe i kroz čitav set konsultacija koje se odigravaju i održavaju u regionu, a i u Srbiji... tako da prosto... Pre nekoliko nedelja smo imali jedne u Pančevu, ako se ne varam, pa takođe u Bijeljini, Prištini/Prishtinë. Biće organizovane i regionalne konsultacije koje će takođe okupiti određene ciljne grupe iz regiona. Konkretno, Fraktal zajedno sa Partners Kosova, znači, organizacija iz koje dolazi Shukrije Gashi koja je nažalost morala da ode, planiramo takođe i na regionalne konsultacije koje će biti odžane više na nivou koji će verovatno biti zapravo u Prištini/Prishtinë., ali koji će takođe biti ciljane ka određenoj, specifičnoj ciljnoj grupi. Ja vas zaista, onako, mislim, pozivam da na neki način isto aktivno razmišljate, mi ćemo vam proslediti na prvom mestu filmove ove, koje imamo na CD-u, tako da ćete to dobiti sa naše strane. Druga stvar koju ćemo, takođe, naravno svima proslediti na email su sami zaključci. Znači ovo što ste zapravo vi uradili, mi smo negde sve to popisali, snimili na sve moguće načine ostale ćemo ih jednostavno priložiti u jednom isto pisanom formatu, ali da kažem, to je potpuno otvorena knjiga. Znači, to nije nešto što, eto, dotle smo došli i tu stajemo, nego je i polazna tačka za ono što ste i sami napomenuli, jedan ozbiljan proces koji će podrazumevati širenje informacije, ali takođe i apelovanje ne samo na, što bi rekli um, nego i ka srcu, znači, na neki način, zaista ta i viša motivacija koja zaista postoji u regionu, mislim da nam svima daje, onako, neku nadu u bolju budućnost. Mislim, zaista, zato sam i na početku napomenuo da je ovo jedna od najozbiljnijih regionalnih inicijativa zato što se bavi jednom od najtežih tema, a postoji, zaista vrlo, da kažem, jedna jasna i ozbiljna spremnost kako civilnog društva tako i drugih aktera. Ja ne znam da li Jelena želiš možda nešto na kraju da... Kako da ne...

Jelena Simić: Samo kratko hoću svima da vam se zahvalim, bili ste zaista fantastični danas, u prvom delu dana sa onom gomilom pitanja koje ste postavili pokazuje da ste prihvatili i primili i obradili sve one informacije koje smo vam mi tako u kratkom vremenu servirali, vidi se da ste pročitali materijale, vidi se da ste zainteresovani, u popodnevnom delu zaista, rad u radnim grupama je bio potpuno, onako... oduševljena sam, stvarno ne znam šta da vam kažem. Hvala vam još jednom. Očekujem da vas vidim i u nastavku konsultativnog procesa i da nastavimo da se družimo i da zajedno radimo na osnivanju REKOM. Milica se javila.

Milica Rodić: Samo da napomenem, to smo zaboravili da kažemo na početku, u materijalima koje ste dobili, na kraju, poslednji papir koji imate, tu imate Izjavu o pristupanju Koaliciji za REKOM, tako da možete da je potpišete i danas da nam predate.

Filip Pavlović: Ja mislim da je to isto bitno... upravo informacija... zato što, ja mislim da jako znači da osim organizacije sami pojedinci i pojedinke mogu da učestvuju i da daju podršku, tako da imate samo pristupnicu, možete je naravno potpisati, niste u obavezi... bilo kako god da

odlučite, ne želimo... sama sesija nema za to prvenstveno cilj, ali u svakom slučaju ste više nego dobrodošli, pozvani... tako da... nadamo seda ćete se odazvati. Ja bih se zahvalio i svima zapravo iz Fonda za humanitarno pravo, iz Holandske ambasade, ostalim kolegama iz Fraktala koji su takođe marljivo radili na pripremi samog, kao i kolegama iz Omladinskog dijaloga, Inicijative mladih za ljudska prava, Partners Kosova i svim ljudima dobre volje. Evo, imali smo predstavnike medija da ne bude da mediji nisu zainteresovani, tako da... ništa, ovde stvarno završavamo. Hvala vam najlepše.